

**TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI
HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME
MOTİFİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Neşem POLAT

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Zehra KIMIŞOĞLU

KARS- 2022

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME
MOTİFİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Neşem POLAT

Danışman ve Jüri Üyeleri
Dr. Öğr. Üyesi Zehra KIMIŞOĞLU
Doç. Dr. Adem BALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Onur AYKAÇ

Kars-2022

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Neşem POLAT tarafından hazırlanan “**Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme Motifi**” başlıklı bu çalışma, .../...../2022 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*başarılı/başarısız*] bulunarak jürimiz tarafından **Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**’nda **Yüksek Lisans tezi** olarak (oy çokluğuyla/birliğiyle) kabul/red edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Üye : İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yaşar KOP
Enstitü Müdür

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme Motifi**” adlı çalışmamın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

SCIENTIFIC ETHIC STATEMENT

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “**Shapeshifting Motif in Khakas Epics**” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and Works which I used have been shown in the bibliography.

....../....../2022

NEŞEM POLAT

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
Amaç	2
Kapsam.....	2
Yöntem.....	2

I.BÖLÜM

DESTAN TANIMI, HAKAS TÜRKLERİNİN DESTANLARI VE BU DETANLAR ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.1.Destan Terimi ve Tanımı.....	4
1.2.Hakas Türkleri ve Destanları	5
1.3.Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar	7
1.3.1.Çarlık Rusya Dönemindeki Çalışmalar	7
1.3.2.Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Çalışmalar	10
1.3.3.Sovyetler Birliği Sonrası Yapılan Çalışmalar.....	13
1.3.4.Türkiye’ de Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar	14

II. BÖLÜM

İNCELENEN HAKAS DESTANLARININ ÖZETLERİ

2.1.Altın Çüs Destanı	18
2.2. Ak Çibek Arığ Destanı	23
2.3. Ay Huucın Destanı.....	25
2.4. Kara Kuzgun Destanı	30
2.5.Han Orba Destanı.....	40
2.6.Altın Taycı Destanı	54

III. BÖLÜM

KAVRAMSAL TEMELLENDİRME VE HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ

3.1.Türk Kültüründe Şekil Değişirme (Metamorfoz)	63
3.2.Hakas Destanlarında Şekil Değişirme Biçimleri	72
3.2.1.Canlı Varlıkların Başka Canlı Varlıklara Dönüşmesi	72
3.2.1.1.Ota Dönüşme	72
3.2.1.2.Çiçeğe Dönüşme	74
3.2.1.3. Kuşa Dönüşme	74
3.2.1.4.Sivrisineğe Dönüşme.....	77
3.2.1.5. Tilkiye Dönüşme	78
3.2.1.6. Yılana Dönüşme	80
3.2.1.7. Köpeğe Dönüşme	81
3.2.1.8.Kurda Dönüşme	82
3.2.1.9. Dokuz Bozkurdun Dokuz Kara Kadın ve Dokuz Kara Alp Olması	83
3.2.1.10. Tayın Yiğit Ata Dönüşmesi	85
3.2.2.Canlı Varlıkların Cansız Varlıklara Dönüşmesi	86
3.2.2.1.Altın Bıçağa Dönüşme	86
3.2.2.2. Altın Yüzüğe Dönüşme	87
3.2.2.3. Altın Püsküle Dönüşme	88
3.2.2.4.Miskete dönüşme	90
3.2.2.5. Kurşuna Dönüşme	91
3.2.2.6. Taşa Dönüşme.....	91
3.2.2.7. Tezeğe Dönüşme	93
3.2.2.8. İse-Dumana Dönüşme	94
3.2.3.Bir İnsanın Farklı Bir İnsana Dönüşmesi	94
3.2.3.1.Kuğu İney'in Puruhan'a Dönüşmesi	94
3.2.3.2.Pilö Harın Piz Tumzuh'a Dönüşmesi	95
3.2.3.3. Üzüt Han Kızın Uçan Arığ'a Dönüşmesi	96
3.2.3.4. Kuğu İney'in Yedi Kıza Dönüşmesi	96

IV BÖLÜM
HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME İŞLEVLERİ VE
NEDENLERİ

4.1.Hakas Destanlarındaki Şekil Değıştirmenin İşlevleri	98
4.2.Hakas Destanlarında Şekil Değıştirme Nedenleri	100
4.2.1.Uzak Ülkelere Gidebilmek	102
4.2.2.Mücadele Anındaki Zor Durumdan Kurtulmak.....	102
4.2.3.Cezalandırmak	103
4.2.4.Gizlenip, Hissettirmeden Düşmanına Yaklaşmak	103
4.2.5.Bir Yerden Farklı Bir Yere Giderken Yükünü Hafifletmek	104
4.2.6.Girilemeyecek Yerlere Girmek.....	104
4.2.7.Gökyüzüne Çıkabilmek	104
4.2.8.Kendinde Eksik Olan Bir Özelliğı Tamamlamak	105
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	109

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI
HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
HAZIRLAYAN
Neşem POLAT
DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Zehra KIMIŞOĞLU
2022 – IV + 111

ÖZET

Destanlar, milletlerin sözlü gelenek içerisinde oluşturup, yaydığı ve nesillere aktardığı kültürel mirastır. Destanlarda, kahramanlıklar, mücadeleler, zaferler, başarılar, düşmanlıklar yer alır. Türk destanları çok zengin bir kültür ve sanat hazinesi olarak Türklerin kültürlerine ışık tutar.

Destanlar kahraman etrafında şekillenir. Kahramanın en önemli özelliği ve onu değerli kılan yönü ise değerleri uğruna ortaya koymuş olduğu mücadelelerdir. Kahramanın girmiş olduğu mücadelelerde işini kolaylaştıran ve zafer kazanmasını sağlayan önemli unsurlardan biri bir halden başka bir hale geçişi sağlayan “şekil değiştirme”dir. Şekil değiştirme motifi Türk halk anlatılarında en çok kullanılan motiflerden biri olup pek çok destan metninde de karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Hakas destanlarından Altın Çüs Destanı, Ak Çibek Arığ Destanı, Ay Huucın Destanı, Kara Kuzgun Destanı, Han Orba Destanı ve Altın Taycı Destanı olmak üzere toplam altı destan üzerinden şekil değiştirme motifi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Destan türü, Hakas destanları, kahraman, şekil değiştirme, motif.

T.R.
Kafkas University
Institute of Social Sciences
Department of Turkish Language and Literature
Shapeshifting Motif in Khakas Epics
Master's Thesis
Assist. Prof. Dr. Zehra KIMIŞOĞLU
2022 – IV + 111

ABSTRACT

Epics are the cultural heritage that nations have created, spread and passed on to generations in oral tradition. In epics, there are heroism, struggles, victories, successes and hostilities. Turkish epics shed light on the cultures of the Turks as a very rich cultural and artistic treasure.

Epics are shaped around the hero. The most important feature of the hero and the aspect that makes him valuable are the struggles he put forward for his values. One of the important elements that facilitate the hero's work in the struggles he enters and ensures his victory is the "transformation", which enables the transition from one state to another. The shape-shifting motif is one of the most used motifs in Turkish folk narratives, and it appears in many epic texts.

In this study, the shape-shifting motif was examined over a total of six epics, namely the Golden Cüs Epic, the Ak Chibek Arığ Epic, the Ay Huucin Epic, the Black Raven Epic, the Han Orba Epic and the Golden Tayci Epic.

Keywords: Type of epic, Khakas epics, hero, shapeshifting, motif.

ÖNSÖZ

Destanlarda kullanılan motifler o destanların özünü koruması ve kalıcılığı sağlamasında büyük önem taşır. Hakas destanlarında birden fazla motif kullanılmıştır. Hakas destanlarında şekil değiştirme motifi destanların tamamında kendini hissettirir. Bu çalışmada Ekrem Arıkoğlu, Ali Ilgın, Erhan Aktaş ve Gülsüm Killi Yılmaz tarafından, Hakasca ve Türkiye Türkçesine aktarımlarıyla birlikte yayımlanmış olan altı destan şekil değiştirme motifi açısından, incelenmiş ve kimlerin hangi amaçla, ne zaman, nerede, nasıl şekil değiştirdiği tespit edilerek şekil değiştirmelerin destan üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışıldı.

“Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme Motifi” adlı çalışmada Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar, İncelenen Hakas Destanlarının Özetleri (Altın Çüs Destanı, Ak Çibek Arığ Destanı, Ay Huucın Destanı, Kara Kuzgun Destanı, Han Orba Destanı, Altın Taycı Destanı), Kavramsal Temellendirme, Türk Kültüründe Şekil Değiştirmeler, Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme Biçimleri, Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme İşlevleri ve Nedenleri üzerinde çalışıldı.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde desteği ve katkısı olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zehra KIMIŞOĞLU’na teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam boyunca desteklerini benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

KISALTMALAR

Hzl	: Hazırlayan
s	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb	: Ve benzeri
yay	: Yayın
MTAD	: Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

GİRİŞ

Destanlarda kılık değiştirme, dönüşü, değişim, başkalaşma, başka biri olma gibi terimlerle ifade edilerek destanlarda karşımıza sıkça çıkan kavramlardır. Hakas destanlarında incelemiş olduğum destanlar üzerinden birden çok kılık değiştirmenin meydana geldiğini görmekteyiz. Hakas Destanlarında kılık değiştirmeler farklı varlıklar üzerinde meydana gelmektedir. Çalışmamızın bölümlerinde şekil değişimleri destanda geçen metinler üzerinden incelenmeye çalışıldı. Çalışmanın konusu olan “*Hakas Destanlarında şekil Değiştirme Motifi*” dört ana başlık ve alt başlıkları ile ele alındı.

Birinci bölümde; Destan tanımına, Hakas Türkleri Ve Destanlarına, Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalara yer verildi. Bunun yanında birinci bölüme ait olan alt başlıklara “Çarlık Rusya Dönemindeki Çalışmalara, Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Çalışmalara, Sovyetler Birliği Sonrasında Yapılan Çalışmalara ve Türkiye’de Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalara yer verildi.

İkinci bölümde; İncelenen destanların özetlerine “Altın Çüs Destanı, Ak Çibek Arığ Destanı, Ay Huucın Destanı, Kara Kuzgun Destanı, Han Orba Destanı, Altın Taycı Destanı” yer verilmiştir. Hakas destanlarında iyi kötü kahramanın mücadelesine yer verilmiştir. Bu destanlarda kahramanın varoluşundan itibaren yaşamış olduğu olaylar ve varoluşu için vermiş olduğu mücadeleler ele alınmıştır. Destandaki kahramanların başından geçen her türlü olumlu olumsuz bütün olaylara ve durumlara bunun yanında kahramanın ilk doğduğu andan itibaren karşısına çıkan güçlüklerle nasıl mücadele edeeğine değinilmiştir. Kahramanların yurt savunmaları için yapmış oldukları yolculuklar, bu yolculuk esnasında karşılaşılan güçlükler, yardımcı olan varlıklar ve mücadeleler esnasında yapılan şekil değişimleri ele alınmaya çalışıldı.

Üçüncü bölümde; Kavramsal Temellendirmeler, Türk Kùltüründe şekil Deęiřtirmelere, Hakas Destanlarında şekil Değişme Biçimlerine (Canlı Varlıkların Başka Canlı Varlıklara Dönüşmesi, Canlı Varlıkların Cansız Varlıklara Dönüşmesi, Bir İnsanın Farklı Bir İnsana Dönüşmesi) incelemeye çalışıldı.

Dördüncü bölümde; Hakas Destanlarında şekil Değiştirme Nedenleri ve İşlevleri üzerinde çalışıldı.

Amaç

Hakas destanlarında mitolojik unsurları içermesi arkaik dönem ve sonrasını da içine almasından dolayı her sahada derlenmiş ve derlemesi beklenen destanların da varlığını koruması ile sözlü kültürün durağan olmadığını görürüz. Sözlü kültür ürünleri, tespit edilip yazıya geçilinceye kadar saf halini korumuştur. Yazıya aktarılan kültür ürünü daha fazla coğrafyaya yayılır, var olan ürünün birebir aktarılması güçtür, varyantlaşmalar görülür.

Hakas destanları üzerine yapılan birçok çalışma mevcuttur. Çalışmamızdaki amaç, Hakas destanlarında yer alan şekil değiştirme motifinin hangi sebeplerle gerçekleştiğini tespit etmektir. Hakas destanlarında şekil değiştirme motifi sıklıkla kullanılmıştır. Hakas destanlarındaki şekil değişimleri destanda daha çok kahraman etrafında şekillenmektedir. Destanlarda mücadele anında yurdu kurtarmak için çeşitli mücadeleler yapılır, yapılan bu mücadeleler esnasında şekil değiştirme de kahramana yardımcı en büyük silahtır. Burada var olan destanlarda bu motifin neden çok fazla kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kapsam

Hakas destanlarının Türkiye Türkçesine aktarılmış altı tane metni elimizde olduğundan altı tane destan üzerinde çalışma yapılmıştır. Bu destanlar; Ekrem Arıkoğlu tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış olan Altın Çüs Destanı, Ak Çibek Arığ Destanı, Ay Huucın Destanı, Ali İlgin tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış olan Kara Kuzgun Destanı, Erhan Aktaş tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış olan Han Orba Destanı ve Gülsüm Killi Yılmaz tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış olan Altın Taycı Destanıdır. Çalışmada Hakas destanlarındaki şekil değiştirmelerin nedenleri, işlevleri, sonuçları, eserde hangi noktalarda kullanıldığı, hangi değişimin neden tercih edildiği, meydana gelen değişimlerin sonucunda destana ne gibi farklılıklar kazandırdığı gibi konular tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Dünyada ve Türkiye’de destanlar üzerine yapılan bilimsel çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Yapılan çalışmalarda ana sahaya giderek incelemeler derlemeler

yapılmakta ya da metinlerin günümüz Türkçesine aktarılmış olan metinler üzerinden belirli alanlarda çalışmalar yapılmaktadır. Hakas destanlarında şekil değiştirmelerin yer aldığı çalışmamızda saha araştırması değil de aktarılmış olan metinler üzerinden gerekli çalışma gerçekleştirilmiştir.

Literatürde karşılaşılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Hakas destanlarında meydana gelen şekil değiştirmenin destana ne gibi katkılar sağladığı tespit edilmeye çalışıldı. Çalışmada kullanılan yöntem alanda yapılacak diğer çalışmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

I.BÖLÜM

DESTAN TANIMI, HAKAS TÜRKLERİNİN DESTANLARI VE BU DETANLAR ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.1.Destan Terimi ve Tanımı

Eski Yunancada ve Batı dillerinde "Türkçedeki kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli halk anlatıları olan 'destan' terimine karşılık olarak 'épique, épopée, epos, epic, légende' gibi terimlerin kullanıldığını görüyoruz. Türkçenin uzun yüzyıllar boyunca yakın temasta olduğu Arapçada 'el-sra', 'el-kada epik şiir anlamında, el-şiir al malhama" ise, epik şiir tarzı anlamına gelirken destan' kelimesini Türkçeye veren Farsçada 'himsi' terimi kullanılmaktadır."¹

Farsçada "destan" olarak adlandırılan kahramanlık temalı anlatılar, Türkçede de bilim adamlarınca "destan", "epope" ve "epik" (epique) terimleriyle karşılanmaktadır. Epope (Epopée) "bir edebiyat türü olarak büyük bir olay veya bir kahramanın maceralarını anlatan olağanüstü motiflerle örülü uzun şiir, bir başka ifadeyle anlatmaya dayalı epik şiir. Epope'nin Fransızcadaki tanımlarından 'kurmaca', 'anlatı', 'uzun şiir', 'olağanüstü', 'kahramanlık' gibi özellikler öne çıkarılmaktadır. Epopedede şair ikinci planda kalmakta ve kahramanlar ve onların olağanüstü maceraları öne çıkmaktadır. Lirik şiirde ise, tam tersine olarak şair kendisini anlatmaktadır. Bunlardan birincisi ilk çağlarda doğaçlama tarzında, çoğu zaman anonim veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan eski Yunan'a ait 'Illiade, Odysse: Sümer edebiyatının şaheseri ve insanlığın tanınan en eski epopesi 'Gilgamesh': Hindistan'ın 'Ramayana' ve 'Mahabarata', İskandinavya'nın 'Les Eddas' ve 'Le Scalde'; Fransa'nın 'Chanson de Geste ; İspanyolların 'Les Romanceros' gibi ilkel ve popüler anlatılardır. İkinci anlatı tipi ise, bilinen yazarların epope tarzındaki eserleridir. Türkçedeki 'destan' terimi ve tanımının birinci tipte ilgili olduğu açıktır".²

Şükrü Elçin; "Destan (epos), bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en

¹ Mehmet Öcal Oğuz, "Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları", **Milli Folklor**, Sayı:62,(2004), s.5-6.

² Oğuz, "Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları", s.6.

eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan Kahraman-Bilge şahsiyetlerin menkıbevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir. Tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; ozanların kopuzlarla terennüm ettiği; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir “yaratma zemini” ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lazımdır”³ şeklinde tanımlamaktadır.

Türkiye coğrafyasında bulunan sözlü edebiyat ürünleri içinde destan çok önemli bir yere sahiptir. Destanlar ait oldukları toplumun yaşayış biçimini, hem kendileri hem toplumlar arası ilişkilerini, kültürlerini, mücadelelerini, kahramanlıklarını, kendilerine özgü özellikleri içerisinde bulundurlar. Boy, ırk, ulus, yurt, yer fark etmeksizin toplumun bütün fertlerini ilgilendiren halkın başından geçmiş, onların yaşamlarını etkileyen olaylar anlatılmış. Her milletin kendilerine özgü farklı farklı özellikleri bünyelerinde barındırmaları o milletlerin kendilerine ait destanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1.2.Hakas Türkleri ve Destanları

Hakaslar, “Güney Sibirya’da yaşayan en eski Türk halklarından. Hakasların iki bin yılı aşan tarihleri onların bir Kırgız grubu olduğunu göstermektedir. Bugünkü Tanrı Dağı Kırgızları da dâhil bütün Kırgız Türklerinin bilinen ilk yurtları Yenisey Nehri civarıydı. Tanrı Dağı Kırgızlarının dünyaca ünlü büyük destanları Manas da bu tarihi hadiseden bahsetmektedir. Manas Destanı’nın anlattığına göre Tanrı Dağı Kırgızları Yenisey civarından bugünkü vatanlarına Manas Han önderliğinde göç etmişlerdir. Bu göçe katmayıp Yenisey civarında hayatını sürdüren Kırgız Türk toplulukları ise Yenisey Kırgızları olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Sonraki yıllarda Tanrı Dağı Kırgız gruplarının Müslümanlaşması ve yaşanan bölgeler arasındaki mesafenin uzak olması Yenisey Kırgızlarının ayrı bir kimlik benimsemesini ve Hakas adını kabulleriyle sonuçlanmıştır. Hakasların bu ismi kabul etmelerinde Rus istilasından sonra yaşanan sürecinde etkisi büyük oldu. Ruslar bu bölgeleri istila

³ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1986, s.72

edene kadar ve daha sonraki uzun yıllar Hakaslara, diğer Rus hâkimiyetindeki Türk halklarında olduğu gibi "Tatar" demektedirler.⁴

Diğer yandan “Ruslar tarafından yıkılan Hakas devletinin hanedanlığını ise "Hırgız Soyu" (Kırgız) sürdürmekteydi. Bölge halklarını tanıyan Rus Türkoloji’si, Hakas Türklerini hem Kırgızlardan hem de Tatarlardan ayırt ederek bölgede Hakas kimliğinin yerleşmesini başarmıştır. Bütün Çarlık döneminde Hakaslar, Açın, Minusin veya Abakan Tatarları olarak adlandırılmıştır. 1718 yy. Rus kaynaklarında bölge için "Kırgız Yeri" veya "Hongoray" tabirlerini kullanmışlardır.⁵

Bu ismi benimsemekte Hakaslarda hiç güçlük çekmemişlerdir çünkü iki bin yıldır Çin kaynaklarında bahsedilen bu adla bütün Kırgız Türk grubunun tarihinin asli sahibi olmak gibi bir his ve moral değerle süreci kolaylaştırmışlardır. Hakas adı ilk olarak Sovyetler Birliğinin kuruluş döneminde resmi olarak kabul edilmiştir.⁶

Hakaslar, Orhun Abide’lerinde de adı geçen Kırgız soyunun devamı olarak bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Saadettin Gömeç bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir: Kök Türkçe Yazıtlarda geçen Türk boyları içerisinde tarihleri çok eskiye dayanan ve Çin kaynaklarında bahsi geçenlerden birisi de Kırgız- Hakas etnik adıdır. Orta Asya Türk tarihi açısından, bizim için önemli kıstaslardan birisi, Türk kavimlerinin adlarının Kök Türk veya Orhun yazıtları dediğimiz o muhteşem abidelerde zikrediyor olup, olmamasıdır. Bu yüzden kitabelerde Kırgız isminin geçmesi onların eski ve köklülüğüne de delalettir. Bugün Issık Köl havalisinde. Tekes, Talas ve Çu ırmaklarının yukarı taraflarında, Altay, Pamir ve Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgızlar, milattan önceki adlarını günümüze kadar muhafaza edebilen ender Türk boylarındandır. Onların soydaşı olan Hakaslar da Yenisey bölgesindeki yurtlarında hayatlarını devam ettirmekteler.⁷

M.Ö. II. yüzyıla kadar uzanan Hakas Türklerinin tarihinde Hakas adının oluşumunu üç önemli dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönem Hun ve Kırgız devletleri dönemidir ki bu dönemde Hakaslar Yenisey Kırgızları olarak isimlendiriliyorlardı (M.Ö. II. yy-M.S. XIII. yy.) Türkistan’ın en eski halklarından olan Yenisey Kırgızları yalnızca Hakasların kökenini oluşturmuş değildir. Onlar aynı zamanda bugünkü

⁴ Yakup Deliömeroğlu, “Hakaslar Ve Tarihleri”, **Bilig**, sayı:3,(1996), s.53.

⁵ Deliömeroğlu, “Hakaslar Ve Tarihleri”, s.53.

⁶ Deliömeroğlu, “Hakaslar Ve Tarihleri”, s.53.

⁷ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.304

Kırgızistan Kırgızları veya diğer adıyla Tanrı Dağı Kırgızlarının da kökeninde yer alırlar. İkinci dönemi ise Hooray Devleti (XIV-XVIII. yy.) oluşturur ki bu dönemde Hakasların diğer Türk halklarına göre kendilerine has özellikleri oluşmaya başlar. Üçüncü dönemi ise Rus istilasındaki dönemdir ve 18 yüzyılın ikinci yarısından başlayan yeni dönemin özellikle Sovyetler devrinde sürekli ve bilinçli yapılan propagandalarla Hakaslar yeni bir kimlik etrafında toplanmıştır.⁸

Abakan olan Hakasya Cumhuriyeti Yenisey Irmağının yukarı kesimindeki geniş Mimosin Havzasının batı yarısında yer alır. Yüz ölçümü 61.900 km²'dir. Yenisey Irmağının kollarından Abakan Irmağı bölgenin ortasından geçer. Irmak vadinin güneyinde Karagaş Dağında 2.930 m'ye kadar yükselen Batı Sayan Dağları bulunur. Kuzeydeki Abakan ile Alatau'un en yüksek noktası ise 2.178 m yüksekliğindeki Verni Zub'tur. Kapalı havzada kurak ve sert bir kara iklimi hâkimdir. Bu nedenle alçak kesimler bozkırlarla kaplıdır. Dağlık kesimler çam, köknar ve ladin ormanlarıyla doludur. Geniş bozkırlar 1954'ten sonra tarıma açılmıştır. Bugün Hakaslar çoğunluğu Hakasya Cumhuriyetinde olmak üzere 1989 sayımına göre 80.328 kişidirler. Bu nüfusun 62.875'i Hakasya'da yaşamaktadır. Hakasların %77.2'sinin Hakasya'da yaşamasına rağmen kendi cumhuriyetlerinde ekseriyeti sağlayamamakta, Hakasya nüfusunun ancak %11.9'unu oluşturabilmektedirler. Cumhuriyette yaşayanların %79,4' ünü Ruslar teşkil etmektedir.⁹

1.3.Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar

1.3.1.Çarlık Rusya Dönemindeki Çalışmalar

On yedinci asırdan itibaren Rus idaresine giren Hakasların dil ve folklor malzemesinin derlenmeye başlaması 18. yüzyılda başlar. Bu yüzyıldan günümüze kadar Hakaslar üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tamamına yakını Ruslar tarafından yapılmış, Hakasların kültür dünyası Rus Türkoloji'sinin bir konusu olagelmıştır. Bu sebeple “Yurtdışında Yapılan Çalışmalar” başlığı altında yalnızca Rus coğrafyasının farklı dönemlerinde yapılan çalışmaları inceledik. Bu dönem kendi içerisinde “Rus Çarlığı, SSCB ve SSCB Sonrası” olarak üçe ayrılmaktadır.¹⁰

⁸ Deliömeroğlu, “Hakaslar Ve Tarihleri”,s.53-54.

⁹ Deliömeroğlu, “Hakaslar Ve Tarihleri”,s.54.

¹⁰ Erhan Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, Konya, Kömen Yayınları, 2016, s.9.

Sibirya coğrafyasındaki ilk etnografik çalışmalar 1721-1722 yıllarında Daniel Gothie Masserschmidt tarafından fiilen başlamıştır. Bundan sonraki akademik derleme ekipleri, 1733-1743 yılları arasında Gerhard Friedrich Müller, Johann Georg Gmelin, Johann Eberhard Fischer ve Y.I. Linden oluşmakta idi. 1771-1772 yıllarında ise Peter Simon Palas ve Johann Gottlieb Georgi. Hakasların etnik kültürü ile ailevi ve ekonomik hayatları üzerine birtakım materyaller derlemişlerdir. Hakas sözlü geleneğinin en önemli unsuru olan alıptığ nımahlar üzerine olan çalışmalar ise Türkologlar ve tarihçiler tarafından başlatılmıştır. Bunlar çalışmalarını aşağıda sıralayacağımız Johann Georg Gmelin, Gerhar Moller, Matthias Alexander Castrén. Vasiliy Vasilyeviç Radlov (Wilhelm Radloff) ve Nikolay Federoviç Katanovdur. On dokuzuncu asrın ilk yarısına gelindiğinde ise Grigoriy Ivanoviç Spaskiy, Aleksandr Petrovic Stepanov, I. Pestov, Ivan Petroviç Kornilov, N.S. Sukin, Nikolay Aleksyeviç Kostrov ve diğer bazı bilim insanları yine Hakas toprağında etnografik tetkik ve derleme çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Matthias Alexander Castrén 1847 yılında Hakasların Koybal aşiretinden on kahramanlık anlatısı derlemiştir. Bunlardan üçünü kısaltarak Koybal lehçesinde bırakırken diğer yedi tanesini Almancaya tercüme etmiş ve bunları 1857'de St. Peterburg'da Prilojenie k etnologicekomu issledovaniya adlı çalışmanın 181. ve 257. sayfaları arasında sunmuştur. V. Titov 1855 yılında çıkan Bogaturskie Poem Minusinskih Tatar. Anton Antonoviç Schiefner 1859 yılındaki Heldensengen der Minussinschen Tataren ve Nikolay Federoviç Katanov 1885 yılındaki Zamecaniye o Bogatrskih Poemah Minusinskih Tatar adlı eserlerinde Hakas destanları hakkında bilgiler vermiştir. V. Titov ise yukarıda adı geçen eserinde Hakas destanlarının ne şekilde icra edildiği yani haycılık geleneği hakkında bilgi vermiştir. Bunun yanında Üst-Abakan rayonundaki Uybat köyünde yaşayan bir irci olan Kaçinlere mensup Sürey'den derlediği üç destanı açıklamalarıyla Etnografiçeskiy Sbornik'in 1858 yılında St. Peterburg da neşredilen dördüncü sayısında 1858 yılında yayınlamıştır. Böylece Titov ilk neşrindeki "Ag Ay", "Ala Kartaga", "Ak Molat" destanlarının yanı sıra Etnografiçeskiy Sbornik mecmuasında "Kök Han" ve "Kara Han Aydolay ve Kanak Kalış" adlı destan metinlerini de yayınlamış olur.¹¹

¹¹ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.9.

Castren'in 1857 yılında yaptığı Versuch eines Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus der Tatarischen Mundarten des Minusinschen Kreises başlıklı çalışmasının 169-208. sayfalarında 1427 dizelik Ay Mirgen ve Ay Dolay destanın, Koybal ağzına örnek olarak sunmuştur. Yine 1857 yılında yayınlanan Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völker nebst Samojedischen Märchen und Tatarischen Heldensagen adlı eserde ise Ak Han ve Aydolay Mirgen, Katay Han ve Busalay Mirgen, Küreldey Mirgen ve Kümüs Arıg. Altın Taktay ve Altın Arıg. Altın Kök, Altın Kök ve Altın Bürük, Kan Migren, Komda Migren ve Kanak Kalış destanlarının Almanca tercümeleri bulunmaktadır.¹² Castren, yukarıda sıraladığımız çalışmaların yanında esasen bir destan metni olmamakla birlikte kahramanlık konulu bir efsaneye konu olan, Hakasların Ruslara karşı savaşmış olan milli kahramanlarından Hanza Beg efsanesini de derlemiştir. Bu folklor ürünüde Hanza Beg 'in mücadelesi ve yenildikten sonra saklanması anlatılmaktadır. Aynı anlatıyı bir diğer araştırmacı olan N.A Kostrov da yapmış, Kızıl Tatarları ve Minusinsky Tatarlarının Yaşam Tarzı adlı çalışmalarında Hanza Beg ve Taganah Matir hakkında tarihî efsanenin özetini eksik metinler ile de olsa eserine koymuştur.¹³

1859' da A.Schiefner Heldensagen der Minussinschen Tataren başlıklı çalışmada Castren Ve Titov tarafından derlenen kahramanlık destanlarını bir takım düzeltmelerle yayımlamıştır. Bu eserde yukarıda adı geçen destanların dışında "Altın Bölte ve Kobırçı Taycı" adlı destanı da yayımlamıştır. Bu çalışmayla birlikte Schiefner on beş destanın Almanca tercümelerini vermiştir.¹⁴

Rus Türkolog V.V. Radloff tarafından yapılan ve kısa adı Proben olan, Proben Der Volkslitteratur Der Turkischen Stämme adlı on ciltlik eserin ikinci ve dokuzuncu ciltleri Hakasların ve Hakasları oluşturan boyların dil ve edebiyat numunelerine ayrılmıştır. Proben'in ikinci cildinde "Abakan (Sagay, Koybal, Kac), Kız ve Kumul Ağızları (1868)", dokuzuncu cildinde ise "Uranhay, Soyon, Abakan-Tatar, Karagas (1907)" Türklerine ait halk edebiyatı metinleri bulunmaktadır. Son ciltteki metinleri Nikolay Federoviç Katanov derlemiş ve çevirmiştir. Radlov'un yayınladığı eserin dokuzuncu cildinde şu destan parçaları bulunmaktadır: Ay Möks (638 mısra), Puga

¹² Gülsüm Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği", **MTAD**, C.6, Sayı:1, (2009), s.18.

¹³ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.10.

¹⁴ Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", s.19.

Deke (780 mısra), Han Mergen (920 mısra). Altın Taye (580 mısra), Alun Perkan (1630 mısra), Han Tögös (725 mısra), Han Mergen (531 mısra), Ay Tolızı (1591 mısra), Kara Par (1010 mısra), Tarba Kinsi (788 mısra), Ay Mergen ve Altın Kus (3825 mısra), Altın Mergen (1003 mısra), Sugjul Mergen (2445 mısra), Kartaga Mergen (1357 mısra), Han Mergen ile Ay Mergen (1455 mısra), Kara Tığan Han ile Suksağal Han (645 mısra), Ay Kanat (114 mısra), Mergen ve Joltay Mergen (1703 mısra), Kulatay ile Kulun Taycı (960 mısra). Bu destan parçaları Hakasların Sagay, Kaçın, Koybal ve Kızıl boylarından derlenmiştir. Bunlar her ne kadar manzum olup tamamen destan özelliklerini haiz ise de Radlov, eserinde bunları "märchen" (masal) olarak adlandırmıştır. Bu masal parçaları içinde mensur olanları da bulunmaktadır ki bunlar da kahramanlık efsaneleri olsa gerektir. Bu mensur parçalar Sunu Matir ile Tasha Matir adlı anlatmalardır. Katanov, yine Hakas destanlarının önemli değerlendirmelerini Zamecaniya o bogatirskih poemah minusinskikh tyurkov adlı çalışmasında yapmıştır. Bu eser 2005 yılında St. Peterburg'da yeniden yayımlanmıştır.¹⁵

1.3.2.Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Çalışmalar

Ekim İhtilali'nden sonra Sovyetler Birliği içindeki kray adı verilen idari birimlerden biri haline gelen Hakasya'da folklor edebiyatı ve bunun bir şubesi olarak destanlar üzerine derleme ve araştırmalar devam etmiş ilerleyen yıllarda ise kurumsal bir çatı altında faaliyetler sürdürülmüştür. Sorskiy Folklor adlı eseriyle bilinen N.P. Direnkova, 1930'lu yıllarda Hakas destan ve masallarının derlenmesiyle de ilgilenmiştir. Derlediği metinler o zamanki adıyla SSCB İlimler Akademisi Leningrad N.N. Mikluho-Maklay Etnografi Enstitüsü arşivinde saklıdır.

Etnografi Enstitüsü'nün arşivinde saklıdır. M.A. Ungvitskaya ve V.A. Maynogaşeva'nın belirttiğine göre burada mahfuz destanların kısa olması bunların değerlerini azaltmıştır. Arşivde yer alan destanların kaynak kişiler yani anlatıcılarının adları bulunmaktadır. Direnkova'nın yaptığı derlemeler halen daha arşivlerde saklı olduğundan doğrudan müstakil bir yayın olarak değerlendirilemeyeceği için SSCB döneminde Hakasya Cumhuriyetindeki ilk yayın Abakan'da 1941 yılında A.K. Manargin tarafından yapılmıştır. A.K. Manargin Kaçın aşiretinden bir haycı olan

¹⁵ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.9.

Makar Konstantinoviç Dobrov'dan derlediği "Kızıl Atlı Han Sabır Kız", "Ak-kula atlı Alp Aydolay" ve "Kızıl Tilki Alp Kız" adlı destanları ilk baskısı 1941'de Hakasskay Folklor, ikinci baskısı 1946'da Hakasskay Folklor ve üçüncü baskısı 1951'de Alıptıg Nimahtar adıyla Abakan'da yayımlanmıştır. 1946'da yayımlanan Hakasskiy Fol'klor adlı mecmuada tiyatro sanatçısı K.S. Çarkova, M.E. Kil'çiçakov'dan derlediği "Siyah Alaca Taylı Pil-Taaran" adlı destanı yayımlamıştır.¹⁶

Hakas edebiyatında sözlü ürünlerin derlenmesi ile ilgili ilk kapsamlı çalışmalar 1944 yılında Hakas Dil, Edebiyat, Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsünün kuruması ile başlamıştır. Bu enstitü Folklor ve Edebiyat kürsüsünce titiz çalışmalar, derlemeler yapmışlardır. Derlemelerde yer alan kaynak kişilere detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Burada çalışan bilim insanları D.İ Çankov, V.İ Domoçakov sıkça Hakasya'nın farklı bölgelerine araştırma gezileri düzenlemişlerdir. Derlemelerde kaynak kişi yanında derlemenin yapıldığı yer, dinleyici çevresinin mansiyonları vb. izlenimler bile derlemelere eklenmiştir. Bu dönemde S.P.Kadışev, P.V. Kurbijekova, P.V.Dobrova, K.Basteyeva, A.V.Kurbijekova, P.V.Sulekova, P.V.Todapov, Ye. N. Kulagaşev vb.ünlü masal ve destan anlatılarının varlığı da tespit edilmiştir. Enstitü arşivinde 100 kadar destan metni korunmaktadır.40'tan fazla kahramanlık destanı, efsane, masal gibi türler 1950-1960 yıllar arasında T.G Taçeyeva tarafından derlenmiştir.¹⁷

Bu derlemelerden seçme metinler Enstitü tarafından kısmen yayınlanmıştır. Bunlardan ilki olan Alıptıg nimahtar'da (Abakan 1951) üç destan metni yer almıştır. "Albıncı", "Ah oyattıg Alıp Han" ve "Tülgü Hızıl Alıp Hıs". İkinci derleme kitabı ise T.G. Taçeyeva'nın S.P Kadışev'den derlediği "Altın Arıg", "Han Çiçegey", "Kömüs hanattıg Kök paraattıg Kün Tönis" ve "Ay Huucın destanlarının yer aldığı "Altın Arıg, Alıptıg nimahtar" isimli çalışmadır.(Abakan, 1958). T.G.Taçeyeva, S.P.Kadışev'in 80.yaşı için Lenin Çolı gazetesinde (Eylül-Ekim 1965) yayımladığı "Ah Çibeg Arıg" destanı 1968'de (Abakan,1968) tekrar yayımlanmıştır. "Altın Çüs" (Abakan,1958), "Ay Mirgen"(Abakan,1960), "Aydolay" (Abakan,1963), "Kök Han" (1974) Taçeyeva tarafından yayımlanmış olan diğer destanlardır. 1696 yılında ise daha önce M.K.Dobrov'dan U.N Kirbijekova'nın derlediği "Han Mirhgen" destanı

¹⁶ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.11-12.

¹⁷ Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", s.21.

V. Ye. Maynogaşeva tarafından yayımlanır. Z.İ.Kulageşeva'nın Ye. N. Kulageşeva'dan derlenerek yayına hazırladığı "Altın Taycı" ise 1973 yılında yayımlanmıştır.¹⁸

Hakasların en eski destanlarından "Hara hushun", PV. Todanov'dan derlenerek V. Ye Maynogaşeva tarafından Abakan, 1977'de, S.P. Kadışev'den derlenen Altın Arıg ise T.G. Taçeyeva tarafından 1987'de Abakan'da (Altın Arıg, Alıptıg mmahtar. Ağban,1987), 1988 yılında da Maynogaşeva tarafından Moskova'da yayımlanmıştır (Altın Arıg Hakasskiy genroiçesskiy epos, Moskva: Nauka, 1988). Altın Arıg destanının bir bölümü S. Sürün- ool'un çevirisi ile Tuva Türkçesinde de yayımlanmıştır. Altın Arıg (Otr. İz skazaniya), Tsveti, Hakasiya! Kızıl, 1971, 34-41. Bu dönemde destanlar Rusça'ya da çevrilmiştir. Tülgü Hızıl Alıp His destanı 1960'da, Aydolay 1962'de, Albıncı'1965'de, Alıp Pil Taraan 1983'de, Altın Çüs 1987'de, Sarıg Çanıvar 1991'de Rusça 'ya çevrilmiştir.¹⁹

Hakas destanların araştırılması konusunda en önemli çalışmalardan birini M.A. Ungvitskaya ile V.Ye. Maynogaşeva birlikte gerçekleştirmişlerdir: Hakasskoye narodnoye poetičeskoye toorçestvo, Abakan: Hakasskoye otdeleniye Krasnoyarskoye knijnogo izdatel'stva, 1972. Bu eserde sadece destan değil, bütün halk edebiyatı türlerinin yapısal ve içerik özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Maynogaşeva'nın Hakas destanlarını ve destancılık geleneğini farklı yönlerden inceleyen; Hakas destanlarının içeriği, kompozisyon unsurları, geleneksel yaşantı içinde kahramanlık destanlarının yeri, Hakas destanlarının gelişimi gibi konularda kaleme aldığı çok sayıda makalesi de bulunmaktadır: "O narodnosti osnovi geroičeskogo skazaniya "Albıncı" (1965). "ideynoye soderjaniye hakasskogo geroičeskogo skazaniya "Altın Arıg (1966). "O traditsionnom bitovanii hakasskogo geroičeskogo eposa-alıptıh rumah" (1970) "Syujet oborotriya-tryohglavoy zmei (zmeya) v hakasskom i altayskom epose" (1978), "Nekotorye element kompozitsi hakasskogo eposa" (1982), "Razvitiye hakasskogo eposa i yego poetiki" (1986) vb.²⁰

Olga Subrakova ünlü Hakas dilcisi 1970'li yıllarda Hakas destanların dili üzerine makaleler kaleme almış ("Alıptıg nimaxtanın tilinener" (1974), "Sobstverve imena personajey v hakasskom geroičeskom epose" (1977). 1978 yılında da bu konudaki

¹⁸ Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", s.20.

¹⁹ Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", s.21.

²⁰ Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", s.21-22.

bilimler adayı tezini savunmuştur: "Yazık hakasskogo geroičeskoye eposa" (1978) P.A.Troyakov ile V.Ye.Maynogaşeva'nın hazırladıkları Hakas folklorunun meselelerini inceleyen, Hakas Destanının kompozisyonu, içeriği ele alan makalelerden oluşan Problemı hakasskogo fol'klora (Abakan,1982) adlı çalışma Hakas destancılık geleneği üzerine önemli değerlendirmeler içermektedir.²¹

Hakas destancılık geleneğinin önemli bir parçasını oluşturan haycılık konusunda en önemli yazılardan birini "A.K.Stoyanov kaleme almıştır. Stoyanov'un "Hakas haycıların sanatı" "başlıklı yazısı 1988'de Moskova'da yayımlanan Altın Arığ baskısının sonunda yer almıştır.(A.K.Stoyanov, Iskusstvo hakaskih haydji, Altın Arığ, Hakasskiy geroičeskiy epos. Zap.i podgot.Teksta V.Ye. Maynogaşevoy, Moskova: Nauka, 1988, 577-590.) Destanın müzikal yönü üzerine de çok sayıda yayın yapılmıştır. Bu konuda en temel çalışmaları yapan Sovyet bilim insanı Aleksandr Aleksandroviç Kenel'dir. Hakas Dil, Edebiyat, Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü çatısı altında Hakasların müzik kültürünü araştırmak üzere çok sayıda araştırma gezisine katılan Kenel'in çalışmalarının çoğu Enstitü arşivinde yer almaktadır. Kenel'in yayımlanmış en önemli çalışmaları arasında Muzikal'noye Toorčestvo hakasov ve Semyon Kadışev sayılabilir.²²

1.3.3.Sovyetler Birliği Sonrası Yapılan Çalışmalar

Sovyetler Birliği sonrasında da Hakas destanları üzerine yapılan çalışmalar devam etmiştir. "Destanların yayımlanması aşamasında dönem şair ve yazarlarının da etkisi olmuştur. Hakas sanatçısı A.K.Maytakova Şor boyundan olanların yaşadığı Arıcıl köyünden ünlü destan anlatıcısı S.İ.Şulbayev'den derlediği Han Orba (1989) ve Huban Arığ (1995-1996)destanlarını yayımlamıştır. Hakas çocuk öykü yazarı G.G.Kujakova (Meleyerek Kazaçikova) 1992 yılında A.İ.Kubijekova'dan derlediği Han Mirgen destanını hazırlayıp yayımlar. Hakas şairlerinden M.R.Bainov da 1994 yılında Han Tönis destanını yayımlar. 1993 yılında Olga Subrakova Sagay boyundan ünlü destancı Tepçik Borgoyakov'dan 1963 yılında derlediği Ay Miçiknen Kün Miçik ve Hara attıg Hara Molat destanlarını ilk destanın adını taşıyan kitapta yayımlar.²³

²¹ Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", s,22.

²² Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", s,22.

²³ Killi, "Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar", s,22-23.

Şor destanları ve destancılık geleneği olan A.İ.Çudoyakov, 1995 yılında Güney Sibirya Türklerindeki destanları ve geleneği karşılaştırdığı Etyudı Şorskogo Epose adlı eserinde Hakas destancılık geleneğini incelemiştir. Çalışmanın Türkçeye tercümesi yapılmıştır. 1997 yılında Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Bölümü, Filoloji Enstitüsü tarafından Pamyatniki folklora narodov Sibiri i Dalnego Vostoka adlı serinin on altıncı cildi olarak Rusça metni karşılığı verilmek suretiyle meşhur haycı P.V. Kurbijekov'dan derlenen ve V. Ye. Maynogaşeva tarafından hazırlanan Ay-Huucın adlı destan yayınlanır. V. Ye. Maynogaşeva, Sovyetler sonrasında da destanlar üzerine çalışmalarını sürdürmüş ve 2000 yılında destan anlatıcılarına (haycı) yer verdiği Hakasça ve Rusça kaleme alınan Hakas Çonniñ Hayci-Nimahcıları Paza Sarıncıları / Hakasskiye skaziteli i pevtsvi Kulagaşeva hakkında bilgiler yer almaktadır. Eser Hakas Türkçesi ve Rusça olarak kaleme alınmıştır.²⁴

P.A.Troyakov tarafından yapılan 1991 yılında yayımlanan önemli çalışmalardan biri olan “Hakas Kahramanlık Destanı ve Araştırma Meseleleri” isimli eserdir. 2005 yılında N.A.Alekseyev’in başkanlığında Novosibirsk’te Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi’nde Sibirya Halklarının (Altay, Buryat, Tuva, Hakas, Şor ve Sahaların) kahramanlık destanlarında tipik yerlerin indeksi hazırlanarak yayımlanmıştır. Bu eserde Hakaslar ile ilgili bölümü N.S.Çistobayeva ile Yu.V.Limorenko hazırlamışlardır. Hakas destancılık geleneği üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalardan bir de N.S.Çistobayeva’nın 2007 yılında Ulan-Ude’de savunduğu Geroičesky epos hakasov: Tematika poetika başlıklı filoloji bilimleri adayı tezidir. Hakas destanlarının içeriği, kompozisyon yapısı gibi konular ele alınmıştır.

Hakas destanlarının Rusçaya çevirisi de bu dönemde de devam etmiştir. “Alıp Soyan”, “Alıp Han Mirgen” bu dönemde Rus diline çevrilip yayımlanmış olan destanlardır.²⁵

1.3.4.Türkiye’ de Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de Hakas destanları üzerine farklı disiplinler çevresinde yapılan çalışmalarda mevcuttur.1990’lı yıllarda en fazla çalışmalar yapılmıştır. Metin Ergün

²⁴ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.17.

²⁵ Killi, “Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar”, s.23-24.

1993 yılında kalem alıp yayımladığı Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı” başlıklı makalesinde Haycılık sanatı üzerine yazılan ilk makaledir. Meşhur Kazak tarihçi Rahmankul Berdibay'ın Türkçeye Baykal'dan Balkan'a şeklinde çevrilen eserinin Destanlarda Saklanan Sir başlıklı bölümünde kısa bir şekilde Hakas tarihinden bahsedilmekte ve Hakasların Altın Arığ destanı tanıtılmaktadır. Ülkemizde tam metni yayımlanmış ilk Hakas destanı Fatma Özkan'ın hazırlamış olduğu Altın Arığ adlı destandır.²⁶

Hakas destanları ile ilgili karşılaştırmalı olan bir çalışma da Güllü Yoloğlu'nun kaleme aldığı Hakas Destanları ve Kitabı-Dede Gorgud adlı makalesidir. Ahmet Tacemen'in Niğde Üniversitesi Yayınları arasında çıkardığı Türk Kimliği III Taş inancı Verileri Zemininde adlı eserin üçüncü ve dördüncü bölümleri Hakas Destanı Altın Arığ'a ayrılmıştır. Bir diğer çalışma tercüme bir makale olan Hakas folklorist V.Ye. Maynogaşeva'nın Güney Sibirya Halkları Kahramanlık Eposunun Tarihi Problemleri adlı makalesidir. Sonraki yayın Radlov'un Türk boylarından derlemiş olduğu halk edebiyatı malzemelerini derlediği on ciltlik külliyyatın dokuzuncu cildinde yer alan destan parçalarıdır.²⁷

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın çıkarmış olduğu Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisinin 25. cildi Hakas Edebiyatı'na ayrılmıştır. Bu ciltte, genel bilgilendirme mahiyetinde Hakas destanları hakkında bir giriş yapılmış daha sonra ise aktarmalarını Ekrem Arıkoğlu'nun yaptığı Ay Huucın, Altın Çüs, Hus Azıraan Altın Hus, Altının Taycı, Hara Hushun ve Han Mirgen destanlarından bazı parçalar verilmiştir.2004 yılında AKMB tarafından çıkarılan “Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi” nin beşinci cildinde Sibirya Türklerine ait halk edebiyatı örnekleri içinde yine Ekrem Arıkoğlu'nun aktarmış olduğu Hakas destan Örnekleri bulunmaktadır. Bu cilt içinde Ak Çibek Arığ, Kara Kuzgun, Altın Çüs, Hus Azıraan Altın Hus ve Han Orba destanlarından parçalar yer alır.²⁸

Timur Davletov, Hakasların destanlarından biri olan Huban Arığ destanını roman şeklinde yayınlamıştır. Eser destanlardaki epizotlardan yola çıkarak ayrı başlıklar halinde düzenlenmiştir. Aynı yazarın aynı yılda çıkardığı bir başka eser de yine bir Hakas destanı olan Han Mirgen'in roman halindeki yayınıdır. Bu eser de öncekinde

²⁶ Fatma Özkan, **Altın Arığ Destanı**, Ankara, Bilig Yay., 1997,

²⁷ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.22.

²⁸ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.22.

olduğu gibi destanın aslındaki epizotlardan oluşturulan bölümlerden meydana gelmiştir. Timur Davletov'un yayınlamış olduğu bir diğer Hakas destanı ise Huban Arığ adını taşımaktadır. Bu yayın, yukarıda bahsedilen eserin manzum şekilli asıl metnidir.²⁹

Bir başka yayın da Ekrem Arıkoğlu'nun hazırlamış olduğu Hakas Destanları 1 adlı eserdir. Eserde Altın Çüs, Ak Çibek Arığ ve Ay Huucın adlı destanlar yer almaktadır.2007 yılında yayınlanan bir diğer Hakas destanı ise Erdal Şahin'in hazırlamış olduğu Altın Çüs adlı destandır. Hakas destanlarıyla ilgili yayınlanan bir diğer eser ise Ali Ilgın'ın hazırlamış olduğu Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun adlı eserdir. Ülkemizde Hakas destanlarıyla Timur B. Davletov'un hazırladığı diğer bir çalışma Han Mirgen Hakasların Alplık Destanı'dır. Gülsüm Killi'ye ait bahsedeceğimiz iki makale Hakas destanlarıyla alakalıdır. İlk makale olan Hakaslarda Destancılık Geleneği 1: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar. Diğer makalesi ise Hakaslarda Destancılık Geleneği II. Biçim, İçerik, İcra'dır.³⁰

Hakas destancılık geleneğinin tanıtımı ve Ay Huucın destanının neşri olarak yayımlanan bir eser de Dr. Pervin Ergun'a aittir. Dört bölümden oluşan eser Destancılık Geleneği ve Ay Huucın adını taşır. Hakas destanları üzerine sunulmuş bildirilerden ikisi Timur B. Davletov ve Gülsüm Killi Yılmaz'a aittir. Timur B. Davletov'un Hakas Destancılık Geleneği ve 1500 Yıllık Han Mirgen Destanının İçerik-Tarih-Kültür Bağlamında Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi başlıklı bildirisi. Diğer çalışma Gülsüm Killi Yılmaz'a ait olan Hakas Destanı Altın Taycı'nın Dil ve Anlatım Özellikleri Üzerine adını taşımaktadır. Mehmet Yılmaz'ın "Hakas Kadın Kahramanlık Destanlarından Huban Arığ'da Kadın Kahramanlar" başlıklı makalesi mevcuttur. Bilimsel bir makale olmaktan ziyade popüler bir tanıtım yazısı "Hakas Halk Ozanı (Hayei) Potr Kurbijekov ve Alplık Masal Geleneğinin Bugünü" başlığı ile Timur B. Davletov'a aittir. Semyon Şulbayev'in haylayıp Alevtina Maytakova'nın derlediği Han Orba destanı tarafımızdan önce yüksek lisans çalışmasına konu edilmiş daha sonra ise yalnızca metin olarak neşredilmiştir."Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı" başlıklı çalışmada yer alan Hakas Türk Destanlarında Başlangıç ve Bitiş Kalıpları çalışması bulunur. 2013 yılında peşpeşe çıkan iki

²⁹ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.9.

³⁰ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.24.

çalışma Gülsüm Killi Yılmaz ve Mehmet Kara'ya aittir. Her iki araştırmacı Altın Taycı destanının Hakasçadan Türkçeye çevirisini yapmışlardır.³¹

Erhan Aktaş'a ait olan Hakas Destanlarında Evlilik Kurumu ve Buna Bağlı Bazı Pratikler” çalışması da yer alır. “Doktora çalışmamızın bir hülâsası niteliğinde olan Hakas Destan Kahramanları Üzerine Bazı Değerlendirmeler adlı makale Ankara Üniversitesi ile Hakas Dil, Edebiyat Tarih Araştırma Enstitüsü'nün ortak bir yayınıdır. Hakas destanları üzerine yapılan son müstakil çalışma Timur B. Davetov'a aittir. Daha önce Ekrem Arıkoğlu tarafından Türkçeye çevrilen Ah Çibek Arığ adlı Hakas destanı Davletov tarafından Ah Çibek Arığ Hakaslarının Kız Alp Yiğitlik Destanı başlığıyla yayımlanmıştır.³²

Ülkemizde Hakaslar üzerine şu ana kadar yapılmış olan birçok yüksek lisans ve doktora tezi çalışmaları mevcuttur. YÖK Ulusal Tez Merkezinde bulunan tezleri incelediğimizde Hakas Türkçesi üzerine doğrudan yapılan tezler ve Hakasçanın da yer aldığı karşılaştırmalı tezler mevcuttur. Bunların on tanesi dil bilim (Kara 1995; Arıkoğlu 1996; Demir 2001; Killi 2002; Kara 2005; Yürümez 2016; Kartlaşmış 2019; Malkoç 2018; Öksüz 2021, Arslan 2021), on tanesi folklor (Aktaş 2007; Aktaş 2012; Uysal 2014; Okutan 2016; Demir 2001; Macit 2000; Kiritçi 2019; Kaba 2011; Okutan Devletov 2020; Gökör Töker 2020), dört tanesi Tarih (Ulugbaşev 2001; Aslışen 2006; Çavdar 2010; İdrisov 2015), bir tanesi sosyoloji (Devletov 2019), bir tanesi müzik (Deligöz 2019), bir tanesi arkeoloji (Domozhakov 2019).

Her milletin, kültürün, her coğrafyanın kendine özgü folklor ürünleri vardır. Bu ürünler çeşitli araştırmalarla gün yüzüne çıkarılmakta, unutulmasının, kaybolmasının önüne geçilmekte nesilden nesile aktarılması sağlanmaktadır. Kaynak metinler ve unsurlar folklorun ana sahasından derlenmektedir. Çalışmalarda Hakas dili ve folkloru üzerine yapılan derlemeler ağırlıktadır. Gün geçtikçe Hakasların farklı alanları üzerinde de çalışmalar yapılmaktadır. Hakaslar üzerine yapılan birçok çalışma mevcuttur ve zamanla da birçok çalışma yapılacağı kanaatindeyiz.

³¹ Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.25-27

³² Aktaş, **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, s.27

II. BÖLÜM

İNCELENEN HAKAS DESTANLARININ ÖZETLERİ

2.1.Altın Çüs Destanı

Destanda yeryüzünün, denizlerin, ovaların, dağların nasıl oluştuğu anlatılarak başlanır. Madenlerin çoğalması, yüksek ak zirvelerin varlığı anlatılır. Yeryüzüne sığmayacak kadar insan ve hayvan vardır. Ak zirvede bir oba bulunur. Obanın orta yerinde Hanın sarayı yer alır. Sarayın önünde hanın alp atı olan yaşlı Ak Kula at bağlıdır. Alp Han obanın yönetimindedir, obaya bakar. Alp Han bir gün obayı seyrederek ve yemek yerken eşine halkını, obasını düşündüğünü anlatır. Obaya, halkına bakmayalı yılların geçtiğini, onları düzenli kontrol etmediğini anlatır. Kalkıp hazırlık yapar ve onları ziyarete gider. Obaya indiğinde halkını, malını gözlemler ve artık çoğaldıklarını ve obaya sığmadıklarını görür. Kendisinin, eşinin yaşlı olduğunu ve kendilerinden sonra obaya bakacak çocuklarının olmadığını düşünerek evine gider. Karısı halinden düşünceli olmasından dolayı ne olduğunu sorar. Alp Han kendisinden sonra malına, mülküne, obasına bakacak çocuğunun olmamasına üzüldüğünü anlatır. Ardından eşi Alp Han'a altı ayık gebe olduğunu söyler, Han önce inanmaz ama ardından eşine baktığında gebe olduğunu anlar. O gece rahatça uyurlar.

Karanlık çöküp herkesin uykuya geçtiği bir anda düşmanlar Alp Han'ın yurdunu basarlar onu savaşmaya çağırırlar. Yurdu basan kişi Alp Kara Han'dır. Alp Kara Han bu durumda yurdunu savunması gerektiğini malını, obasına düşman elime bırakmaması gerektiğini eşine söyler. Eğer kendisi olmadığı zaman çocuğu dünyaya gelir ise onu Ak Kula ata vermesini, atın çocuğuna yardımcı olacak, koruyacak birilerinin bulabileceğini söyler. Ardından hazırlanarak yurdunu korumak için ormanlı ak zirveye çıkar. Zirveye geldiğinde Alp Kara Han onu bekliyordur, Alp Han'a yurdunu talan etmek için geldiğini söyler ve kapışmaya başlarlar. Onların savaşa başladığı anda Altın Arığ'ın doğum anı gelir, doğum yapar. Doğum yaptığını gören Ak Kula At çocuğu alır burnunun içine çeker ve oradan uzaklaşır. Kara Han'ın oğlu Alp Hartığa atın çocuğu kaçırdığını fark eder, atın ardına düşerek onları arar ve bulamaz. Atı ve çocuğu bulamayan Alp Hartığa Altın Arığ'ın yanına gelir ona çocuğun ve atın nerede olduğunu sorar. Altın Arığ kendisinin ve eşinin çok yaşlı

olduklarını bu saatten sonra hamile kalamayacağını söyler. Alp Hartığa Altın Arığ’a inanmaz, ona işkence ve eziyet edip oracıkta öldürür.

Kirim dağına bakar atın ve çocuğun izine ulaşır, onları bulmak için artlarına düşer. Ak Kula at nehirleri, dağları, taşları, ovaları aşarak yurttan uzaklaşır ama kendilerine yardımcı olacak çocuğu koruyacak kimseyi bulamaz. Alp zirvenin altında Han’ın ak sarayı bulunur. Ak Kula at kendisine doğru gelen Alp Han Kızı görür başka gidecek yer bulamadığı için onunla mücadele eder çocuğu burnundan çıkarıp Sarı Kulun üzerine bırakır ve Ak Kula At ölür. Sarı Kul çocuğu alıp oradan uzaklaşır. Büyük bir ırmağa girer ırmakta ayağına bir şey dolaşır ve ondan kurtulur. Koşarken tekrar ayağına bir şey sarılır, Sarı Kulu öldürmeye çalışır. Sarı Kul kaçmaya çalışır ve Kuğu İney onu yakalar.

Alp Hartığa Kuğu İney’in yanına gelerek “Alp Han’ın çocuğunu buldun mu? ”diye sorar. Kuğu İney –“Evet”, der. Yurda dönüp Alp Han’ın çocuğunu orada öldürebileceğini söyler. Kara zirveye gelirler Alp Hartığa Sarı Kulu orada öldürür. Sonra Alp Han’ın çocuğunu önce parmaklarını keser, ardından iki kolunu, iki bacağı keserek ona işkence yapar. Alp Han çocuğu işkence yapmadan öldürmelerini ister. Alp Han’ın çocuğu onlara akan kanından servi ağacının yetişeceğini, servinin baş kısmında guguk kuşu olacağını, ruhunun da o kuştan yaşayacağını anlatır. Alp Hartığa çocuğa işkence yaparak onu öldürür. Alp Han’ın çocuğu onlara anlattığı gibi servi ağacı üzerinde bulunan guguk kuşu olur.

Ak Han’ın çocuğu Altın Çüs guguk kuşunun sesini duyar ve yanına gelir. Guguk kuşu başından geçen olayları Altın Çüs’e anlatır. Altın Çüs de Ak Han’ın çocuğu gibi kimsesizdir ve ona üzülür yardımcı olmak ister. Ak Han’ın çocuğunu eski haline getirmek için harekete geçer. Onu eski haline getirebilecek ilaç aramaya koyulur, ak zirvelere çıkar, dağları, dereleri, tepeleri aşar. Parlak zirve olan bir ülkeye gelir. Orada yurdun sahibi Çaas Han’dır onun yanına gelerek olanları anlatır. Çaas Han’ın karısı Çarlı Tana’dır ve şifa olabilecek her şeyi çok iyi bilen biridir. Çaas Han olanları eşi Çarlı Tana’ya anlatır oda Ak Han’ın çocuğunun iyileşmesi için gerekli olan şeyleri anlatır. Guguk kuşu eline alıp atından kopardığı üç tel kılı ona sarması gerektiğini, kendi saçından da üç tel koparıp onu da çocuğun kemiğinin içine koymasını, ardından inan diriltten otu koparıp ilaçlayıp iyileştirebileceğini anlatır. Kuğu İney’in bunları duymaması gerektiğini duyar ise engel olacağını söyler.

Altın Çüs burada baya içki içer ve öğrendiği bilgilerle yola koyulur. Altın Çüs Servi ağacının yanına gelir ve guguk kuşunu orada göremez. Kuğu İney'in guguk kuşunu aldığını düşünür ve onun yurduna gider. Yurda ulaşır hanın evini bulur ve evin içine girer. İçeride altı kız bulunuyordur. Altı kız içkiyi çok fazla içen Altın Çüs'e hizmet ederler. Evin sahibi Puruhan Arığ kızdır, Altın Arığ ile tanışır ve birlikte içki içerler. Altın Çüs Kuğu İney'in kılık değiştirip Puruhan Arığ kılığına girdiğini anlar. Guguk kuşu da Puruhan Arığ'ın cebindedir. Altın Çüs bir süre Pruhan Arığ ile bir süre içki içerler.

Altın Çüs Puruhan Arığ'a sana nasıl saygı göstermeliyim diye sorar. Puruhan Arığ yere yapışır ve işte böyle diyerek gösterir. Altın Çüs üzerine atlar ve onu yere yapıştırır. Ardından Altın Çüs Kara zirveye doğru yola çıkar. Kara zirvede Alp Hartıga ile karşılaşır. Alp Hartıga, Altın Çüs ile mücadeleye başlar ve onu yeneceği an ak sarayın yerinde olmadığını görür. Kuğu İney'in yere yapışıp kaldığını görür. Önce Kuğu İney ne olduğunu anlamaya çalışır ardından Altın Çüs'ü öldürmeyi düşünür. Kuğu İney'in yanına gider ve onu yerden kaldırmaya çalışır yalnız onu yapıştığı yerden kaldırmaz kendisi de onun yanına yapışıp kalır. Altın Çüs uykuya dalar, üç gün boyunca uyur. Altın Çüs uyandığı zaman Kuğu İney ve Alp Hartıga'nın yanına gelir, işkence yaparak onları öldürür. Kuğu İney'in cebinde bulunan guguk kuşunu alır.

Altın Çüs Kara zirveye Sarı Kulun yanına gelir, Otlardan ilaç yapar ve Sarı Kulu diriltir. Ardından guguk kuşunun yanına gelir ve onu iyileştirmek için öğrendiği şeyleri yapar. Çocuk kendine gelir ve iyileşir. Küçük çocuk yiğit er olur. Altın Çüs kendi zırhını çıkarıp çıplak olan çocuğa giydirir. Birlikte Altın Çüs'ün yurduna doğru yola çıkarlar. Yurda varırlar Altın Çüs'ün karısı Ak Çibek Arığ onlara sofralar kurar, hizmet eder. Biraz dinlendikten sonra Kara Han'ın yurduna giderek yaptıklarına karşılık öç almak isterler. Kara zirveye varırlar ve Kara Han'ı savaşa çağırırlar. Alp Kara Han'ın yiğitlerini öldürürler. Alp Kara Han savaş alanına kızı Çil Kara kızla birlikte gelir.

Alp Kara Han Altın Çüs ile Çil Kara Kız da Alp Möke ile kapışırlar. Alp Möke Çil Kara kızını elinden geçirir. Altın Çüs ise Alp Kara Han'ı öldürür. Kızıl Kır Atlı Hıyan Han çirkin kızı ile birlikte yanlarına gelirler. Altın Çüs, Alp Möke'ye Hıyan Arığ'ın

kızını almayı önerir. Hıyan Han'ın kızı normalde çok güzel bir kızdır, fakat Kara Han'dan korktuğu için kılık değiştirip çirkin bir kız kılığına geçmiştir.

Altın Çüs ve Alp Möke Kara Han'ın malını, mülkünü alıp Alp Han'ın yurduna geri dönerler. Yolda giderken Alp Han'ın cesedini görürler, Altın Çüs bu bedeni diriltemez. Çünkü her ölü bedenin bir dirilme zamanı vardır ve Alp Hanın bedeni dirilme zamanını geçmiştir. Onun cesedini alıp bir yere gömerler. Tekrar yollarına deva ederlerken Altın Arığ'ın cesedini görürler, kontrol ettiklerinde dirilme zamanını geçmediğini anlarlar. Altın Arığ'ın cesedini tedavi edip onu diriltirler. Ardından yurda gelip Alp Möke ve Hıyan Arığ'ın toyunu yaparlar, toy dokuz gün sürer. Alp öke ve Hıyan Arığ bir gece uyurken at sesleri gelir uzaklardan, uyanıp bakarlar ve Altın Çüs'ün atı gelmiştir. At insan diliyle konuşur ve iki kişinin yolda Altın Çüs'e tuzak kurduklarını ve onu vurduklarını anlatır. Alp Möke hazırlanır, onu kurtarmak için yola koyulur ve Altın Çüs'ün yanına varır. Onu öldürmek için gelen iki kişinin Altın Çüs'ün çocukları olan Alp Molat ve Kök Molat adındaki çocuklarıdır. Altın Çüs evine gelir ve kendisini öldürmeye gelen çocukların kimden olduğunu sorar. Ak Çibek Arığ ağlayarak çocukların kendisinden olduğunu söyler. Diğer yandan Alp Möke iki çocuğu da döver bir daha kötülük yapmamaları için onları uyarır ve yurduna döner.

Alp Möke bir gece uyurken gece yarısı Çil Kara Kız yanına gelir, Ak Sarı Atlı Ok Han ile birlikte savaşmaya geldiğini söyler. Alp Möke'nin karısı Hıyan Arığ altı aylık gebedir. Alp Möke o gece yurdunu korumak için savaşa gider. Altın Çüs de bunu duyar ve onun yardımına gider. Bu esnada Hıyan Arığ doğum yapar, Kara Sarı Kul çocuğu alıp götürür. Bunu gören Pilo Harın Pis Tumzuh kılık değiştirerek bozkurt kılığına girer ve onu takip eder. Sarı Kula dağları aşar ve çocuğu saklayacak bir yer bulamaz. Yolda Ak Molat ve Gök Molat'la karşılaşır. Alp Möke bunları daha önce dövdüğü için bunlar da onun çocuğunu öldürmek isterler, ardından vazgeçip arkalarından gelen kurda ok atarak onu öldürmeye çalışırlar. Ak Molat Sarı Kulunu ve çocuğu alarak kendi yurduna götürür. Ak Çibek Arığ bunlara hizmet eder ve çocuğa zırh giydirir.

Alp Möke'nin oğlu tahta geçer kendisine ad vermelerini ister. Ak Han ona Üzüm Han adını verir. Babasına yardım etmek için yola çıkar. Savaş meydanında Ak Han'ın babası Altın Çüs, Çil Kara Kızla mücadele halindedir. Altın Çüs ve Üzüm

Han Alp Kara kızla mücadeleye tutuşırlar ve mücadeleyi kazanırlar. Ak Hanla, Üzüm Han buradan Bora Hanla Kara Han'ın yurduna savaşmak için giderler. Ak Molat kardeşinin atını kara taş evin önünde olduğunu görür. Kılık değiştirir Pilo Harın Pis Tumzuh kılığına dönüşür ve Kuğu İney'in şarkısının söyleyerek içeri kara taş eve girer. Kara Ninci dışarı çıkar ve Pilo Harın Kuğu İney'e selam verir. Bora Ninci Gök Molat'ı alır ve Kara Ninci kim olduğunu anlayamadan Kuğu İney onu öldürür. Ardından Bora Ninci'yi de öldürür. Ak Molat tekrar kendi kılığına geçer, savaş alanına gider ve savaşı bitirir. Altın Hurgun Han, Borahan ve Kara Han'ın yurduna Han olur. Ak Han bozkurdu görür ve onu görmemesi için ot kılığına geçer. Bozkurt otun üzerinden geçerken Ak Han onu yakalar. Burada bozkurt kılığına giren Kuğu İney'dir.

Üzüm Han, Ak Han'ın Kuğu İney'i yakaladığını görür, Kuğu İney'in burnunu delerler ve onu bağlarlar. Yola koyulurlar Üzüm Han Alp Han kızın yurduna gelir ve orada mücadele başlatır. Alp Han kızın babası ile evlenmesini ister. Alp Han kıza Alp Möke'ye varıp varmayacağını sorar. Alp Han kız korktuğu için varacağını söyler. Aynı şekilde babasına da Alp Han kızı alıp almayacağını sorar ve babası da alacağını söyler. Altın Çüs'e dönerek bu yurtta iki alpin fazla olduğunu söyler. Üzüm Hanla, Ak Molat Kuğu İney'i de yanlarına alarak oradan ayrılırlar. Alp Möke, Altın Çüs ve Alp Han kıza ak zirvede kalırlar. Ardından Alp Möke ve Altın Çüs çocuklarının arkalarından giderler. Çaas Han kendi yurdunda Möge Kara Hanla savaşırırlar. Altın Çüs ona yardıma gelir, Möge Kara Hanı yener. Möge Kara Han'ı yendikten sonra Çaas Hanın sarayına gelirler orada Altın Tana onlara hizmet eder.

Altın Çüs, Çaas Han'a Altın Çarık adındaki kızını Üzüm Han'a verip vermeyeceğini sorar, o da vereceğini söyler. Yurtta büyük bir toy yaparlar. Ak Molat Piz Tumzuh İney'i oraya getirir ve ona şarkı söyletir. Ardından Ak Han Kuğu İney'i götürüp öldürür. Babası Ak Molat'a yurda dönmesini söyler. Ak Çarık ve Üzüm Han'ın düğünleri dokuz gün boyunca sürer. Çaas Han, Ay Çarık'a at hediye eder. Düğün biter yurtlarına dönerler. Altın Çüs ile Üzüm Han yurtlarına dönerken atlarını yarıştırlar. Üzüm Han'ın atı çok hızlıdır, kuş uçarak gibi yok olur. Yurtlarına geldiklerinde Üzüm Han Alp Möke ile Alp Han kızın toyunu yapar. Kendisi de ülkesinde Han olur, ülkeyi yönetir. Altın Çüs de kendi ülkesine döner. Bütün yurda

yaptığı mücadele, mücadeledeki başarısı yayılır. Huzur içinde kendi yurdundaki halkını, malını yönetmeye devam eder.

2.2. Ak Çibek Arığ Destanı

Destan yeryüzünün, denizlerin, ovaların, dağların nasıl oluştuğu anlatılarak başlanır. Ormanlı zirvelerin olduğu yerde, ak nehrin kıyısında halk yaşıyor. Ucu bucağı görünmeyen ovoidan, ak ovaya kadar aygırlı yıldı sürüsü yaşar. Obanın orta yerinde Hanın sarayı bulunuyor. Ak Han ve Ay Huucın yurda hâkim olan, hükmeden kişilerdir, ikisi de yaşıdır. Çocukları olmadığı için üzgündürler. Ak Han hem evinde hem de halkın arasında çok sert yönetimi olan biridir. Hem halkına, hem eşine çok kötü davranır. Hizmetçileri bir gün Ay Huucın'a kayanın içinden Ak Çibek Arığ adında yiğit bir kız çıkacağını ve kendisinin de gebe kalıp bir oğlan çocuğu doğuracağını adının Kanlı Kılıç olacağını, ikisinin yurda hâkim olacağını söylemiş.

Güler geçer ve Ay Huucın gebe kalır. Bir gece Ak Han uyurken yurdunu düşmen basmış. Yurda savaşmaya gelenler Kara Han'ın çocukları Kızıl Taş ile Ay Molat'dır. Ak Han atına atlayarak onlarla savaşmaya başlamış ve Kara Han'ın çocuklarına yenilmiştir. Bu sırada Ay Huucın doğum yapmış ve yiğit bir oğlu dünyaya gelmiş. Yurdu talan etmeye gelen düşmanlar çocuğu öldürmek istemiştir. Yaşlı hizmetçi çocuğu öldürmesinler diye onu alıp kaçırmıştır. Ay Molat, Kızıl Tas çocuğu aramışlar ve ona ulaşamamışlar. Ülkeyi yakıp, yıkıp, talan etmişler Ay Huucın'ı da alarak kendi yurtlarına dönmüşler. Ay Huucın'ı kendi yurtlarına götürerek ona işkence etmişler. Ardından Altı Çatal Başlı Ak Kaya içinden Ak Çibek Arığ kuvvetli bir at ile çıkar. Ak Çibek Arığ hem güçlü, hem de ok ve yay kullanmakta çok ustadır. Yaşlı hizmeti kaya içinden çıkan kızı görerek, korkup çocuğu akan dereye bırakmıştır. Yaşlı hizmetçiyi Ak Çibek Arığ düşman zannederek onu oku ile vurmuştur. Sonra kontrol ettiğinde onun yaşlı hizmetçi olduğunu anlayıp tekrar diriltmiştir. Ardından Ak Çibek Arığ, Ay Molat ile mücadele etmiştir. Bu esnada yaşlı hizmetçi çocuğu attığı dereeden bulup çıkarmıştır. Çıplak oğlan çok güçlü bir alptır Kızıl Tas ile mücadele ederek onu yenmiştir. Çıplak oğlan Ak Çibek Arığ'ı gördüğünde ondan da kaçıyormuş.

Bay Sarı Han'ın oğlu Alp Saaday, Ak Çibek Arığ'ı almak istemiş. Ak Çibek Arığ ona güreşmeyi önermiş eğer güreşi kazanır ise varacağını söylemiş ve güreşe

durmuşlar. Ak Çibek Arığ Alp Saaday'ı yenmiş. Kanlı Kılıç da Bay Sarı Han'ı yenmiş. Çıplak oğlan tekrar atına atlayıp Ak Çibek Arığ'ın olduğu yerden uzaklaşmış. Çıplak oğlan yaşlı hizmetçinin yanına gelerek çıplak olduğu için Ak Çibek Arığ'ın utanıp ondan kaçtığını anlatmış. Yaşlı hizmetçi ona annesinin yaptığı kıyafetleri giydirmiş, babasının atını ona vermiş. Bu sırada Ak Çibek Arığ Sarı Han'ın yurdundaki halkı serbest bırakmış. Yurdun başına Sarı Han'ın yerine Alp Sayzan'ı Bey yapmış. Ardından Bey Kara Han'ın yurduna gelmiş, y Molat'ın oğlu babasını tekrar diriltmiş. Ak Çibek Arığ bu defa da Alp Molat'ın Alpleri mücadele ederek onları yenmiş. Çıplak OĞlan da bu mücadelede Ak Çibeğ Arığ'a yardım etmiş ve savaş on iki gün boyunca sürmüş. Artık Çıplak OĞlana bir ad verme zamanı gelmiş Ay Huucın Çıplak OĞlana Kanlı Kılıç adını vermiş. Kanlı Kılıç Ay Molat'ı savaşa çağırmış ve onun oğlu Alp Kuzgun ile mücadeleye başlamış. Ak Çibek Arığ'da Ay Molat ile mücadele eder. Kanlı Kılıç ve Ak Çibek Arığ yaptıkları mücadeleleri kazanırlar. Bay Kara Ha ikisinin de gücünü anlar ve Kanlı Kılıç ve Ak Çibek Arığ'ı zehirleyerek öldürmek ister. Ak Çibek Arığ bunu fark eder ve Bay Kara Han'ı öldürür. Ardından Kanlı Kılıç anası Ay Huucın'ı da kurtarır. Hıyan Han'ın Hıyan Arığ adında bir kızı vardır, Ak Çibek Arığ Kanlı Kılıç'a bu kızı almasını önerir. Kız çok çirkinmiş, yalnız Kanlı Kılıç bunu kabul eder ve kızı alır. Hıyan Han kızına mal varlığının yarısını düğün hediyesi olarak verir. Kanlı Kılıç kızı da alarak kendi yurduna gider. Kız normalde çok güzeldir yalnız Ay Molat'tan korkup kılık değiştirerek çirkin bir kız kılığına bürünmüş. Kanlı Kılıç'ın yurduna gittiğinde tehlike geçtiği için tekrar eski haline dönüşür, çok güzel bir kız olur. Yurda vardıktan sonra Kanlı Kılıç ve Hıyan Arığ'ın toyunu düzenlerler.

Bir süre sonra Kanlı Kılıç Ot Han'ın yurduna gider ve onu mücadeleye çağırır. Kanı Kılıç mücadeleye gittiği an karısı Hıyan Arığ'da gebedir. Ot Han'ın Özil Arığ adında bir kız çocuğu vardır. Özil Arığ babasının yurdunu basmaya gelen Kanı Kılıç'a içki içirmiş, onu yeterince sarhoş etmiştir. Hareket etmesini engellemek için Kanlı Kılıç'ın atını öldürmeye karar vermiş. Boz at, Özil Arığ'ın onu öldüreceğini anlamış ve oradan uzaklaşmıştır. Özil Arığ'ın daha önceden dirilmiş olduğu Ay Molat ile onun oğlu Alp Kuzgun oraya gelmişler. Kanlı Kılıç'ı öldürecekleri an Ak Çibek Arığ Kanlı Kılıç'ın yardımına gelir. Bu esnada Kanlı Kılıç'ın eşi doğum yapar ve kız çocuğu dünyaya getirir. Bu kız çocuk büyür ve Ak Çibek Arığ'ın yardımına gelir. Kanlı kılıç ta yardıma gelir ve Ay Molat'ı öldürmez, yaralar. Ay Molat'ı atın

kuyruğuna bağlayarak kendi yurtlarına götürürler. Ak Çibek Arığ, Özil Arığ'ı da mücadele sonunda öldürür. Kanlı Kılıç da mücadele sonunda Ot Han'ı öldürür halkını serbest bırakır. Ay Molat'ı Ay Huucın'ın yanına getirir ona yaptığı işkenceyi Ay Molat'a da yaparak onu öldürmesini söylerler. Yurtlarında bulunan halkı toplayarak eğlence düzenleyip zaferlerinin kutlarlar. Ak Çibek Arığ Kanlı Kılıç'ın kızına ad verir, kızın adını Ay Tabba koyar.

Eğlence biter ve Ak Çibek Arığ ölme zamanının geldiğini anlar atını da alarak çıktığı Ak Kaya'nın yanına gelir. Atını önce kayanın içine koyar, adından kendisi Ak Kayanın içine girer ve orada ölür. Kanlı Kılıç evine döner ve evde annesinin öldüğünü görür. Götürüp annesini gömer. Yurtlarına Ay Tabba'yı Bey ederler ve huzur, güven içinde yaşarlar.

2.3. Ay Huucın Destanı

Destan yeryüzünün oluşumuyla, nehirlerin, ovaların, ırmakların, kıvrıl bakırların oluşmasının tasviriyle başlar. Hanım zirvenin ırmaklarla çevrili olduğu yerde mal otlatılıyormuş. Otlatılan malın sahibi yaşlanmış olan Kız Han'dır. Kız Han'ın kardeşi vardır adı Han Mirgen'dir. Han Mirgen altı yaşındadır ve halkı, malı yönetecek gücü yoktur. Kız Han kötü, çirkin yaradılışlı biridir. Kardeşiyle birlikte yurttan yaşarlar. Han Mirgen halktan, maldan, mülkten, yurt yönetiminden anlayan biridir. Kız Han da yaşlı olduğu için hep yurdu kimin yöneteceğini düşünürmüş. Bir gece Kız Han'ı uyku tutmaz ve dışarı çıkıp oturup düşünür. Uzaklardan at tıktısı duyar, uzaklardan bir alp gelir. Çirkin suratlı Kız Han Alp'e kim olduğunu nereden geldiğini sorar. Alp anasının Köğil Arığ, babasının Kün Han olduğunu, kendi adının ise Kün Tonis Han olduğunu söyler. Atının üzerine içkisini ve etini de getirmiş. Oturup getirdiği içkiyi içmiş etten yemiştir. Han Mirgen'n de kendisi ile içmesini istemiş Kız Han buna izin vermemiş. Bay Sarı Hanın çocuğu Salacın Arığ'ı almak istemiş ve babası Kün Han buna izin vermemiş, o da bu yüzden ev terk ettiğini anlatmış. Kara Han ve Bora Han'ın yurduna gitmekte olduğunu söylemiş. Bunların Kara Ninci ve Bora Ninci adında kızlarının olduğunu güzel olduklarını anlatmış. Kün Tonis Han, Han Mirgen ile oraya gidip hangi kız güzel ise onu Han Mirgen'in almasını istemiş. Kız Han daha kardeşinin küçük olduğunu söylemiş ve bu teklifi reddetmiş.

Kün Han kalkıp oradan ayrılmış. Kız Han bütün canlı varlıkların dilinden anlarımış. Dışarıda oturduğu bir vakit kurbağa ile kertenkelenin konuşmasını dinlemiş. Kertenkele Kız Kız Hanın hayvanlarının bunların yavrularını tepelediğini, öldürdüğünü söyleyip, Kız Hana beddua ediyormuş. Kurbağa ise Kız Hana toz kondurmuyor onu savunuyormuş. Kurbağa kendisinin de yavrularının çok olduğunu ama kimsenin zarar vermediğini söylemiş. Böylece kurbağa ve kertenkele bunun üzerine vuruşup durmuşlar. Kız Han bunları görür ve evine döner. Sabah olur halkını toplar ve bölgede kertenkelelerin çoğaldığını hepsinin ölmesi gerektiğini söyler ve kertenkelelerin soylarını kurutmalarını ister. Han Mirgen ablasına karşı gelir ve yaşamaya devam etmelerini sağlar.

Bir gün Kız Han, Kara Kuzgun ile Ala Kuzgun' un yurduna doğru uçtuğunu duyar. Aralarında Kız Hanın yurdunun uzun süredir talan edilmediğini, artık yurdunun dağıtılması, talan edilmesi gerektiğini konuşurlar. Kız Han bir gün Han Mirgen'i hayvanları kontrol etmesi için gönderir. Han Mirgen hazırlanıp zirveye çıkmış ve Al Kula Aygıra bir bozkurdun yaklaştığını görür. Han Mirgen okunu gerer ve kurdu vurmaya çalışır, vuramaz. Kurt kaçır Han Mirgen'de belki orada güzel bir kadın bulurum düşüncesiyle kurdun ardından gider. Kurt gittiği yerde uyur Han Mirgen gidip kurdu öldürüp atına yüklemiş. Öldürdüğü bozkurt ile ablasının yanına gelmiş ve bir aylık bir süre geçmiştir. Han Mirgen kurdu öldürdüğünü alacağı kızın nerede olduğunu sormuş. Kız Han, Han Mirgen'e alacağı kızın uzak ilkede yaşayan Alp Han Kız olduğunu söylemiş. Bunun üzerine Han Mirgen hazırlığını yapıp kızını almak için yola koyulmuş. Dağları, tepeleri, ovaları aşarak kıza ulaşmaya çalışmış tepelerden geçerken Alp Han Kızı ve onun Alpleriyle karşılaşmış. Yolda karşılaştıkları zaman ikisi de birbirinin yurdunu talan etmeye gittiklerini anlamışlar, orada mücadeleye girişmişler. Alp Han Kızın hayvanları olan kuşları ve köpekleri Han Mirgen'e saldırmış. Han Mirgen önce Alp Han kızın, Alpleri olan Han Tönis ve Altın Teek 'i yenmiş. Ardından Alp Han Kız ile Han Mirgen mücadeleye başlamışlar. Gökyüzünden bir Lâçin kuşu gelerek Alp Han Kızın kuşlarını ve köpeklerini öldürmüş. Sonra Lâçin kuşu Han Mirgen'e yurduna düşmanların geldiğini yurdunu talan ettikleri haberini vermiş oradan ayrılmış. Han Mirgen, Alp Han Kızı yenmiş ve onu da yanına alarak yurduna dönmüş.

Han Mirgen evine gelir ve ablasının yanında bir kız çocuğu görürü kızı takip eder ve kız Ala Kula Kısarak tarafından emzirildiğini görmüş. Kız Ala Kula Kısarak ve Al Kula Aygırdan dünyaya gelmiştir. Ve kız Han Mirgen'in kardeşi olarak insanların içinde yaşamaya başlamış. Kızın adını Ay Huucın koymuşlardır. Ay Huucın kız Han'ın evine gelir. Kız Han sandığından zırh çıkarıp Ay Huucın'a vermiş. Ardından Alp Han kızın toyunu yapmışlar ve orada at kesip yemişler, Ay Huucın bu etten yemez neden yemediğini sorduklarında kendisinin de at soyundan geldiğini kendi etini nasıl yiyeceğini sormuş. Böylece toyda at yerine inek kesmeye başlamışlar. Biraz zaman geçtikten sonra Ay Huucın, Hıyga Çiçen'in Kün Han oğlu Kün Tonis Hanı öldürdüğünü Kirit kuşlarının ölü diriltten otu aradıklarını ve onlara yardım etmesi gerektiğini anlatmış ve yardım etmek için yola koyulmuş. Hanım zirve üzerinde Ay Huucın Hıyga Çiçen ile karşılaşır ve mücadeleye başlamışlar. Mücadele dokuz yıl boyunca sürmüş ve Ay Huucın mücadeleyi kazanmıştır. Mücadele bitmiş ve Ay Huucın evine dönmüştür. Günlerden bir gün Alp Han Kız, Han Mirgen'e Tanrının onun için yazdığı kadının kendisinin olmadığını, o kişinin Kün Han Kızın Kün Arığ adındaki kızın olduğunu söylemiştir. Kız Han ikinci bir kadını almasına razı olduğu için Han Mirgen kadını almak için hazırlanıp yola çıkmış. Kız Han bu yolculuğa çıkan kardeşini düşünmekten hasta olmuş ve hayatını kaybetmiştir. Kız Han eskiden güzel biri olduğunu ve isminin de Ay Çarlı Han olduğunu ölmeden önce Ay Huucın'a söylemiş. Kız Han üç nesil görmüştür ve ölme vakti artık gelmiştir. Yerine yurdu Ay Huucın'ın yönetmesini istemiş. Ay Huucın Ay Çarlı Han'ın cesedini alıp ak kayanın yanına götürmüş ve gümüşle kaplayarak ak kayanın içine gömmüş.

Ay Huucın cesedi gömmüş ve eve dönmüştür eve gediğinde kardeşi olan Han Mirgen'in dönmediğini görmüş onun başına bir şey gelmiş olacağını düşünerek yardım etmek için yola çıkmış. Bir süre sonra Han Kızın doğum anı gelmiş Ak Çibek Arığ doğum yaptıracak birilerini aramaya gitmiş, gece çöktüğü için hiç kimseyi bulamamış. Ardından uzaklarda bir evin ışını yanıyor olarak görür ve oraya gider içeride yaşlı gözleri görmeyen bir kadını ve yanında kız çocuğu görür. Durumu kadına anlatır ve doğum yaptırmasını istemiş kadın bunu önce kabul etmez sonra kabul eder ve Ak Çibek Arığ ile birlikte gitmiş. Eve gelirler ve yaşlı kadın yolda köpeğin doğurduğunu görür ve onun yavrularını yanına almış. Han Kız'ın doğum yaptığını biri erken diğeri kız iki çocuğu olduğunu görmüş. Yaşlı kadın çocuklarla

köpek yavrularının yerine değiştirmiş. Evin uğursuz olduğunu söylemiş kadın ve evden dışarı çıkmış, oradan ayrılmış. Han Kız altın eşarbını çıkarır ve çocuklarını kaçıran kişilerin nereye gittiğini bulmaya çalışmış. Evinden dışarı çıkanlar iki tane kara tilki olarak yer altına indiklerine görmüş. Yaşlı kadın ve küçük kız aslında kılık değiştirip bu kılıklara girmişler. Bu tilki kılığına girenlerden biri Kara Ninci diğeri ise Bora Ninci'ymiş. Çocukları yer altına götürüp şeytanlara vermişler ve şeytanlar çocuklara işkence etmişler. Bir zaman sonra Han Mirgen, Kün Tönis Han, Kün Arığ ile eve gelmişler. Han Mirgen eve geldiğinde Kız Han ablasını ve Ay Huucın'ı sormuş. Kız Han ablasının yaşının olduğunu ve öldüğünü söylemiş, ardından kendisinin doğum yaptığını çocuklarını da Kara Ninci ile Bora Ninci'nin kaçırdığını anlatmış. Han Mirgen, Kün Tönis Han ile çocuklarını aramak için yola koyulmuş. Yer altına girecekleri yere gelmişler Kün Tönis Han vazgeçmiş, Han Mirgen Kün Tönis Han'a kardeşi Ay Huucın gelir ise ona yer altına girdiğimi söyle demiş. Han Mirgen yer altına girmiş ve acı çeken bir kişi görür kim olduğunu sormuş, yeryüzündeyken suçsuzları, günahı olmayanları öldüren Alp Kuzgun olduğunu söylemiş. Han Mirgen'den yardım istemiş ve yardım edemeyeceğini söyleyip oradan ayrılmış. Han mirgen yardım etmediği için, dört gözlü kara köpek olasin diye Alp Kuzgun Han Mirgen'e beddua etmiş. Uzaklaşırken Han Mirgen'in atı düşüp ölmüş, Han Mirgen de orada köpeğe dönüşmüş. Han Mirgen yine yoluna devam etmiş ve bekçi ile karşılaşmış. Kara köpek baya bekçi olarak kalmış. Obada Pora Ninci, Çizi Tas'a varmış, Kara Ninci Kara Küs'e varmıştır. Çizi Tas ile Pora Ninci'nin evine gitmişler köpeği de kendi evlerine bekçi olarak bırakmışlar. Orada bulunun kız çocuk babam beni neden kurtarmaya hala gelmedi diyerek ağlıyormuş. Kara köpeğin gözlerinden akan yaşi gören çocuk köpeğin Han Mirgen babası olduğunu anlamış. Ardından kara köpek babam olsun diye dua etmiş kız çocuk. Duanın ardından köpek Han Mirgen'e dönüşmüş. Kızını alıp dışarı çıkmış ve kara taş olan bir evden oğlunun sesini duymuş ve çocuğuna orada işkence eden Alpleri öldürmüş. Oğlunu iyileştirmiş ve çocuklarının ikisini de silkeleyerek iki yüzüğe dönüştürmüş, sağ baldırını kesmiş çocuğun birini oraya yerleştirmiş, diğer çocuğunu da sol baldırını delip oraya yerleştirmiş. Yaralarını iyileştirdikten sonra uzun süren bir savaşa girer Han Mirgen savaşi kazanmıştır.

Ay Huucın ağabeyine yardıma gitmiştir, yardıma giderken yolda Alp Kuzgun ile karşılaşmıştır. Alp Kzugun Ay Huucın'a beddua eder ve Ay Huucın Alp Kuzgun'u

öldürmüş, ağabeyinin yanına ulaşır. Han Mirgen şeytanların neredeyse hepsini öldürmüştür oradan uzaklaşır baldırlarında bulunan yüzükleri çıkarır tekrar silkeleyerek çocuklarını eski kılıklarına dönüştürmüştür. Ay Huucın çocuklara kıyafet veriri ve Alpler evlerine doğru yola koyulmuşlar. Yolda ii çocuk kuş kılığına dönüşüp yurtlara doğru uçmuşlar, Han Mirgen ve Ay Huucın da atlarına binerek yurtlarına doğru yola çıkmışlardır. Hepsi evlerine varmışlar ve uyuyup dinlenmişler. Kün Arıg ile Ak Çibeg Arıg'ın toyu yapılmadığı için Han Mirgen toylarının yapılması için emir verir ve düğün başlamış. Düğün çok eğlenceli geçmiş ve Ay Huucın çok güçlü olduğunu dile getirmiş. Bu durum Tanrılar tarafından hoş karşılanmamış. Gökyüzünden ilahi bir güç Ay Huucın'ı göklere çekmiş. İki küçük kardeş ablalarını bulmak için yola koyulmuş ardından duyular bir sesle Ay Huucın'ı kimin yarattığı konuşulmuş ve yedi tanrının küçüğü kendisinin yarattığını ve yeryüzünde yarattığı iki kişiden biri olduğunu buna dokunmamaları gerektiğini söylemiş. Ardından tanrılar Ay Huucın'ı bırakmış. Ay Huucın ve kardeşleri kuş kılığına dönüşüp ülkelerine doğru gitmişler. Yurtlarına vardıklarında iki çocuğa ad verirler, Ay Huucın ata bakarak erkek çocuğa Ak Kır Atlı Altın Teek, kız çocuğa ise Ak kula atlı Altın Arıg isimlerini vermiş. Altın Teek büyümüş ve ayrı bir eve çıkmış. Ay Huucın'ın yaşlı hizmetçisi ölmüş ve onu defnetmişler. Ay Huucın kendisinden büyük kimsenin kalmadığını düşünüp üzüldüğü sırada dışarıdan at esleri gelmeye başlamış. Gelenler Ay Huucın'ın annesi ve babası olan Ala Kula Aygır ile Al Kula Kısrakmış. Onlarda artık zamanlarının geldiğini yaşam sürelerinin dolduğunu söylemişler. Ay Huucın' abisi olan Han Mirgen'i her an dinlemesi gerektiğini söylemişler. Anne ve babası orada vefat etmiş ve onları Hanım zirveye götürüp kayanı içine girmişler ablasının cesedi de o kayanın içindedir anne ve babasını da o kaya içine gömmüşler. Ardından yurtlarına dönmüşler, huzur içinde yaşarken Ay Huucın bir gün sefere çıkmak için hazırlanmış. Altın Arıg kardeşi ile birlikte Ay Huucın sefere çıkmışlar, uzun yıllar geçmiş geri dönmemişler. Kün Tönis Han, Han Mirgen ile bir gün otururlarken uzaklardan at sesi duyulmuş ve gelenler Altın Arıg ve Ay Huucın'ın atlarıymış, onların düşman eline geçtiklerini haber vermişler. Alp Kuzgun'u şeytanlar tekrar diriltmişler. Altın Teek yardım içi yola koyulmuş.

Tönis Han'ın kızı ve oğlu varmış bunlar oğlu Hıyan Tönis Han, kızı Kilin Arıg'dır. Kızı Kilin Arıg yıkanmak için süt gölüne gitmişler, göl Kirim zirve üzerinde

bulunuyormuş. Buraya geldiğinde Kilin Arığ bir er cesedine denk gelmiş ve onu beğendiği için iyileştirmiş, diriltmiş. Bu er Altın İrgek adında bir alpmiş, ikisi Kilin Arığ'ın evine gelmişler. Ay arılı Ve Altın İrgek tekrardan Ay Huucın ve Han Mirgen'in yanına yardım etmeye gitmişler. Ay Huucın ve Han Mirgen'in yanına geldiklerinde bayılmış olduklarını görmüşler, onları iyileştirmişler. Yiğitler hepsi toplanmış ve aas Han'ın yurdunu dağıtmak için hazırlanıp yola koyulmuşlar. Mücadeleye tutuşmuşlar ve kazanmışlar. Ardından alat Han'ın evine gelmişler evde onun karısı arılı Tana ve onun iki çocuğu olan alay Puruhan ve aas Han bulunuyormuş. Ay Huucın, arılı Tana'ya Altın Teek kardeşine güzel kız olan alay Puruhan'ı vermesini istemiş, almışlar, Toyu yapıp kızla birlikte yurtlarına dönmüşler. Yurda vardıklarından Altık Teek ve alay Puruhan'ın dĞunlerini tekrar yapmışlar. Ardından bir süre sonra Kn Tnis Han kendi yurduna dönmüş. Alplerin mücadelelerde gösterdikleri başarılar yurda yayılmış, kendi yurtlarında mutlu, huzurlu bir yaşam sürmüşler.

2.4. Kara Kuzgun Destanı

Destan yeryüzünün oluşumunun betimlenmesiyle başlar. İnsanlığın ilk oluşumu, o dönemlerde giydikleri giysiler, tahıl buğday yetiştirilen dönemlerin anlatımıyla devam etmiştir. Bölgede bulunan dokuz katlı demir tapınağın zirvesinde anne babasını tanımayan iki kardeş yaşarmış. Bunlardan biri Altın Arığ, diğeri Altın Arığ'ın adını verdiği kardeşi Kara Kuzgun' muş. Bir gün abla kardeş masada yemek yerken uzaklardan at sesi duyulmuş. Yiğit bir alp atı ile birlikte yurda gelmiştir. Alp atını direğe bağlayıp atının sırtında bulunan içkileri alıp Altın Arığ ve Kara Kuzgun' un sarayının içine girmiş. Gelen alp Kara Kuzgun' dan abasını istemiş. Alp' e kim olduğunu sormuşlar. Alp adının Sarı Taycı olduğunu söylemiş. Alp'e yemek tatlı ikram eder, içki içerler. Ardından yüksek dağların zirvesinden Kızıl kır atlı bir alp durmuştur. Bu alp de atını bağlayıp atının sırtında bulunan içkileri alıp Kara Kuzgun ve ablasının sarayına girer. Kara Kuzgun Alp'e kim olduğunu kimin soyundan geldiğini sormuş. Alp sarı kayanın babası olduğunu, yalçın kayanın annesi olduğunu söylemiş. Yalnızlara merhametli, ksz olanlara şefkatli, Kızıl Kır Atlı Hılanır Taycı olduğunu söylemiştir.

Kara Kuzgun dışarı çıkar dokuz katlı demir tapınağın başına giderek Alplere Kız istemeye siz geldiniz Dokuz yiğit, dokuz kardeşten gidip isteyin, der. Sarı Taycı

hazırlığı yapıp, atına atlayıp Dokuz katlı demir tapınağın ortasına kadar çıkmış, selam vermiş. Dokuz yiğit dokuz kardeş Sarı Taycı'ya neden geldiğini, Kara Kuzgun için ölmeye mi geldin diye sormuşlar. Sarı Taycı ile dokuz yiğit, dokuz kardeş mücadele tutuşurlar ve Sarı Taycı mücadele sonucunda yenilerek ölür. Ardından Hlanır Taycı dokuz kardeş dokuz yiğidin yanına gelir ve selam verir. Hlanır Taycı ile dokuz yiğit dokuz kardeş mücadele tutuşur, mücadele sonunda Hlanır Taycı kazanır. Hlanır Taycı oradan ayrılırken bir tokat sesi işitir ve dönüp baktığında Üzüt Kızı Üzen Arığ' görür. Hlanır Taycı ile Üzen Arığ kapışır. Üzen Arığ'ın gücü fazla yetmese de Hlanır Taycı'yı kaldırıp yere fırlatır ve oradan uzaklaşır. Kara Kuzgun ablasının yanına gelerek iki er yiğidin de geldiğini biri ile evlenemediğini söyler. Kara Kuzgun ablasına kendisinin evleneceği kişiyi, kaderinde yazılı olan kişinin kim olduğunu sormuş. Altın Arığ Kara Kuzgun' a Altın Han'ın yurduna bey olan Altın Han'ın kızı Han Kızın onun kaderinde yazılı olan kişi olduğunu söylemiş. Han Kızın Puhu Kılığında olduğunu söyler. Kara Kuzgun Han kızı almak için hazırlığını yapar ve ablası ona sözünden çıkmaz ve üstün yetenekleri olur ise kızı alabileceğini söylemiş.

Han kızın Kızıl Puhu kılığında olduğunu oraya hızlı gider ise görebileceğini, onu gördüğü an kazandaki sarı suya sokması gerektiğini, eğer suyun içine koymaz ise genç vücudun yaşlanıncaya kadar onu alamayacağını söylemiş. Kara Kuzgun ablasını dinlemeyerek oraya gittiği zamana ne yapması gerektiğine kendisi kara vereceğini söylemiş. Ablası eğer sözünü dinlemez ise atı Ay Kara atın sözünü dinlemesi gerektiğini söylemiş. Ardından Kara Kuzgun veda ederek atın bağlandığı direğe varmış abası ona Hlanır Taycı'yı geri getirip getiremeyeceğini sormuş. Kara Kuzgun gidip ablasına Hlanır Taycı'nın ölü bedenini getirmiş ve Han kızı almak için yola koyulmuş. Dağları, tepeleri aşan Kara Kuzgun Ay Kara atla birlikte Han Kızı almaya gider. Yüksek bir tepe ulaşan Kara Kuzgun burada atı insan diliyle konuşur ve yüksek sıradağ üzerinde gitmenin zor olduğunu onu orada ak ota dönüştürüp, kendisinin de sivrisineğe dönüştüğünde Han kızın yurduna daha hızlı gidebileceğini söylemiş.

Ay Kara At Kara Kuzgun' a Han Kızın yanına gittiğinde Han Kızın kızıl ipeği ak ipeğe nakışlayıp diyor olduğunu, ay desen aydınlığı yok, güneş desen ışığı yok oraya vardığında Kızıl Puhu kılığında olduğunda söyler. Ablasının söylediklerini

yapmasını söyler yapmaz ise genç olan vücudunun kırışıp, bedeni yaşlanana kadar Han Kızı kovalayıp tutamayacağını söylemiş. Kara Kuzgun atını ak ota dönüştürür kendisi de sivrisineğe dönüşür ak zirveye doğru uçar. Ak saraya ulaşır içeri girecek yer bulamaz ise dumana dönüşüp kapı aralığından içeri girmiş. Kara Kuzgun içeri girdiğinde altın masanın başında ay desen aydınlığı yok, güneş desen parlaklığı yok kız güzeli kızıl ipeği ak ipeğe nakışlayıp diyor. Kara Kuzgun Kızıl Puhu kılığını görür. Gerçekte ay gibi parlıyor, güneş gibi güneş gibi ışıltıyor, der. Kara Kuzgun ablası ve atının söylediklerini dinleyip onu sarı sokmaz. Altın masaya oturduğunda Kızıl Puhu aniden yok olmuş, Kara Kuzgun sarayın her yerini aramış ve onu bulamamış. Atının sesini işitir ve dışarı çıktığında Kızıl Puhu'yu kuyruğundan yakalamış, Kızıl Puhu'nun elbisesi elinde kalmış. Güzel olan Han kız ak ovaya iner, Kara Kuzgun Kızıl Puhu elbisesini atına bağlar dönerken Han Kızı görür. Kara Kuzgun Han kıza kaderinde yazılanın o olduğunu söyler. Han Kız, eğer kaderinde yazılan ben isem babam Altın Han bunu altın kitabında yazmıştır, der. Ak saraya girip kitabı alırlar, Ak Han ve Altın Han'ın konuşması kitapta yer almıştır. Kitapta “ Ak Han'ın erkek çocuğu doğarsa, Altın Han'ın kız çocuğu olursa evlenip yaşasınlar.” diye sözleri yer almıştır. Han kız bu sözü tutmak için Kara Kuzgun' a varır, yurttan düğün yaparlar Altın Tas' ı yurda han edip Kara Kuzgun' un yurduna gitmişler.

Han kızın birçok yeteneği vardır. Kara Kuzgun Han Kıza ablasının beklediği kişiyi Hlanır Taycı'yı bedenine döndürmesini onu diriltmesini istemiş. Han kız ipek şalını çıkarır, aya, güneşe tutarak büyü yapar ve Hlanır Taycı'yı diriltir. Altın Arığ ve Hlanır Taycı' ya üç gün süren bir düğün yapmışlar, Düğün bittiğinde Hlanır Taycı Altın Arığ'ı altın yüzüğe dönüştürüp cebine koyar, ardından veda edip Kızıl Kır atına atlayarak kendi yurduna doğru yola koyulmuş.

Evde kalan Kara Kuzgun düğünde halkına büyük ziyafet verir. Düğün biter ve halkı dağılır. Ardından Kara Kuzgun uykuya dalınca eşinin ağladığını görür ve neden ağladığını sorar. Han Kız Hlanır Taycı'nın yolda düşmanlarına denk geldiğini ve onlarla mücadele halinde olduğunu hissettiği için ağladığını söyler. Ardından Kara Kuzgun yola çıkmak için hazırlığını yapar. Eşi Kara Kuzgun'a bir torba dolusu ekmek getirip verir ve Kara Kuzgun bunları ne yapacağını sorar. Han Kız yetmiş kat yerin altında, kara kumun yayıldığı yerde, yetmiş köşeli bakır bir ev olduğunu söyler. Onun yanına baktığında yedi toynaklı maden asa yetmiş köşeli bakır evi bir yana

iterek yürüyor. Oraya gidip baktığında bir kulağını kapayıp diğer kulağını dayayan bir kara kadının yere yığılmış ve üstünde üç parmak genişliğince kül kaplamıştır. Onun külünü süpürüp oturduğunda ekmeği önüne koy der. Kara kadın bunun kimin düşüncesi olduğunu sorar ise kendi düşüncesi olduğunu söylemesini belirtir. Kara Kuzgun ekmeği atına bağlayıp yola çıkar. Tepeleri aşarak kara yer altına inip, yetmiş köşeli eve varmıştır. Kara Kuzgun eşinin atlattıklarını yer altındaki Kara kadının yanına geldiğinde aynen yaşamış. Kara Kuzgun Kara Kadından Hlanır Taycı eniştesini nasıl kurtaracağına dair bilgi alır ve yola koyulur. Kara Kuzgun eniştesini kurtarmak için Kırk Bahadır'ın yurduna gelir ve onlarla savaşı. Kırk Bahadır'ı yenen Kara Kuzgun eniştesini kurtarır ve yurdu darmadağın eder. Ardından Hlanır Taycı kendi yurduna Kara Kuzgun da kendi yurduna doğru yola koyulur. Kara Kuzgun yurduna gelir.

Eşinin yine ağladığını gören Kara Kuzgun, eşine ne olduğunu sorar. Han Kız onun gittiği zamanlarda iki çocuk doğurduğunu söyler. Çocuklarından birinin kız olduğunu ve onu demir tapınağın altında saklayıp, büyüttüğünü söyler. Diğer çocuğun erkek olduğunu adını Sapsarı atlı Altın Saraç koyduğunu söyler. Küçük kızın adı Han Çiçekey'dir. Küçük kızının kaybolduğunu Altın Saraç'ın onu bulmaya gittiğini anlatır. Kara Kuzgun çocuklarını bulmak için zırhını giyer ve yola çıkmak ister. Eşi, Kara Kuzgun'a artık yaşlandığını ve onları bulamayacağını kendisinin artık Altın Saraç'ı ile olması gerektiğini söylemiş.

Altın Saraç dağları, tepeleri, ovaları aşarak kardeşine ulaşmaya çalışmış. Yüksek zirvelere geldiğinde atı ile birlikte gitmenin zor olduğunu düşünür atını burada ak ota dönüştürür, kendisini de sivrisineğe dönüştürüp kardeşini bulmak için ak saraya doğru uçar. Büyük halkı kalabalık olan ulaşmış. Ak saraya ulaşır ve sarayın içine baktığında altın masanın başında Kara Molat Alp'in oturduğunu, masanın diğer başında da güzel bir kızın oturduğunu görmüş. Ak zirveye ulaşan Altın Saraç'ı silkinerek kendi benliğine bürünür, atını da eski haline dönüştürür. Atına atlayıp zirveyi geçen Altın Saraç'ı sarayın içinden kardeşinin yerini söyleyeyim diye bir ses duyar. Atı ile birlikte zirveleri aşan Altın Saraç'ya atı buraları bu şekilde gidemeyeceklerini daha hızlı olmaları gerektiğini ve sarı ipek şal ile kendisine vurmasını söyler. Böylelikle ne olduğunu anlamadan hızla Sarı ırmak akan yere gelirler. Burada güzel kızın ayağında demir pranga geçirip oraya bıraktıklarını

görmüş. Bu yurt Timir Pirgen, Tilti Pirgen, Kara Mool, Kara Küye adlı dört kardeşin yaşadığı yurtmuş. Alp Saraçı kardeşini görür ve altın kılıcını çıkarıp kız güzelin ayağındaki demir prangayı kesmiş. Ardından Altın Saraçı önce Kara Küye ile mücadeleye girer. Sonra Timir Pirgen ve Tilti Pirgen ile mücadeleye tutuşur ve mücadeleyi kazanır. Altın Saraçı dört kardeşin yurdunu dağıtır ve Kara Mool ile mücadeleye tutuşur. Alp Saraçı yaptığı mücadeleleri kazanır dört kardeşi öldürüp yurtlarını dağıtır.

Kardeşini kurtaran Altın Saraçı Han Çiçekey'i altı çatalı püskül yapıp sol cebine koyar. Atına atlayıp kamçı vurduğu sırada kara yerin altından ayı tırnaklı bir kol çıkar. Bu kara kat oğlu gözü kör Kara Nuugil'dir. Alp Saraç'ı onunla da kapışır. Altın Saraç'ı atına atlar ve yurttan uzaklaşır. Atıyla giderken halkın yaşadığı bir köye gelmişler. Burada silkinip uyuz konur atlı Hodır Tas'a dönüşür. Güzel kız Hodır Tas'ın yanına gelir ve kendisini zorla kaçıran Kara Molat'ın canını alıp almayacağını sorar. Hodır Tas Kara Molat'ı öldürür isem bana gerçekten varır mısın diye sorar. Kız güzeli Kara Molat'tan kurtulmak için varacağını söyler. Hodır Tas bunun üzerine Kara Molat'ı öldürür. Ardından Altın Sas'ın yanına gelir, Altın Sas babası izin verir ise ona varacağını söyler. Altın Sas'ın babası Sarı Han'dır. Sarı Han'ın yanına gelirler ve Hodır Tas ona verecek kızı olup olmadığını sorar. Altın Sas varmak istemez ama babası tepesi boynuzlu şeytana mı vereceğim diyerek kızını Hodır Tas'a vereceğini söyler. Altın Sas ağlayarak ona varma istemediğini söyler. Hodır Tas bunu duyar ve varmak istemiyor isen kal der. Uyuz konur atlı Hodır Tas ihtiyar Sarı Han'a veda ederek yurttan ayrılır. Yurttan çıktıktan sonra ot başı sarı at ile Alp Altın Saraç'ı kendi bedenlerine bürünürler. Altın Saraçı atına atladı atına atladı ve at aniden durur. Bakar ki Altın Sas atın yularından tutmuştur. Sonra Sarı Han kızı Altın Sas ile Altın Saraç'ın düğününü yapar. Düğün bir gün sürer. Düğün bittikten sonra halk dağılır ve Altın Saraçı Altın Sas'ı silkeleyerek altın yüzüğe dönüştürüp sağ cebine koyar, veda edip yurttan ayrılır.

Altın Saraçı atıyla birlikte dağları, tepeleri, ovaları aşarak kendi yurduna gelir. Babası Kara Kuzgun ve annesi Han Kız huzur içinde yaşamaktadırlar. Anne ve babası Altın Saraçı'ya kaybolan kardeşini buldun mu diye sorarlar. Altın Saraç'ı sağ cebinden altı çatalı altın püskül çıkarıp yere koyar. Sol cebinden de altın yüzüğü çıkarır. Han Çiçekey kardeşiyle, Altın Sas'ın eşi Altın Sas yan yana otururlar. Yurtta

Altın Saraç ile Altın Sas'a düğün yaparlar. Gökyüzünden iki kuş süzölüp, kendi bedenlerine bürölüp iki kıza dönüşmüşler. İki kız da ağılıyormuş. Alp Altın Saraç ne olduğunu sorar. İki kız Kara Han'ın kızları olduklarını kara yerin şeytanı zorla onları almak isteyince babalarının da korumak için onun yanına gönderdiğini söylerler. Altın Saraç Kara Han'a yardım etmekten önce çekinir. Eşi Altın Sas yer altının şeytanı Han Hırçotay'dan korktuğun için mi yardım etmiyorsun der. Altın Saraç bunun üzerine Kara Han'a yardım etmek için hazırlığını yapar ot başı sarı at ile yola çıkar. Ot başı sapsarı at ve Altın Saraç bir aylık yolu dinlenmeden giderler. Altın Saraç atı rüzgâr gibi gidiyordur, Altın dağın zirvesine kısa sürede varırlar. Ak zirvede bakarlar ki İhtiyar Kara Han'ı Han Hırçotay sürükleyip dövüyormuş. Altın Saraç Han Hırçotay'a neden Kara Han'ı dövdüğünü sorar. Han Hırçotay Kara Han'ın iki kızını almak istediğini söyler. Altın Saraç Han Hırçotay ile mücadeleye tutuşur. Altın Saraç sürüklenen Kara Han'ı alıp yosunun altı arşın yosun içine koyar. Han Hırçotay'ı da kavrayarak yere fırlatır ve başını ezer. Kara Han Altın Saraç'ı alıp ak zirveye girer. Altın masanın başında oturup içki ve yemek ikram eder, üç gün ağırılar ve sonra yurduna gitmesi için uğurlamış.

Altın Saraç atına atlar ve dört nala tepeleri aşarlar. Altın Saraç kurumuş tepeler yeşillene kadar, kurumuş yapraklar çiçek açana kadar şarkı söylemiş. Saygın sapsarı at altın dağın zirvesinde kuru yere yatmış ve ölmüş. Altın Saraç'ın ölüsü toprakta kalmış. Altın sal hazırlatıp ölü bedenini içine koyup demir tapınağın zirvesine koymuşlar. Altın Sas beş aylık gebedir. Karnındaki bebek öfkelenip söyleniyor ay ve güneşin aydınlığına çıktığında yiten babasını getireceğini söylemiş. Altın Sas doğum yapar ve oğlu olur. Göbeğini dokuz kez kuşatırlar, demir tapınaktan inen çocuk yedi kat yer altına ağlaya sızlaya iner. Burada Üzüt Kızı Üzen Arığ'a rastlar. Üzüt kızı neden ağladığını sorar, ağlayan çocuk annesinin karnında iken babasının öldüğünü daha beş aylık iken annesinin karnında konuş babasını getireceğini söylediğini anlatır. Mukozalı çıplak çocuk babasının doğduğu yer üzerinde olduğunu düşünmüş ve göbeğini dokuz kez dolayıp, koşmuş üç göyü yükselip aşan demir tapınaktan yuvarlanıp ölüp gittiğini anlatır. Üzüt kızı Mukozalı çocuğa sen gerçekten ölüp gitseydin birlikte yaşayacağım eşim olacaktın, ustaca gelse idin bütün canıma yeterdim diyerek Mukozalı çocuğu kül dökülen yazıya götürür. Mukozalı çocuğa eğer külü yükseltmeden geçersen ölüp gitmen gerçek olacak, külü yükseltip tepersen ustalıkla gelersin der. Mukozalı çocuk ağlayarak belki burada güzel yaşarım diye

geldim fakat acı çekeceğim yer buraymış, der. Mukozalı çıplak çocuk ak yazının kuzeyine doğru yürür. Üzen Arığ biri gerçek olmaz ise diğerine gidebileceklerini söyler ve Mukozalı çocuğu alıp gök otlu gök ovaya götürür. Bu ovanın gök otunu dalgalandırmadan yürürsen ölüp gideceğin gerçek olacak, der ve eşi olacağının söyler. Eğer dalgalandırır isen canın alacağını söyler. Çıplak oğul göveren kuzey tarafa bağırarak adım atar ve Üzen Arığ bunu görür ikincisinin de olmadığını üçüncüsüne gidebileceklerini söylemiş. Üzen Arığ Mukozalı çıplak çocuğu alıp tepeyi aşar eski bir kaval ile onu kırmadan elli tane şarkı söylemesini altmış türkü çevirmesini ister bunu yapabilirse varacağı eşi olduğunu söyler. Bunu duyan Mukozalı çıplak çocuk kuru ota dönüşerek kavalı alıp elli türkü söyleyip almış şarkı çevirmiş. Üzen Arığ bunu görünce yaşı benimle yazılan, kaderi bana yazılan sensin der ve Mukozalı çocuk kendi benliğine bürünür. Mukozalı çocuk Üzen Arığ'a evlenmeleri gerektiğini söyler ve ailesini çağırması için yurduna gitmesini söyler.

Mukozalı çocuk Üzen Arığ'tan kırk pencere evin anahtarını ister ve alır. Mukozalı Çıplak çocuk dokuz ambarın anahtarını Üzen Arığ'tan ister ve alır. Üzen Arığ ona sekiz ambarın anahtarı açar isen dokuzuncuyu açmaması gerektiğini söyler ve dokuz kat yer altına gider. Mukozalı çıplak çocuk sekiz ambarın kağısını açar ve aradığını bulamayınca dokuzuncu ambarı açar babası Altın Saraçı'n cesedini bulur. Bunu görünce Mukozalı Çıplak çocuk cesedi oradan alıp götürmek için dışarı çıkar ve üç defa ıslık çalıp Ay Kara ata seslenir, Ay kara at gelir. Mukozalı Çıplak çocuk Altın Saraçı'nın bedeninin ata verir ve bedeni burnundan içeri çeken Ay kara at rüzgâr gibi demir tapınağa varır. Üzüt kızı Üzen Arığ gelir babasını annesini öldüren Mukozalı çıplak çocuk ile uzun süren bir mücadeleye tutuşur. Kara yerin altından Alnında belikli Kara Kadın çıkar ve uygun olan eşine varması gerektiğini söyler. Mukozalı çocuk Üzen Arığ'ın omurgasından vurur ve keser. Kara Kadın kızını tutar ve Mukozalı çıplak çocuk onunla da vuruşabileceğini söyler. Mukozalı çıplak çocuk Kara Kadın ile de vuruşur ve Kara kadın dayanamayarak yer altına inip yok olur.

Böylece Mukozalı Çıplak çocuk yola koyulur ve bir yıllık yolu yedi günde gider zirveye ulaşır. Yolda Kara Alp'in uyuduğunu görür. Kara Alp ile Mukozalı çocuk vuruşmaya başlarlar. Bu mücadele dokuz yıl boyunca sürer. Ardından Mukozalı Çıplak Oğul yardıma çağırmak istediğin biri varsa şimdi çağır der, Kara Alp üç defa ıslık çaldığında ağdan aşağıya üç bozkurt gelir ve çıplak çocuğun bacağına yapışırlar.

Çıplak çocuk dokuz bozkurda vurunca bozkurtlar dokuz kara kadına, ardından taşla dönüşmüşler. Mukozalı çocuk Kara Alp1 başka yarımaya çağıracağın birileri varsa şimdi çağır der. Kara Alp tekrar üç defa ısıklık çalar ve dağlardan dokuz kara kurt yardıma gelir. Bu kurtlarda çıplak çocuğun bacağına yapışırlar. Mukozalı çıplak çocuk bu kurtların kuyruklarını eline toplar ve vurduğu an bu kurtlar dokuz kara alp e dönüşmüştür. Bu Alpler de çadır ev gibi öyle kalmışlar. Başka yardıma çağıracağın var mı der çıplak çocuk Kara Alp olmadığını söyleyince onu kaburgalarından yere vurarak kesiyor. Mukozalı Çıplak çocuk burada bulunan kötöleri yok etmeden baba yurduna dönmeyeceğini söyler. Dağları, denizleri aşır giderken çıplak çocuk zirvede dokuz alp görürü yanlarına ulaşınca bu dokuz alp bir alp olmuştur. Mukozalı çocuk bu alp ile de vuruşur ve onu da yere vurmuş.

Ardından çıplak oğul uzaklardan bir sapsarı at üzerinden bir Alpin geldiğini görür ve onu öldürüp atını alacağını söyler. Sapsarı atın yanına geldiğinde güzellikle mi atı vereceğini yoksa bütün gücü ile atı alacağını söylemiş. Attan inen alp Altın Saraç1'dır, oğlunu tanır ona sarılır ardından oğlunu altı bıçağına dönüştürüp altın cebine koyar. Sapsarı atına atlayıp yurduna doğru yola koyulur. Sapsarı atı ile ak tepeye varan Altın Saraç1 duman yayılmış olduğunu ve o yurda girer. Hlanır Taycı'nın olduğu yurttur ve er kemiğı taşa dönüşmüştür. Kardeşi Han Çiçekey ona yardıma gelir altın masanın başına oturtup Alp yiğitler ile sohbet edip yemek yerler. Altın Saraç1 kardeşine veda eder ve kendi yurduna gitmek için yola koyulur. Altın Saraç1 yurduna varır ve cebinden altın bıçağı çıkarır masaya koyar ve bıçak çıplak oğul dönüşür. Annesi Altın Sas ile çıplak oğul kavuşurlar. Altın Sas çocuğı sandıktan kıyafet çıkarıp giydirir. Yemek yerken çıplak oğul artık kendisine bir lakap vermelerini ister. Ziyafet düzenlerler ve çıplak oğula ad vermek için halk toplanır. Yaşlı bir adam çıkıp ad verir çocuğı Sapsarı Altın Saraç1'nın Ak Sarı atlı Han Saraç1 adını verir. Han Saraç1 ad aldıktan sonra dokuz gün boyunca uyumuş ve uyandığında yiğit bir alp olmuştur.

Han Saraç1 Sarı Salgın'ın kızının ününü duyar ve onu kendisine eş olarak almak ister. Bunun için hazırlığını yapıp Sarı Salgın'ın yurduna gitmek istemiş. Han Saraç1'nın annesi oraya gittiğı zaman karşılaşacağı durumları anlatır. Mal iyisinin üç yerde olduğunu tüyünü değıştirip, büyüdüğü yerde olduğunu söyler. İyi olan kuşun üç yerde yuva yaptığını, yavru çıkarıp büyüttüğünü söylemiş. Sarı Salgın'ın kızı Sarı

Marha'ya birçok d n r n geldiğini yalnız, Sarı Marha'nın, iyi at binenini, yiğit  lmez olan eri seçtiğini söylemiş. Oraya gittiği zaman gökyüzü le yeryüzünün insan sakalıyla birleştini ve buranın yükselen bir yer olduunu söylemiş. Annesi Han Saraçı'ya sözünü dinlemesi gerektiğini dinlemez ise Ak Sarı atı kamçılayıp yolunu uzatacağını söyler. Gökyüzü ile yeryüzünün birleştini yere ulaştığı zaman oradan geçer gider ise at bağlanan altın direkte gümüş tüylü olan kahverengi at ve sarı boynuzları olan kara boğanın bağlı olduunu göreceğini anlatmış. Ak Sarı atının onların ortasına bağlayıp saraya girdiğinde alp iyisinin altı kuşaklı, yiğit iyisinin yedi kuşaklı orada oturuyor olacaklarını, yan taraflarında  atal Başı Dokuz Kara kadının olduunu onlardan önce Çilbigen' e selam veriri ise onun etlerini dokuz kara kadının par alayacağını söylemiş. Han Saraçı annesini dinlemeyip hazırlığını yaparak yurda ulaşımak için yola koyulur.

Han Saraçı ve atı dereleri, tepeleri, ovaları, dağları hızlı geçerek Sarı Sargın'ın yurduna doğru ilerlemiş. Han Saraçı yolda giderken annesinin ona anlattığı olayları sırayla yaşamış. Han Saraçı yerle göğün birleştini yerde bulunan sakalı çekip çıkarmış. Han Saraçı'nın  ektiğı sakal yer sahibi  ık Tas'ın sakalıymış ve  ık Tas onu bırakmasını söylemiş. Han Saraçı bırakmayın onu yerden yere vurmuş,  ık Tas kara kurşun olup eriyerek yer altına gitmiş. Han Saraçı tekrar yoluna devam etmiş. Tepeleri aşıp g l ırma ı suyunun aktığı yere gelmiş. G l ırmağının etrafında birçok halk yaşamış. Alt bağlanan altın direkte gümüş tüylü kahverengi bir atın bağlı olduunu onun yanında kara boğanın bağlı olduunu görmüş. Sarı atını Han Saraçı götürüp ikisinin ortasına bağlamış. Ardından Ak Saraya girmiş, Alp iyisi altı sıra ile yiğit iyisi yedi sıra ile altın masanın başında oturmuşlar. Kapının hemen yanında Çilbigen'i ve dokuz kara kadını görmüş. Dokuz kara kadını çekip dışarı çıkarmış.  atal Başı  ilbigen'e selam vermiş. Han Saraçı yolunu kesen kişileri fırlatıyor, yolunu kesmeyen kişilerinde sırtlarını sıvazlamış. Bu durumu gören Sarı Salgın eşi Sarı Targah'a Alp'e ayrınlı içki getirmesini söyler. Han Saraçı içkiyi içer ve içki kadehini çatlatıp kırmış. Sarı Salgın Alp'e kim olduunu sormuş. Han Saraçı Altın Saraçı'nın oğlu olduunu söylemiş, kızının  n n n yayıldığını görünce onu almaya geldiğini söylemiş. Sarı Salgın Alplere kimin atı Gök Kutsalı olan Altın Sincabı tutarsa tutarsa Sarı Marha kızını ona vereceğini söylemiş. Alpler atlara doğru gidip atları   z m şler, altın sincabı bulmaları için kamçılayıp bırakırlar.

Çilbigen oturduğu yerden atların yarış halindeyken neler yaptıklarını, hangi noktada olduklarını etrafındakilere anlatmış. Atların içinden Ak Sarı at rüzgâr gibi giderek Altın Sincabı buluş ve burnun içine çekmiş. O esnada Han Saraç ile Kümis Tik kapışmaya başlamışlardır. Çatal Başlı Çilbigen Han Saraç ' ya yardım etmiş. Doksan yüzlü kara kadın uyanmadan aldığı kızı getirmesini söylemiş. Kara Alp Kara Kuzgun'un babasını öldürdüklerini, Han Saraç'yı da öldüreceklerini söylemiş. Kara Alp ile Alp Saraç mücadeleye tutuşurlar. Dağ sırtından Kula Atlı Hurulday Mirgen gelir, tepeden de Kara boğa Han Saraç'ya yardıma gelmişler, Han Saraç'yı kurtarmışlar. Yer altından gelen Çik Tas Han Saraç ile mücadele eder. Han Saraç Çik Tas'ı sakalından kavrayıp kesmiş. Ardından Kula Atlı Hurulday Mirgen'i sol kolundan tutunca kapaklı kara kazanın içine atar ve denize fırlatır. Burada önüne çıkan engelleri aşan Han Saraç Sarı Salgın'ın yurduna doğru gitmeye devam etmiş. Sarı Salgın'ın yurduna ulaşana Han Saraç atını direğe bağlayıp saraya girmiş. Sarı Salgın'a selam verip vereceği kızı olup olmadığını sormuş. Sarı Salgın Han Saraç'ya sana vermeyip de tepesi gözlü kişiye mi vereceğim, diye cevap vermiş. Halkını toplayıp Han Saraç'ya ve kızı Marha' ya düğün yapmış. Han Saraç'ın artık yurduna dönme vakti gelmiş ve Sarı Marha'yı altın yüzüğe dönüştürüp cebine koymuş. Ak saraydan çıkarak atına atlayıp yurduna doğru yola koyulmuş.

Han Saraç yolda giderken dokuz yüzlü Kara Alp'in yolda uyumuş olduğunu görür ve onu iki kolundan tutup atmış. İkisi mücadeleye tutuşunca Kara Alp, Çatal Boynuzlu kara boğa Çatal Başlı Çilbigen'e dönüşür. Han Saraç ona selam verir ve düğününde ona yardım etmesini istemiş. Han Saraç atına atlar, Çatal Başlı Çilbigen de boğasına atlamış ve Han Saraç'ın yurduna doğru yola koyulmuşlar. Dağları, tepeleri aşarak Kara Boğa ile Ak Sarı at üç göğü yükselip aşan demir tapınağın zirvesine ulaşmışlar. At bağlanan altın direğe ulaşp atlarını bağlamışlar. Ak saraya girip selam vermişler. İçeri girdiklerinde Han Saraç sağ cebinden yüzüğü çıkarmış, yere bırakmış ve Sarı Marha kendi bedenine bürünür. Yurtta düğün hazırlığı yapmaya başlamışlar. Halkın yaşadığı demir tapınağın zirvesinde bütün halkı toplayıp aygırlar kesip, şölen yapmışlar.

Çatal Başlı Çilbigen Kara Kuzgun'un yanına gider ve kızı Han Çilbigen'i almak istediğini söylemiş. Kara Kuzgun kızını vermeyi kabul eder ve Çilbigen orada kendi bedenine dönüşür, Altın Tona olur. Altın Tona ve Han Çiçekey için düğün, şölen

yapılır. Altın Tona kendi yurduna gitmek için hazırlık yapar, eşi Han Çiçekey'i atlı çatalı püsküle dönüştürüp cebine koyar, vedalarını edip ak saraydan ayrılırlar. Han Saraçı'nın ünü uzak, yakın bütün yurtlara yayılmış. Han Saraçı yurda bey olur, eşi Sarı Marha ile baba yurdunda halkıyla huzurlu bir hayat yaşamışlar.

2.5.Han Orba Destanı

Bakırlarla kaynaşıp kâinat var olurken, kendi üzerine hareket eden dağlar oluşmuştur. Büyük gürültüyle akan şelaleler ve köklerini salarak büyümeye devam eden geniş yapraklı bitkiler yeryüzünü oluşturmıştır. Karabaşlı millet yeryüzünde yaşamaya başlamıştır. Dünyanın meydana gelmesinden sonra ak denizin kıyısında yaşayan halkın başında yönetici olarak, Hara Han vardır, eşi ise Hara Tarğah'dır. Hara Han millete eşit davranır ve tüm halkı tarafından sevilirmiş, milletini maddi manevi refah içinde yaşatmış hiç ıstırap çektirmemiştir. Hara Han halkıyla mutlu mesut yaşarken ülkesini kötü niyetli, üç kulaklı ve kara atlı Hara Molat basacaktır, halkını ve ülkesini korumak isteyen Hara Han, Hara Molat ile savaşa girecektir, bu esnasında Hara Han'ın eşi Hara Tarğah altı aylık gebedir ve üç yaşında bir oğulları vardır. Savaş meydanına her türlü hazırlığını ve milletin desteğini alarak giden Hara Han eşi tarafından gözyaşları ile uğurlanır. Hara Han savaş esnasında birçok esir verecek ve savaş aleyhine dönecektir. Bu kötü gidişatı durdurmaya çalışan Hara Tarğah ise doğaüstü güçlerini kullanarak ayın ve güneşin önünde ipekten örtüsüyle büyü yapıp ülkesinin, hayvan sürülerini gök çiçeğe, milletin yarısını da ak çiçeğe dönüştürür. Öz yurtları içinde Hara Molat'ın zulmü devam ederken, Hara Tarğah bir kız çocuğu dünyaya getirir çocuklarının zarar görmesinden korktuğu için dünyaya yeni gelen kızını ak çiçeğe, küçük oğlunu ise ak saray bahçesinde gümüş yeşil çiçeğe dönüştürerek onları toprağa diker. Hara Molat çocukları ortadan kaldırmak üzere saraya geldiğinde Hara Tarğah'dan başkasını bulamaz, Hara Tarğah hiç çocuğu olmadığını, tüm ülkesini, halkını ve mallarını tarumar ettiğini kendisinden bir şey saklamadığını söyler. Hara Molat bu söylenenlere inanır, kara köleleri tarafından Hara Tarğah'ı saraydan çıkarır ve tüm milletin gözü önünde sürükler. Yaşlı Hara Han, Hara Tarğah ve milletinden birçok kişi gözyaşları içinde kendi yurtlarında esir edilerek götürülürler. Hara Han'ın yurdunda ise dokuz yıl boyunca dağılmayacak kara bulutlar belirir ayın ve güneşin önünü keser, savaşılan yerde kırk yıl ot çıkmaz.

Gözü yaşlı eşler yan yana geldiklerinde Ak ovaya yeniden geri dönebilir miyiz? Deyip üzümlere konuşurlar.

Issız kalan Hara Han yurdunda uzun uzun otlar biter, insanların barındığı yerlerde akağaçlar büyür. Altıncı günün sonunda kuvvetli bir fırtına çıkar ve gökyüzünde altın guguk kuşu belirir. Hara Han'ın yurdunu baştanbaşa dolaştıktan sonra guguk donundan sıyrılıp yeryüzüne iner. Altın guguk donlu kız gördüğü büyük eve girer, altın masa üstünde Hara Tarğah'ın yaptığı henüz dokunulmamış yemeği görür, karnını doyurduktan sonra en köşede ki duran kırk kilitli demir sandığı fark eder. Kırk kilidi bulup sandığı açtıktan sonra Hara Tarğah'ın çocuklarının zırhını ve silahını burada sakladığını anlar hemen dışarıya çıkarak iki çiçeği koparır, ak ipekten örtüye sarar üç yaşında ki oğlan çocuğunun kendi yaşında geri dönmesi, kız çocuğunun gencecik olması için sihir yapar. Her iki çocukta kızın yanında belirir selamlaştıktan sonra yemek yerler altın guguk donlu kız iki kardeşin sorularını yanıt verir olup biteni anlatır. Kendisinin Hara Tarğah'ın kız kardeşi Altın Harlıh olduğunu yurtlarının Hara Molat tarafından istila edildiğini ve anne babalarının esir olduğunu onlara zarar gelmemesi için annelerinin onları çiçeğe dönüştürdüğünü söyler, kardeşler bu duydukları karşısında üzümlü gözyaşı dökerler.

Altın Harlıh çocuklara isim koyar, erkek çocuğuna Han Mirgen, kız çocuğuna ise Han Orba ismini koyar, dönüştürülen halkı ve malları eski haline getirir. Altın Harlıh, Hara Molat'ın çok güçlü ve zalim olduğunu kendisini dinlerlerse yurttaşlarını esaretten kurtarabileceklerini aksi halde Hara Molat'ın yurdunda ölebileceklerini söylemiştir. Anne ve babasını kurtarmak için altı sene beklemeleri gerektiğini çocuklara tembihler Han Mirgen bu kıymetli sözleri dinleyeceğini belirtir, iki kardeş teyzeleri ile vedalaşır, Altın Harlıh gökyüzüne doğru uçarak oradan ayrılır. Han Mirgen ise bekleme taraftarı değildir, kız kardeşi Han Orba'yı milletin başına getirir, kız kardeşine; silahlanıp bindiği atının tek başına babasının topraklarına kadar gelirse Hara Molat'ın yurdunda ölüp kaldığını anlamasını ve kendisini orada bırakmamasını ister. İki kardeş vedalaştıktan sonra Han Mirgen silahlanarak Hara Molat'ın peşine düşer. Bu esnada Hara Molat'ın askerleri halkın üzerinde ki eziyetlere devam etmektedir. Han Mirgen düşmanın yurduna ulaşmak için gittiği yollarda kendi gözleriyle bu duruma şahit olur.

Han Mirgen, Hara Molat'ın ülkesine varmıştır, atından inerek Hara Molat'ın otağına girer selam verir, bu esnada Hara Molat altın masanın başında oturmuş yemek yiyordur. Hara Molat Han Mirgen'in selamını alarak ülkesine nasıl izinsiz girdiğini sorar. Han Mirgen kendisini tanıtarak, tüm halkını, malını, anne ve babasını öz yurduna götürmek için geldiğini, onları esaretten kurtaracak yiğitliğe ulaştığını söyler. Hara Molat bu sözler karşısında kendisinden daha yiğit ve güçlü kimsenin olmadığını Han Mirgen'in diz çökerek karşısında havlamasını ister, bunun üzerine Han Mirgen doğaüstü güçlerini kullanarak Hara Molat'ın hayatına son verir, zulüm gören Hara Molat'ın halkı bu olayı sevinçe karşılar. Hara Molat'ın otağında hamile olan karısı Hara Nincil kendi ve çocuğunun canından korkarak Han Mirgen'e yalvarmaya başlar. Han Mirgen onun ve çocuğunun bir suçu olmadığını kendisinin zalim biri olmadığını söyleyerek otağdan çıkar, dışarıya çıktığı an görür ki altın sarnıçta bağlı olan atı ağlamakta, gözyaşları nehre karışmaktadır. Bir tehlikenin yaklaşmakta olduğunu düşünür, bu sırada Hara Molat'ın kardeşi Hara Hushun kendisine doğru ilerlemektedir. İri yapılı ve kuvvetli Hara Hushun ağabeyini öldüren Han Mirgen'den hesap sormaya gelmiştir, zorlu bir mücadelenin sonunda Han Mirgen galip çıkmış, halk birbirine sarılarak sevinmiştir. Atına yönelen Han Mirgen atının yeniden ağladığını görür ve mücadelesinin henüz bitmediğini anlar. Bu kez düşmanı Hara Molat'ın kız kardeşi Hara Marha'dır. Hara Marha dokuz kulaç boyundadır. Kara Kurt donundan sıyrılır, Han Mirgen'e yaklaşıp, kara şeytanın en becerikli yiğidi kendisinin olduğunu, Altın guguk donlu Altın Harlıh'ı ağabeyi Hara Hushun'a eş olarak getirmeye çalıştığını, iki ağabeyini nasıl öldürdüyse kendisini de öyle öldüreceğini söyler. Şiddetli bir dövüş başlar ve dokuz gün geçer dokuzuncu günün sonunda Han Mirgen'in atı seslenir: "Yiğitler yiğidi Han Mirgen beni sihirlediler, boynuzlu şeytan beni götürüyor." Bunu duyan Han Mirgen atının bağlı olduğu altın sarçını boş görür, atının üstünde çifte boynuzlu kara şeytan oturmuş dağların arasında geçerek gözden kaybolur. Han Mirgen gözyaşlarına boğulur halk Han Mirgen'i teselli eder ve Hara Marha'ya karşı birlikte savaşırlar.

Yüksek bir tepede yiğit bir kadın, Ay Arığ belirir. Han Mirgen'e Altın Harlıh'ın sözünü neden dinlemediğini sorar. Eyerleyip bindiği atını çifte boynuzlu şeytana kaptırdığını söyler. Bugün kara giyinimli Hara Molat'ın karısı Hara Nincil'in bir erkek çocuk doğurduğunu onunda babası gibi kan içici bir zalim olduğunu ve babasının intikamını almak isteyeceğini söyler. Ay Arığ kız oradan ayrılır ve Hara

Molat'ın karısı Hara Nincil'in başını koparır, kara nehrin kıyısında duran kara kayanın içinde yaşayan dokuz kara kızı dışarı çıkararak onları da öldürür, ikinci kez kayanın içine girer dokuz kara yiğidi, üçüncü girişinde ise dokuz sarı yiğidi gün yüzüne çıkararak öldürür. Kara kayanın içinde kimsenin kalmadığına kanaat getirince kayayı kara nehre fırlatır. Ay Arığ, Hara Molat'ın yurduna dönünce Han Mirgen'e Hara Molat'ın küçük oğluna bugün isim koyacaklarını ve saldırılara başladığını geç kalınırsa hepsinin orada öleceğini söyler. Ay Arığ kız zaman kalmadığı için Hara Molat'ın oğlunu bulur ve amansız bir kavgaya tutuşur. Bu esnada Han Mirgen, Hara Marha ile savaşıyordu ama artık saf gücü kalmamıştı Hara Marha ise durumun farkındaydı Han Mirgen'e onun canını alacağını söylüyordu halk ise Han Mirgen'e destek oluyor ve onu düştüğü yerden kaldırıyorlardı. Bu esnada Hara Molat'ın yurdunda aniden hava karardı, şiddetli bir fırtına başladı, bulutların içinden gelen Altın guguk kızın üç defa uçtuğu ve yeryüzüne Han Mirgen'in yanına indiği görülür. Han Mirgen'e neden sözünü dinlemediğini ve sonucunda kızıl doru atını sihirle kaptırdığını, Çift boynuzlu şeytanın binmesi için kandan kızıl doru atın yaratılmadığını söyler. Gökyüzü büründüğü karanlıktan yavaş yavaş kurtulurken Altın Harlıh, Han Mirgen'e ağzını atına vermesini söyler, söyleneni yapan Han Mirgen saf gücüne kavuşmaya başlar. Bunu gören Hara Marha Altın Harlıh'a bağırarak dokuz yıl boyunca kendisini aradığını bulduğunda ağabeyine alacağını ama bunu başaramadığını şimdi ise saf canına ulaşacağını söyler, bunun üzerine gücünü yeniden kazanan Han Mirgen Hara Marha'ya aniden saldırarak onu daha sonra Hara Molat'ın atını öldürür.

Altın Harlıh, Han Mirgen'in çifte boynuzlu şeytana kaptırdığı kızıl doru at için yola çıkar, Ay Arığ kız ise Hara Molat'ın küçük oğlunu öldürür, artık Hara Molat'ın yurdu bozkıra çevrilmiştir. Tüm halk Han Mirgen'e minnet duyar ve onu överler. Han Mirgen ise babası Hara Han'a ve annesi Hara Tarğah'a kavuşur, onlara tüm halkını ve hayvanlarını alıp öz yurtlarına gitmelerini söyler ve vedalaşır.

Han Mirgen, kızıl doru atını düşündükçe kederlenir ve onu bulmak için harekete geçer. Altın Harlıh'ın gittiği yerlerden geçerken ondan kopup düşen bir tüye rastlar ve üzüntüyle ağlar, kendisi yüzünden acı çektiğini düşünür. Atını bulmak için dokuz bozkır ve dokuz nehri yaya olarak geçer. Bu esnada Ak sarı atlı Ay Arığ kız, Altın Harlıh'ın tüyünü koparan ve onu kendisine eş etmek isteyen Hara Yiğit'i

öldürmüştür, bunu gören Han Mirgen kendisine övgüler yağdırır. Han Mirgen, Ay Arığ'ın gittiği yollardan ilerlemeye devam eder. Ay Arığ kız, kötü düşünceli, büyü işinde ustalaşmış ve bir kan içici olan Hara Tana ile karşılaşır Altın Harlıh'ın düşmüş bir tüyüne rastlar ve hemen olup biteni anlar Hara Tana bir ok ile Altın Harlıh'ı kanadından yaralamış ve onu kardeşi Hara Noçıl'a eş etmesi için çağırmıştır. Ay Arığ Hara Tana'yı oracıkta öldürür, Altın Harlıh'ı almak için gelen Hara Nonçıl'ında canını alır. Altın Harlıh'dan kalan tüyleri cebine koyarak yoluna devam eden Han Mirgen, yorulduğu için bir suyun yanında dinlenir bu esnada yanına sakalları sarı olan biri gelir ve kendisini su iyesi sarı zırlı Sarığ Tamcıl olarak tanıtır. Sarı Tamcıl'ın amacı Han Mirgen'i öldürmektir tam dokuz gün mücadele devam eder, gücünü gittikçe kaybeden Han Mirgen'in imdadına yine teyzesi Altın Harlıh kız yetişir ve ona Ak kazdan aldığı yumurtayı yedirir, yumurtayı yedikten sonra saf gücüne kavuşan Han Mirgen, sarı zırlı Sarığ Tamcıl'ı alt eder. Altın Harlıh ise tüylerinin kopmasından dolayı eski gücünde değildir oradan uçup giderken bir tüyü daha kopar, yere düşen tüyü Han Mirgen cebine koyar. Oradan pekte uzak olmayan bir yerde, Ay Arığ, Altın Harlıh'tan tüy kopardığı ve ona zarar verdiği için kötü niyetli Sarığ Ninci adlı bir kızı öldürür ve tarlada bırakır daha sonra yer altında ki şeytanlar altmış oltayla Ay Arığ'ı kendi inlerine çekerken, yeryüzünde ki şeytanlar ise yetmiş demir oltayla aksi yöne çekiyecektir, saf gücü kalmayan Ay Arığ'ın yardımına Han Mirgen koşar ve oltaları keser Ay Arığ'ın kelepçelenmiş kanlar içinde olan atını da kurtarır. Tüm bu yaşananlardan sonra Ay Arığ'ın bir gözü görmüyordu, Han Mirgen ak ipekten örtüsünü çıkarır ve ayın önünde altı defa döndürür, Ay Arığ'ın gözü görmeye başlar ancak eski gücüne hala kavuşamamıştır. Bunun farkında olan Han Mirgen bu defa Sol cebinden ikinci örtüsü olan mavi ipekten örtüyü çıkarır ve güneşin etrafında yedi defa çevirir, Ay Arığ artık eski gücüne kavuşmuştur. Han Mirgen'e teşekkür eder ve atına binip uzaklaşır.

Han Mirgen kıvılcı doru atının izini sürmeye devam eder, yolu Ak bir oavadan geçer bu ovanın ortasında kara bir ev bulunmaktadır. Bu evin at bağlama bölümünde hiçbir at yoktur, Han Mirgen ovaya iner, evin etrafını dolaştıktan sonra içine girer, evin içi sinek ve arılarla doludur, altı ayaklı bir yatağın olduğunu ve içinde oldukça çirkin bir kızın uyduğunu görür. Kızın yaralarında sinekler toplanmış vızıldıyor ve oldukça düşkün bir haldedir. Han Mirgen kızını farkedip geriye doğru gittiğinde kız uyanır ve Han Mirgen'e selam verir, tamamen çıplak olan kızdan utanan ve başını yerden

kaldırmayan Han Mirgen eve girdiği için kendine hayıflanır. Kız konuşmaya başlar, Ulu Tanrı tarafından evlenmeleri için eş olarak gönderildiğini ve kendisinden daha yiğit, güzel bir hayat arkadaşı bulamayacağını Han Mirgen'e söyler. Han Mirgen eş olmayı kabul etmeyip kıza üç defa vuruyor fakat kıza hiçbir güç tesir etmiyor. Kız, Han Mirgen'i hazırladığı altın sofranın başına oturtur, kuş eti kalmadığı için Han Mirgen'e beyaz pişmiş yılan eti ikram eder, çok aç ve susuz halde olan Han Mirgen kızın hazırladığı yemeği yiyemez.

Han Mirgen, bir zaman sonra teyzesi Altın donlu guguk kuşu Altın Harlıh'ın sesini işitir. Altın Harlıh iki örgülü çıplak kızın yemeğinden yemesi için Han Mirgen'e telkinde bulunur. Kendisine sunulan yılan etini yiyen Han Mirgen'e bu yemek baldan tatlı gelir ve karşısında ki o çirkin kız bir anda aydan ve güneşten daha parlak bir hale dönüşür. Kız, ruh güzelliği ile doğduğunu fakat kendisini toprağın altından ve üstünden birçok yiğidin tanıdığını evini farkettilerinde geldiklerini kendisine zarar gelmemesi için sürekli değiştiğini anlatır. Adının Altın Çaçah olduğunu az önce yediği etin yılan eti değil değerli kuşun eti olduğunu söyler ve atını hemen bulması gerektiğini ekleyerek kapıya doğru ilerlemeye başlarlar. Kapının önüne geldiklerinde Han Mirgen çatal kanatlı uzunca bir karayılan görür. Altın Çaçah, Han Mirgen'e atını bulması için kara yılanı verdiğini onun zararsız olduğu ve kesinlikle kamçı vurmaması gerektiğini kamçılardığı halde onu üzerinden atacağını ve öleceğini söyler. Atını bulduktan sonra kara yılanı kendi yurduna göndermesini, kendisi için bu yılanın ulu gücü ve canı olduğunu ekler. Han Mirgen geri dönüp o yıkık eve baktığında bir saray, ovaya yayılmış bir sürü ve mutlu yaşayan bir halk görür, daha önce gördüklerinin güçlü sihirin etkisinden olduğunu anlar ve yılanı binerek gökyüzüne doğru yola çıkar atının izini sürmeye devam eder.

Gökyüzündeyken Ay Arığ'ın dik yamaçlar üzerinde ilerlediğini görür, kendi atı ise hala ortada yoktur. Ay Arığ kızın yoluna kötü niyetli yiğitler zehirli ve alevli bir deniz çıkarır, Ay Arığ kız yoluna devam ederken bu denize girer ve saf gücü yavaş yavaş kendisini terk eder, duyduğu acıdan dolayı üç gün denizin içinde ağlar atı ise kuyruğuna kadar yanmıştır. Han Mirgen, Ay Arığ kızı zehirli denizden çıkarır ve ona gücünü yeniden toplaması için dinlenmesi gerektiğini bundan sonra atını kendisinin arayıp bulacağını söyler. Tüm bunlar olurken altı sene geçmiştir. Han Mirgen'in kız kardeşi Han Orba kendisine verilen süre dolduğu için öz yurdundan ayrılıp buraya

ağabeyinin ve Ay Arığ'ın yanına gelmiştir, Kızıl doru atın üstünde hala çatal boynuzlu kara şeytan oturmaktadır, Han Mirgen ani bir hamle ile atını şeytanın elinden kurtarır. Çatal kanatlı yılanı Altın Çaçah yurduna geri gönderir, Ay Arığ ise kendi yurduna dönmek üzere yola koyulur, geride kalan iki kardeş ise anne babalarının yanına, öz yurtlarına geri dönerler, kendi evlerine döndüklerinde halk tarafından sevinçle karşılanırlar, anneleri Hara TarĖah tarafından karınları doyurulmuştur. Hara TarĖah, Ay Arığ kızın babası Ay Han ile Hara Han'ın yakın arkadaş olduklarını ve her zorlukta, savaşta ve barışta birbirlerine yardım ettiklerini, Ay Arığ kızın da çok yardımını gördüklerini söyler. Bu zorlu zamanlarda iki evladına, halkına ve kendilerine yardım eli uzatan Altın Harlıh'ın, Altın Çaçah'ın desteklerini unutmamaları gerektiğini söyler, onlara nasihatler verir.

İki kardeş dokuz günlük alp uykusuna yatarlar, uyandıklarında Altın Harlıh teyzelerini görürler, Altın Harlıh kız, Altın Çaçah'ın yurdunun istilaya uğradığını ve yardıma ihtiyaç duyduğunu anlatır, bu esnada gökyüzünden kuvvetli bir ses gelir, gelen Altın Çaçah'ın kanatlı karayılanıdır oda iki kardeşten yardım istemeye gelmiştir. Bu olanlar karşısında Hara TarĖah çocuklarının yardıma gitmesi gerektiğini, geri döndüklerinde ise Han Mirgen ve Ay Arığ'ın düğününü yapacağını söyler. Han Mirgen ve Han Orba hazırlıklarını yapıp, Altın Çaçah'ın yurduna doğru yola koyulurlar, yolda türlü dışmanlarını yenerek ilerlerler. Bir yandan da Altın Çaçah'ın yurduna kimin saldırdığını düşünüp dururlar, Han Orba'nın sezgileri ağabeyine nazaran daha kuvvetlidir. Altın Çaçah'ın yurduna geldiklerinde Ay Arığ kızın üç günden beridir saf gücüyle savaştığını görürler. Altın Harlıh ve Altın Çaçah'ta savaşa devam etmektedir. Kara doru atlı Han Taycı, Altın Çaçah'ın yurduna girmiş hayvanları telef etmiş, yaşlıları öldürmüş ve halka zulmetmektedir. Tüm bu olanlar kaşısında Han Orba'da savaşa katılır ve oku ile kötü niyetli yiğitleri öldürmeye başlar. Dokuz canlı okunu yeniden kullanan Han Orba, Han Taycı'yı öldürür. Bu zafer halk tarafından sevinçle karşılanır, Han Mirgen kızları tebrik eder onların sevinçini paylaştıktan sonra Altın Harlıh'ın iki parmağını savaşta kaybettiğini görür ve cebinde ki tüyleri Altın Harlıh'a uzatır, yaralarının üzerine tüylerini koyan Altın Harlıh'ın parmakları yeniden çıkar. Büyük saraya girip karınlarını doyururlar, Altın Çaçah onlarla beraber çift kanatlı karayılanı merak ettikleri için Ak dağa gider burada çift kanatlı yılanı görür ve onunla selamlaşırlar, daha sonra Ak saraya geri gelirler ve şenliklere devam ederler. Altıncı günün sonunda ayrılık vakti gelmiştir.

Altın Çaçah hepsine minnetlerini sunarak, yaptıkları iyilikleri halkının ve kendisinin unutmayacağını söyler, tekrar teşekkür eder ve hepsini yurtlarına uğurlar.

Altın Harlıh kız, Altın guguk donuna girip gökyüzüne doğru havalanırken Ay Arığ ve iki kardeş atlarıyla yollarına devam ederler, biraz zaman sonra Ay Arığ kızında ayrılık vakti gelir iki kardeş ile vedalaşır ve yurduna gitmek üzere uzaklaşır. Bu vedalaşma esnasında Han Orba, ağabeyi Han Mirgen'in yüreğinde bir şeylerin olduğunu farkına varır. İki kardeş baba ocağına ulaştığında ana babaları ve tüm halk tarafından coşku içinde karşılanırlar, iki kardeşin yiğitliği duyulmuştur. Ak saraya girip karınlarını doyururlar ve konuşmaya başlarlar. Hara Tarğah oğlunun yiğitlik vaktine ulaştığını ve artık bir eş alması gerektiğini belirtir, babası ise halkını eşitçe doyurduktan sonra Han Mirgen'e eş alması gerektiğini ve bu eşin dostunun kızı Ay Arığ kız olmasını istediğini söyler. Zor zamanlarda sürekli Han Mirgen'in ve halkının yanında olduğunu kızıl doru atı bulmak için çok çaba harcadığını anlatan Hara Tarğah, altın masaya, altın bir kitap getirir kitapta iki dostun çocuklarını bir araya getirerek evlendirilmesi sözünü verdikleri yazmaktadır. İki kardeş kitabı dikkatlice okur. Han Mirgen büyüklerinin düşüncelerine karşı olmadığını belirtir.

Han Orba ise ağabeyine evlenecek daha iyi bir kızın olmadığını söyler. Sabah olduğunda iki kardeş süt ve su ile yıkanır, Ay Arığ kız istemek için Altın Harlıh ile beraber yola koyulurlar. Ay Arığ kızın yurduna ulaştıklarında ona selam verip Ak saraydan içeri girerler, Ay Arığ kız yalnız başına oturmaktadır. Yemek yiyip karınlarını doyurduktan sonra Altın Harlıh, nehirler aşarak geldiklerini ve konuşacağı sözler için kırınglık olmamasını temenni ettiğini belirtir ve Han Mirgen'e eş olması için geldiklerini babası Ay Han ve Hara Han'ın yıllar önce altın kitaba yazı yazarak mühürlediklerini söyler. Ay Arığ kız ise evlenmek için yaratılmadığını söylesede, Altın Harlıh altın kitabı Ay Arığ'a okutarak onu ikna eder. Ay Arığ babasının yıllar önce vermiş olduğu sözü çiğneyip geçmeyeceğini ve Han Mirgen ile evlenmeyi kabul ettiğini söyler, hazırlığını yapar ve halkı ile konuşmak üzere saraydan dışarı çıkar. Yetim ve öksüz olduğu için halkını ardında başlarında kimse olmadan bırakmak istemez. Milletine evlenmeye karar verdiği için başka bir yurda göç edeceklerini, ana yurdunda kalamayacaklarını ve evlendiği eşinin yurduna gideceklerini söyler, halkı göç etmek için hazırlıklarını tamamlar hayvanlardan oluşan sürüyü önlerine katarak Han Mirgen'in yurduna doğru ilerlemeye başlarlar.

Altın Harlıh, yiğenleri ve Ay Arığ ile vedalaşır, Ay Arığ sarayının kapısını bir daha açmamak üzere kilitler, atına binip baba yurduna son defa baktığında hüzünlenir ve gözlerinden yaşlar akmasına engel olamaz.

Hara Tarğah, toy hazırlıklarına çoktan başlamıştır, türlü yemekler hazırlatmaktadır. Tüm halkı davet ederek toyları olduğunu duyurmuştur. Han Mirgen, Ay Arığ ve Han Orba aile büyükleri ve halk tarafından karşılanırlar. Ay Arığ kız büyük eve girerek kadınlar tarafından saçları tarafır, yeniden iki taraflı örgüsü örülür ve hazırlanır, düğünü Altın Harlıh kız yönetmekte toya katılan halka eşit şekilde et dağıtmaktadır. Altın Çaçah'ta düğüne katılanlar arasındadır. Uzaktan gelen misafirlerin yollukları hazırlanır yakından gelen misafirlerin eksiklikleri giderilir. Sonbaharda başlayan düğün yaz mevsimine kadar ulaşır, toy son bulur, misafirler yurtlarına uğurlanır. Ay Arığ'ın halkı yeni yurt edinmiş sürüler birbirine karışmıştır. Huzur ve mutluluk içinde büyük eve girerler yataklarına yatıp iyi bir uyku çekerler.

Sabah olup uyandıklarında Hara Tarğah, oğlu Han Mirgen'e halkına eziyet eden kötü niyetli Hazır Han'ın savaş hazırlığında olduğunu ve kendi yurtlarına saldıracakları haberini getirir ve savaşa Büyük evde yakalanmadan Hazır Han'ın yurduna gidilmesi gerektiğini söyler. Hazır Han'ın Han Hartığa adında bir oğlu vardır, saf gücünün herkesten üstün olduğunu Han Mirgen'in yalnız başına ona güç yetiremeyeceğini bu sebepten dolayı Han Orba'nın da Han Mirgen ile gitmesi gerektiğini belirtir, iki kardeş aceleyle zırlarını giyer ve silahlarını yanlarına alırlar. Anneleri Hara Tarğah iki evladı için iyi niyetlerde bulunur ve yaşanacak zamanı yaşadıklarını iki kardeşin yurtlarına geri döndüğünde cansız bedenlerini onlara yakışır şekilde gömmelerini ister. Annesinin saçlarında, babasının sakalında aklar gören Han Mirgen ve Han Orba onları bir daha göremeyeceklerini anlar ve gözyaşlarına hâkim olamazlar, halk tarafından uğurlanan iki kardeş yola çıktığı sırada Altın Harlıh ve Altın Çaçah'ta Hazır Han'ın yurduna doğru ilerlemektedirler. Hazır Han'ın yurduna varan iki kardeş Altın Harlıh ve Altın Çaçah'ı şiddetli bir mücadelenin içinde görür ve savaşa dâhil olurlar. Han Orba direk aşağı doğru yol alarak Büyük eve girer ve Hazır Han'ın oğlu Han Hartığa ile savaşmaya başlar. Han Mirgen ise demirden yapılmış kılıcını gökyüzüne kaldırarak güçlü yiğitlerle mücadeleye girer. Han Orba dokuz gün boyunca Han Hartığa ile savaşır ve sonunda galip gelir. Bu yiğit kız senelerdir zulüm ve eziyet gören halktan sevgi ve saygı görmektedir. Hazır Han ise oğlunun öcünü

almak için kara doru ata vurmuştur, bunu gören Han Orba, Hazır Han'ın başını bedeninden ayırarak canını tek hamlede alır. Halk sevinç içinde Han Orba'ya minetlerini sunarken Hazır Han'ın kardeşi Han Sabar gelir ve Han Orba ile savaşa girer fakat galip gelen yine Han Orba olur.

Yurdun başka bir köşesinde savaşa tutuşan Altın Harlıh, Altın Çaçah ve Han Mirgen'e yardım eden bir yiğit ortaya çıkar, bu yiğit Han Mirgen'in oğludur. Savaş altı yıl sürer, tüm kötü niyetli kan içiciler öldürüldükten sonra esir olan halk serbest bırakılır, yemekler pişirilir ve eşit şekilde dağıtılarak karınları doyurulur. Hazır Han'dan kalan değerli eşyalar ve sürü halka verilir, evi ise yakılır. Altın Harlıh ve Altın Çaçah yurtlarına dönmek üzere iki kardeş ile vedalaşıp giderler. Han Orba, Han Mirgen ve Han Mirgen'in oğlu atlarına binerek yola çıkarlar. Evlerine döndüklerinde halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanırlar, eve girerek karınlarını doyurduktan sonra Ay Arığ kız, iki kardeşi anne babalarının ölmüş olan bedenlerine götürür. Han Orba'nın ağıtı gökteki yıldızlara kadar ulaşmaktadır. Eve geri döndüklerinde dokuz günlük bir uykuya yatarlar, evde işler ile ilgilenen tek kişi Ay Arığ kızdır.

Üç yiğit kişi uykusundan uyandığında Ay Arığ oğullarının bir ismi olmadığını ve isim koymaları gerektiğini Han Mirgen'e söyler. Han Mirgen'in oğluna isim verme işi kız kardeşi Han Orba'ya düşer, bu yiğit oğlana Han Çibek adını verir. Han Çibek isminin içine sindiğini halasına söyler. Ay Arığ oğluna eş olarak, Mavi dağın ortasında yaşayan Boz kır atlı, Kök Han'ın kızı Kök Nincil ile evlenmesini uygun gördüğünü söyler. Kök Han ise kızını yiğit biriyle evlendirmek istemektedir, bu yüzden bazı olumsuzluklara göğüs geren, engelleri aşp güçlü kalan kişiye kızını vereceğini söyler. Bunun haberini alan Han Mirgen hazırlıklarını yapar, oğlunu ve kız kardeşini yanına alarak Kök Han'ın yurduna doğru yola çıkarlar. Bu esnada Altın guguk kuşunun ötüşünü duyan Kök Nincil, Han Mirgen'in yurdundan gelenlerin olduğunu ve babasının bu gelenleri beklemesi gerektiğini söyler. Han Mirgen ve beraberindekiler Kök Han'ın yurduna ulaştıklarında, Altın sarçına bağlı üç heybetli at görürler ve işlerinin pekte kolay olmayacağını anlarlar. Ak saraya gidip Kök Han ile tanışır yemek yer ve toya katılırlar. Altın Harlıh ve Altın Çaçah'ta bu zorlu mücadelede onları yalnız bırakmamış Kök Han'ın yurduna gelmişlerdir. Altın Harlıh, eğer Kök Nincil kızında rızası varsa onu Han Çibek oğlana eş olarak almaya geldiklerini söyler. Kök Nincil kıza talip olarak gelen Sarı Hartığa ve Ay Mirgen

masanın diğerk ucunda oturuyor ve Kök Nincil kızı almak için Han  ibek'in de kendileri gibi yarışlara tabii olmasını isterler. Yarış günü geldiğinde Kök Han, Demir melez ağa ın altın yaprağını koparıp ilk kimin atı getirirse o kişinin galip olacağını söyler, yarış başladıktan sonra Altın Harlıh kız, Han  ibek'e Kara doru atının üstünde uçacağını diğerklerinin sihir yapmasını engelleyeceğini söyler. Sarı at, kır at ve kara doru atı kamçılayan sahipleri yarışı başlatır. Yolda birden fazla engelle karşılaşan kara doru ata Altın Harlıh yardım eder, iki atın önüne geçerek altın yaprağa ulaşır ve galip gelir, bu galibiyetten sonra Kök Han'ın yurdunda kargaşa çıkar, Sarı Hartığa ve Ay Mirgen bu galibiyeti kabullenmeyip Han  ibek'in saf ruhunu almadan Kök Nincil ile evlenemeyeceğini söylerler. Han  ibek ile Sarı Hartığa, Han Mirgen ile Ay Mirgen Kök Han'ın yurdunda amansız bir mücadeleye başladılar. Dokuzuncu günün sonunda Han Mirgen ve Han  ibek savaşı kazanan taraf oldu. Bu zaferden sonra Kök Han'ın sarayına giren beş yiğit selam verdiler, Altın Harlıh masa başına geçerek hemen s ze atılır, uzak yollardan zorlu tepeler aşarak geldiklerini, tüm saf güçlerini kızı alabilmek için gösterdiklerini söyler ve Kök Han'dan yeniden kızını ister. Kök Han, gördüğü yiğitliklerden etkilenmiştir, kızını Han  ibek'e verdiğini söyler, yemekler yendikten sonra Kök Nincil kızın rızası alınır, baba evinde şenlikler düzenlenir. Altın Harlıh soyu düzgün olan bir kız aldıklarını ve d n r oldukları için memnun olduğunu söyleyerek Kök Han ile vedalaşır, Büyük eve giderek toy hazırlığına onlar gelmeden önce başlayacağını söyler, Altın guguk donuna girerek Hara Han yurduna doğru uçar. Geride kalanlar ise atlarına binerek yola koyulurlar, kendi yurtlarında vardıklarında büyük bir şenlik ile karşılanırlar sofralar kurulup yemekler yenir, rakılar içilir. Toya katılan halk oldukça fazladır. Kutlamalar bitip toy son bulunca misafirler  ğurlanır, Büyük evde Altın   a ah, Altın Harlıh ve ev sahipleri kaldılar. Altın   a ah, şimdiye kadar birçok toya katıldığını böylesini ilk defa gördüğünü söyler geride kalanlar ile vedalaşır ve yurduna gitmek üzere büyük evden ayrılır. Altın Harlıh, ablasının emanetleri olan Han Mirgen ve Han Orba ile sohbeta devam eder, yaşının oldukça ilerlemiş olduğunu ve bir daha onları görememe ihtimali olduğunu belirtir, her ne olursa olsun iki kardeşin ellerinin hiç ayrılmaması gerektiğini söyler ve onlara veda ettikten sonra gökyüzüne havalanır. Altın Harlıh g ky z ndeyken yağmur yağmaya başlar geride kalanlar zırhlarını çıkarır ve dokuz günlük bir alp uykusuna yatarlar.

Alp uykusundan uyanan ev halkı altın masanın başında oturup yemek yemektedirler. Han Mirgen eşi Ay Arığ'ın üzülp ağladığını görür ve sebebini sorar. Ay Arığ eşine, kendisini ve oğlunu iyi yaşattığı için teşekkür eder ama kendisini bir daha böyle bakamayacağını ve öleceğini gördüğünü söyler. Uzaklarda yaşayan halkına eziyet eden iki kardeşin varlığından bahseder bu kişiler Sarp Kaya Tas Han ve Buzlu Kaya Pus Han'dır, kanlı savaşlar başlatarak halkına, hayvanlarından oluşan sürülerine eziyet ettiğini haksız yere insanlardan haraç aldığını söyler. Bu sırada kır atlı bir kişi ovaya gelmiş büyük evin kapısından içeri girmiştir. Han Mirgen ve Ay Arığ'a selam verir uzun yoldan gelen bu kişide güç kalmamış, oldukça aç ve susuzdur, hemen masa başına oturtulur, yemek yiyip içer. Ardından kendisini Han Mirgen'e tanıtır, adının Altın Tas olduğunu ve elçi olarak geldiğini söyler. Tas Han ve Pus Han tarafından gönderildiğini halkını, sürüsünü ve kendilerini önüne katıp, zalim iki kardeşe götürmek için yollandığını söyler, gelmedikleri takdirde savaş çıkacağını kaba kuvvet kullanılacağını belirtir. Han Mirgen üç gün içinde savaşmak için yurtlarına geleceklerini, halkını sürüsünü ve obasını teslim etmeyeceğini söyler. Altın Tas daha önceden bu kadar çok karnını doyuranın olmadığını kendisinin sadece elçi olduğunu söyler teşekkür ederek büyük evden ayrılır.

Han Mirgen, Han Orba ve Han Çibek demir zıhlarını giyerek yola çıktılar, Sarp Kaya Tas Han ve Buzlu Kaya Pus Han'ın daha önce cesaret edip yurduna giden kimse olmamış, yolda giderken bu iki kardeşin saçtığı dehşeti görürler, geçtikleri nehirler kana bulanmıştır. Zalim kardeşlerin yurduna ulaştıklarında, savaşa yardım etmek için Altın Çaçah ve Altın Harlıh'ta yardıma gelmiştir. Han Mirgen, kandan kızıl doru atına sonra kız kardeşi Han Orba'ya sarılarak ağlamaya başlar, bu savaştan diri çıkamazsa, cansız bedenini düşman yurdunda koymamalarını, babasının yurduna götürmelerini ister, öleceğini anlayan Han Mirgen herkesle tek tek vedalaşır. Altın Çaçah, Altın Harlıh, Han Çibek, Han Orba ve Han Mirgen yiğitçe savaşmaya başlarlar. Han Mirgen, Tas Han oğlu Tazır Mirgen dokuz gün boyunca amansız bir mücadeleye girişir fakat eski saf gücü kalmamıştır, imdadına teyzesi Altın Harlıh yetişir kaz yumurtası içirerek kendine gelmesini sağlar fakat dövüşmeye devam eden Han Mirgen'in mecali kalmamıştır, atından aldığı saf güçte yetmemektedir. Altın Harlıh, üçüncü ve son gücünü yeniden Han Mirgen'e verir. Han Mirgen daha fazla dayanamaz ve Tazır Mirgen saf canını alır, bunu gören Altın Harlıh kara toprak üzerine iner. Han Orba, Altın Çaçah, tüm halk, dağ, taş ve Han Mirgen'in Kızıl doru

atı ağlamaktadır, herkes büyük bir yasa bürünür. Han Mirgen'in intikamını oğlu Han Çibek alacaktır, diğerlerinin de yardımıyla önce Tazır Mirgen'in sonra babası Tas Han'ın canını alır. Tas Han'ın kardeşi Pus Han ve onun oğlu Puzır Mirgen'in kafası koparılır, eşlerinin suçu olmadığına karar verilir ve onlara dokunulmaz. Halk bu zalim yöneticilerden kurtulduğu için sevinç içindedir. Yüksek dağın tepesinden Han Mirgen'in cansız bedeni gözyaşları içinde indirilir, kızıl doru atının üstüne koyulur ve baba ocağı Hara Han yurduna getirilir, tüm halk yas içinde gözyaşı dökmemektedir, ağaçta kurumuş yaprak bile ağlamaktadır, Han Mirgen'in eşi Ay Arığ yas tutmakta ağıtlar yakmaktadır. Han Mirgen demir tabut içine konur Altın dağa götürülür, atıyla beraber oraya kilitlenir.

Han Mirgen savaşta olduğu esnada Ay Arığ, Han Mirgen'den olma bir kız çocuğu dünyaya getirmiştir. Han Çibek'in eşi Kök Nincil bu kız çocuğuna bir isim koyulması gerektiğini söyler. Ay Arığ kızıdan doğma bu çocuğa, halası Han Orba tarafından Haan Hız adı verilir. Yiğit uykusuna yatılıp kalkıldıktan sonra Altın Harlıh büyük eve gelir, Hara Mool ve onun kızı Hazır Noğas'un kendileri için büyük bir tehlike oluşturduklarını belirterek onların zalimliklerinden söz eder. Altın Çaçah kızın savaşmak üzere onların yurduna gittiğini ve ona yardım etmek için kendisinin de gideceğini, haber vermek için geldiğini söyler ve Altın guguk donuna girerek havalanıp uçar. Erlik vaktine ulaşan Haan Hız ve diğerleri zıhlarını giyer yüksek bir tepeye çıkarak halkla vedalaşırlar. Yola çıktıktan bir müddet sonra dinlenmeye karar verirler bu esnada Han Orba ağlamaktadır. Genç yaşta ölen ağabeyi kızıl doru atını çifte boynuzlu şeytana kaptırmış ve onu aramak için yollara düşmüştü şimdi onun mola verdiği yerde kendisi ve Han Mirgen'in çocukları durmuştu, yürekleri sızlayan çocuklar ve Han Orba atlarına yeniden binerler ve Hara Mool'un yurduna giderler. İlk olarak Han Orba ve Hazır Noğas karşılaşır Han Orba, Hazır Noğas'a halka eşit ve adaletli davranılması gerektiğini onları doyurmakla yükümlü olduğunu, yaptığı bu zulme son vermelerini ister. Han Orba'nın söyledikleri karşısında cevap veremeyen Hazır Noğas onun boğazına sarılır ve dövüşmeye başlarlar, çetin geçen mücadeleden galip olarak ayrılan Han Orba'dır. Hazır Noğas'ın ağabeyi Hara Türtüs kardeşinin öldüğünü görünce, dokuz boğumlu canlı okuna, Han Orba'ın canını alması için talimat verir, yiğit Haan Hız, halasına doğrulan oku görünce tüm gücünü kullanarak oku durdurur ve Hara Türtüs ile mücadeleye girerek onun canını alır. İki çocuğunu da kaybeden baba Hara Mool, Han Orba'nın üzerine yürürken Han Çibek Hara

Mool'un yanağına bir kez vurur, sağ elini kaldırıp bir kez daha vurduğunda Hara Mool'un cansız bedeni toprağa düşer. Geriye kalan kötü yiğitler ile savaş devam eder, kara yiğit ile mücadeleye giren Altın Çaçah galip çıkamaz ve saf canını kaybeder, bunu gören Han Orba kara yiğit'i öldürür. Batı tarafından gelen Timir Soyın ve Kök Pus'un saf canını ise Han Çibek parçaladı. Gözyaşları içinde Altın Çaçah'ın cansız bedenine vedalar edildi ve onun yurduna doğru yola çıktılar. Altın Çaçah kızın yurduna kanat çırparak onlardan daha hızlı bir şekilde ulaşan Altın Harlıh teyze son görevini yapar ve Altın Çaçah'ın ölü bedenini, Ak doru atı ve Çifte kanatlı karayılanı Altın dağa getirerek kitlerler. Altın Harlıh ile vedalaşıp kendi yurtlarına dönen yiğitleri Ay Arığ ve halkı karşılar, dokuz yıl boyunca savaşan ve yorgun düşen yiğitler karınlarını doyurur ve alp uykusuna yatarlar.

Yiğitler alp uykusundan uyandıktan sonra Ay Arığ sarayda ağlarken bulurlar. Han Çibek annesi Ay Arığ'ın ağlamasının sebebini öğrenmek ister. Ay Arığ onların savaşta olduğu zamanda Kök Nincil'in bir erkek çocuk doğurduğunu göbek bağıni kendi elleriyle kestiğini anlatır, bu erkek çocuk ayaklanıp kendi adını Han Sağın olarak ilan ederek, kimseye bir şey söylemeden ana yurttan çekip gittiğini anlatır. Gittiği yolda ayak izleri hala durmaktadır, aradan altı yıl geçmesine rağmen kendisinden bir haber çıkmadığını iyi yada kötü bir haber almadığını anlatır. Han Sağın'ın gittiği Ak Nehirin kıyısında kan içici, acımasız Ah Hartığa, kardeşi mavi bora atlı Kök Hartığa ve kız kardeşleri Hara Sorhıl yaşamaktadır. Han Sağın'ın başının dertte olduğunu ve yardıma ihtiyacı olduğunu söyler bunun üzerine Han Çibek oğlunu bulabilmek için savaş hazırlığına başlar. Yiğitler yola koyulurken Guguk donlu Altın Harlıh teyzeleri de yardıma gelmiştir, türlü zorlukları aşarak düşman yurduna varmışlardır, Ah Ölen isimli bir yiğitte Han Çibek'e yardım etmek için onlara katılmıştır. Haan Hız ve halası Han Orba bir olup Hara Sorhıl'ın saf canını alırlar, savaşın şiddetine dayanamayan Ah Ölen yiğit hayatını kaybeder. Altın Harlıh ise Ak Hartığa'nın saf canını alır. Han Çibek savaş esnasında oldukça ağır yaralanmıştır daha fazla dayanamaz ve saf canını çıkar. Büyük bir üzüntüyle tüm yiğitler ve tabiat ağlar, ağıtlar yakarlar. Ah Ölen ve Han Çibek'in cansız bedenleri ata yurduna götürölmek üzere altından yapılmış tabuta konur ve yola çıkarlar. Ah Ölen'in yurduna uğrayan ve kötü haberi veren yiğitler Ah Ölen'in kız kardeşi Tölgü Arığ ile tanışrlar.

Tölgü Arığ'ı kendisine zorla eş yapmak isteyen is Han oğlu Kögetey Mirgen ile Han Sağın savaşmış ve Han Sağın galip gelmiştir. Haan Hız ve Han Orba, Han ibek'in cansız bedeniyle yurtlarına dönerler, Ay Arığ ve Kök Nincil yasa boğulur. Ay Arığ oğlunun Han Sağın'ı görmeden ölüp gitmesine ağıtlar yakmaktadır. Bir tepenin üstünde Han Sağın belirir küçük yaşta gittiği yurduna yiğit olarak geri dönmüş kendisine Ah Ölen'in kız kardeşi Tölgü'ü eş olarak almıştır. Ata yurdunda toy kurulur tüm halk davet edilir toya teyzeleri Altın Harlıh'ta katılır. Yiğit kardeşlerin yurdunda tüm halk mutlu, barış ve refah içinde yaşamaya devam ederler.

2.6.Altın Taycı Destanı

Altın Taycı Destanında başkarakter olan Altın Taycı'nın halası Altın Arığ ve kardeşi Ay Mirgen ve aynı zamanda onların çocukları ve çocuklarında olağanüstü güçlere sahip kişilerle olan mücadeleleri anlatılmaktadır. Olağanüstü güçlere sahip olan kahramanların bu güçleri olumsuz şekillerde kullandıklarına yer verilmektedir. Bu esnada romanın başkahramanın yakınlarının başlarından geçen bu fantastik olaylar destana konu olmuştur.

Günlerden bir gün köyün sürülerine hayvanlar saldırır. obanlar hemen Altın Taycı'nın halası olan Altın Arığ'a haber getirir. Altın Arığ etrafa iyice bakınır ve Altın Taycı'nın yine ortalıkta olmadığını görür. Altın Arığ hizmetçilerden altı tanesini Altın Taycı'yı bulmaları için gönderir. Daha sonra hizmetçiler Altın Taycı'yı köyün sonundaki bir evde sarhoş bir şekilde eğlenirken bulurlar. Altın Arığ bu duruma öfkelenir. Altın Taycı'nın bu durumunu gördükten sonra babalarının başından geçen olayları anlatmaya karar verir ve her şeyi anlatır.

Altın Taycı'nın aslında babasına benzediğini söylemiştir. Altın Arığ Altın Taycı'nın babasının da her zaman burnunun dikine gittiğini söyler. Günlerden bir gün ilah kızı arılı Purhan'ın hiç kimse ulaşamasın diye gökyüzüne yükselen bir kayanın üzerinde yaratılmış olduğunu bilen Ah Han buraya çıkmaya karar verir ve bunu gerçekleştirir. Fakat sonunda ne olacağından habersizdir. Atıyla beraber çıktığı yerde taşa dönüşürler. Altın Taycı'nın annesi Ayazı Arığ eşinden haber alamayınca küçük çocuğunu bırakarak bir guguk kuşuna dönüşür ve arılı Purhan'ın olduğu yere ulaşır. Ama o da Ah Han gibi olacaklardan habersizdir ve dönüştüğü guguk kuşu görüntüsü ile taşa dönüşür. Buraya uzak olan bölgede kara yerin etrafında benekli sarı atlı

Tozay Han'ın kızı Tolay Arığ yaŖar. Tolay Arığ arılı Purhan ile iyi anlaŖmaktadır. Altın Arığ ise bu arada Ah Han'ı geri döndürmeye alıŖır. Dokuz yaŖındaki Altın Taycı'yı her Ŗeyin baŖına getirerek Ah Han'ı geri getirebilmek için gider. Yola koyulan Altın Arığ Tolay Arığ'ın yanına gider ve Ah Han'ı geri getirebilmesi için ondan yardım ister. Fakat Tolay Arığ bu duruma sinirlenir ve onu geri göndermeye alıŖır.

Bu esnada Altın Arığ, Tolay Arığ'ın sıradan biri olmadığını ve abisi Tozı Möke'nin de güçlü bir alp olduğunu görür. Bunlarla mücadele edemeyeceğini anladığı esnada atını hızlıca sürerek oradan uzaklaŖmaya alıŖır. Bu durumu gören Tolay Arığ ise hemen peŖine dŖer. Altın Arığ tam göğün deliğinden geçecek iken Tolay Arığ Altın Arığ'ın atının kuyruğunu yakalayıp keser ve gitmesine engel olur. Altın Arığ ise çaresiz ve yorgun bir Ŗekilde Alp Han Hıs'ın evine gelir. Bir süre burada kalır. Alp Han Hıs, Altın Arığ'ı yolcu ederken onu kendisinin evlenmeyi dŖndĖ Tozay Han'ın oğlu Toz'ı Möke'ye yaklaŖmakla suçlar. Bunu ardından Altın Arığ ve Alp Han Hıs dokuz gün boyunca kaga ederler. Kavganın sonunda Altın Arığ, Alp Han Hıs'ı öldürür. Alp Han Hıs'ın üç yaŖında Han Mirgen diye bir kardeŖi vardır ve büyüyüp delikanlı olmuŖtur. Altın Arığ bu olanları Altın Taycı'ya anlatmıŖ ve onun bir gün Han Mirgen intikam almaya geleeğinden dikkatli olmasını söyler.

Altın Arığ bunları Altın Taycı'ya anlatmasına rağmen Altın Taycı, Altın ayzan'la beraber eğlenmekten geri duramaz. Altın Arığ buna bir çözüm bulur ve Altın Taycı'yla savŖmayı ister. Bu savaŖta kim galip gelirse onun dediği olacaktır diye anlaŖırlar. Altın Arığ galip gelir ve Altın Taycı artık onun sözünü dinler ve birlikte kye dönerler. Altın Taycı bütün bunlardan sonra görevleri yerine getirmekle uĖraŖır ve hayvanların hesaplarını tutmak için de erkenden kalkıp alıŖmaya baŖlar. Yine bir gün iŖleri yapmak için erkenden uyanır ve gneŖin ters tarafında, nehrin kıyısında demir dağın eteklerinde Tibet Han'ın yaŖadıĖını, Tibet Han'ın kızı için karŖılaŖma düzenlediğini söyler. Bu karŖılaŖmaya gitmek için hazırlanır. ArkdaŖlarının da oraya gideceğini bildiği için onlara destek vermesi için gitmesi gerektiğini söyler ve Altın Arığ eğer soracak olursa avlanmaya gittiğini söylemesini hizmetçilere tembihler ve yorgun Kula atı ile yola çıkar.

Altın Taycı bütün dağları, kırları aŖarak karŖılaŖma yerine gelir. Orada Tibet Han'ın demir tüylü gök kır atını, Ters tüylü soluk yağız atlı Hara Han'ın oğlu Hara Moos'u,

ablası ak amlı kuzgun yağız atlı Hara Ninçi'yi Kızıl kır atlı Alp Hırçatay'ı ve kızıl doru altı Hıyazım Mōke'yi de görür. Hara Ninçi Altın Taycı'nın yanına giderek ona içki ikramında bulunur ve onu sarhoş ederek babasının ülkesine atıyla gidip yarışmasını açıkça dolaylı yoldan onunla evlenmesini teklif eder. Altın Taycı ise sarhoşluktan sabah onunla evlenmek için çağırıldığı yere gideceğini söyler. Han Tibet artık yarışmayı başlatır. Orada olanların hepsi yarışmaya başlar fakat kötü şeytanlar işin içine karışrlar. Hara Ninçi Altın Taycı'ya içkiler içirirken kötü şeytanların gönderdiği kara yağız atlı Alıp Hara Tas kuru meeğ ağaç kütüğünü Yorga Kula Atın kuyruğuna bağlar ve yorga kula at demir dağın üstüne ulaştığında kuyruğuna bağlı kütükleri fark eder. Altın Taycı bunu gördüğünde Alıp Hara Moos'un yanına gider ve yaptığından dolayı yüzüne tükürür ve bunu yaptığı için arada dövüşmeye başlarlar. Oraya yarışma için gelenlerde kavgaya tutuşurlar. Dövüşme esnasında Hara Ninçi Niyazım Mōke'yi öldürür. Altın Taycı'da dövüş esnasında önce Hara Moos'u sonra da onun atını öldürür ve bunun üzerine Altın Taycı ve Hara Ninçi dövüşmeye başlarlar. Altın Taycı, Hara Ninçi'yi tam yenmek üzereyken Alıp Hırçatay'ın Alıp Hara Tas'ın elinde zor duruma düştüğünü duyar ve iyice öfkelenip bir an önce Hara Ninçi'yi öldürmek için uğraşır ve bu esnada Hara Ninçi kıvılcım olup kaybolur. Altın Taycı bunun üzerine daha da öfkelenir.

Altın Taycı bu öfkesi ile Alıp Hara Tas ile dövüşür ve onu öldürür daha sonra da atını öldürerek cesedinin üstüne atar. Altın Taycı ve Alıp Hırçatay atlarına binerek köye giderler. Altın Taycı yarışı Alıp Hırçatay'ın kazandığını ve Tibet Han'ın söz verdiği düğünü yapmasını söyler ve düğünler, eğlenceler başlatılır. Eğlenceler başlar ve eğlenceye iki güzel kız da gelir. Bunlar Kün Han'ın kızları Kün Arığ Ay Arığ'dır. Yanlarında getirdikleri içkiyi herkese ikram ederler ve ikiside Altın Taycı'nın yanına oturup içki ikram ederler. Herkes derin uykuya dalar ve eğlence iki gün devam eder. Alıp Hırçatay'da Tibet Arığ'ın evinde uyumaya gider. Altın Taycı uyandığında iki kızın da hala şarkı söylediğini görür ve rahat uyumak için yer arar, bulamayınca obanın dışına çıkar ve atların arasında uyur. Kızlarda Altın Taycı'nın olduğu yere gelirler ve gerçek hallerine dönerler. Kızlardan biri Hara Ninci' dir ve diğeri de Uçan Arığ'dır. Altın Taycı'yı öldürmek isterler fakat daha sonra başka plan yaparlar. Altın Taycı'yı yorga kula atın kuyruğuna bağlayıp canlı götürmeye karar verirler. Hara Ninçi Uçan Arığ'a herşeye rağmen Altın Taycı ile evlenmek istediğini ve Çaba Hulah Huu İney'in evlenmek için Altın Taycı'yı ikna edebileceğini söyler ve Altın

Taycı'yı atın kuyruğuna bağlayıp götürürler. Uçan Arığ ise Kara tilkiye dönüşür ve oradan ayrılırlar.

Demir ağılardan inerken yorga kula atkuyruğuna bağlı olan sahibiyle birlikte Hara Ninci'nin elinden kurtulur ve dağları bozkırları aşarak köyüne giderler. Hara Ninci ve Kara Tilki'ye dönüşen Uçan Arığ'da peşlerindedir. Fakat cesaret edip köye giremezler. Uçan Arığ o ülkeye giremeyeceğini ve bir çare bulup Hara Ninçi'ye Hara Moos'u iyileştirebileceklerini söyleyerek Tibet Han'ın ülkesine dönmeyi teklif eder. Yorga kula atkuyruğunda sahibiyle köye varır ve Altın Taycı'nın küçük kardeşi bunu görür ve Altın Arığ'a haber verir. Altın Taycı'yı temizler, çözer ve altın masaya oturlar. Altın Arığ bunun üzerine Altın Taycı'nın küçük kardeşine isim vermek için Altın Taycı'yı 6 ay beklediğini ve sonunda halka küçük düştüğünü söyler. Küçük kardeşine sürüden açık kula atı seçmesini ve zırhları giymesini söyler ve Altın Taycı'nın kardeşine isim vermek için eğlenceler düzenlenir. Eğlenceler devam ederken Altın Taycı içmeye devam eder ve han olmak istemediğini gerekirse kardeşine han olduğuna yardımcı olacağını söyler. Bunun üzerine kardeşi atına binerek hayvanların hesabını tutmaya başlar. Ay Mirgen daha sonra hazırlanır ve ava çıkar.

Altın Arığ ve Altın Taycı oturmuş sohbet ederken dağın tepesinde birileri Altın Arığ'ı dövüşmeye çağırır. Bunlar Han Mirgen Alıp Hara Moos ve Hara Ninçi'dir. İntikam için gelmişlerdir. Altın Arığ ise Altın Taycı ve Ay Mirgen'i gelenlerle mücadele için gönderir ve iki kardeş de savaş için hazırlanır. Ay Mirgen ve Altın Taycı dövüşmek için dağa çıkarlar. Altın Taycı Ay Mirgen'e, Alıp Han Mirgen ile dövüşmeye başlamasını söyler ve kendisi tekrar köye gelir. Altın Taycı, Altın Çeyzan ile köyde içki içerler ve dövüşün 2 gün sürmesinin ardından Ay Mirgen güçsüz düşeceğini görür ve abisini yardıma çağırır. Altın Taycı gitmez içki içmeye devam eder ve bunu gören Altın Arığ dayanamaz Ay Mirgen'e yardıma gider. Daha sonra Altın Arığ'da gider. Altın Arığ, Han Mirgen ile dövüşmeye başlar ve Han Mirgen'i öldürür. Altın Taycı da Hara Moos ile dövüşür ve onu da atını öldürür. Ay Mirgen'de Hara Ninçi'yi tam öldürecekken Altın Taycı yetişir ve engel olur. Altın Taycı, Hara Ninçi'yi yere yatırır ve kardeşinden de yüce dağın başındaki söğüt ağacını getirmesini ister. Kardeşi getirir ve Hara Ninçi'nin ayağının birine söğüt ağacını birine de Hara Ninçi'yi bağlarlar ve iki kardeş köylerine dönerler.

Köye geldikten sonra hayatlarına devam ederler. Ay Mirgen hayvanların hesabını tutmaya devam eder. Altın Taycı ile Altın Arığ de evde sohbet etmeye devam ederler. Köyde hayat devam ederken dışardan sesler duyulur ve bakarlar ki evin önünde atından inen Tazı Möne'yi görürler. Tazı Möne demir dağın eteklerinden göğe kadar uzanan demir melez ağacı olduğunu ve bunu Altın Taycı dışında kimsenin başını eğecek kimsenin olmadığını söyler. Bunun yanında yukarıda olan dokuz ilahın da Altın Taycı'yı çağırdığını söyler. Taşa dönmemesi için de Altın Taycı'yı uyarır. Bu uyarılardan sonra Altın Taycı hazırlığını yapıp yola çıkar. Altın Taycı dağları, tepeler aşar ve ağacın olduğu yere ulaşır. Altın Taycı'nın arkadaşları Alıp Hırçatay ve Altın Teek'de ordadır. Altın Taycı ağaca tırmanır ve tepesinden başlayarak dokuzuncu kertiğine kadar ağacı eğer ve bunun üzerine arkadaşlarıyla beraber kutlama yaparlar. Altın Taycı arkadaşları ile içki içmeye devam ederken Uçan Arığ ve Hara Ninci ellerinde içkilerle yanlarına gelir ve Altın Taycı'yı tahrik etmeye çalışır. Alnında tek gözü olan kara gök atlı Hara Hushun'un da o ağacın başını eğebileceğini söyler. Altın Taycı'ya savaşması için tekliflerde bulunur ve Altın Taycı arkadaşlarını dinlemez ve Uçan Arığ ve Hara Ninci'yi dinleyip yarışmak ve savaşmak için Hara Han'ın ülkesine gitmek için onlarla beraber yola çıkar.

Hara Han'ın ülkesine varırlar ve Alıp Huu İney ve hizmetindeki en küçük sarı kız yedi köşeli obayı Altın Taycı'nın atının kuyruğuna bağlarlar. Yarış başlar ve kara gök at üzerinde kötü ruhların önceden hazırladığı binicisi ile Altın Taycı'nın önüne çıkar. Hırçatay ve Üzü Han'ın oğlu Üskür Molat da beraberlerinde gider. Altın Taycı'nın atı kuyruğuna bağlanan yedi köşeli obayla zorla koşmaktadır. Alıp Huu İney büyük bir kasırga ile ve tulumundan sihirli içeceklerle Hara Ninci ve Uçan Arığ'ın yanına gelir. Bu sihirli içeceği Altın Taycı'ya içirebilirlerse Altın Taycı'nın bütün güçlerini kaybedeceğini söyler ve Altın Taycı'yı ele geçireceklerini söyler. Hara Ninci ve Uçan Arığ'da bütün bu duyduklarının üzerine planlar yapmaya başlarlar. Alıp Huu İney ise geldiği gibi yine büyük bir kasırga ile geri döner.

Altın Taycı'nın atı kuyruğuna bağlı olan yedi köşeli bakır oba ile gücünü kaybederek giderken birden Samur tüylü koyu al taya binmiş kırk örgülü bir kız. Kız çocuğu ortaya çıkar ve atın kuyruğundan bağlı olan obaa'yı keserek atı o yükten kurtarır. Altın Taycı'nın atı daha da güçlenerek koşmaya başlar ve kız çocuğu tekrar kaybolur. Yorga Kula at sonunda dağın en üstüne çıkar ve Altın Taycı'yı ölü olarak

bulur. Yarış esnasında Altın Teek atları kontrol için bakmaya gittiği esnada fırsat bulup Altın Taycı'ya zehri içirmişlerdir. Bunu güren çocuklar atın üzerinden atlarlar ve Yorga Kula at hızlıca ülkesine kaçar ve kötü şeytanlar onu yakalayamaz. Bütün bunlar olurken Tibet Han'ın ülkesinde ölen Hara Tas'ı diriltmişlerdir. Hara Tas yorga kula atın kuyruğundaki bakır obaa'yı kesen kız çocuğunu öğrenir ve çok öfkelenir. Bunun üzerine kız çocuğunun peşine düşer. Alıp Hırçatay'da o esnada Altın Taycı'nın öldüğünü görür ve Hara Hushun ile dövüşmeye başlar. At sesleri duyulmaya başlar. Altın Arığ altın yeleli ak kır at ile gelir. O esnada Altın Taycı'nın atı ile Ay Mirgen'in atları da gelir. Üzürt Molat ile Ay Mirgen Dövüşmeye başlar ve Üskür Molat'ta onları izlemektedir. Altın Arığ o esnada okunu çıkarır ve okuna önce Üskür Molat'ı ardından Hara Ninci ile Uçan Arığ'ı en son ise Alıp Hara Han'ı öldürmesini söyler. Ok ise bütün bunları yapar.

Altın Arığ, Altın Teek'in öldüğünü öğrenir. Altın Arığ Hara Tas ile mücadeleye başlar. Üç gün sürer bu mücadele ve Hara Tas'ı öldürür. Hara Hushun da Alıp Hırçatay'ı öldürür. Hara Hushun ve Altın Arığ dövüşmeye başlar. Bu dövüş dokuz gün sürer ve sonunda Altın Arığ Hara Hushun'u öldürür. Bütün bunlar olurken Ay Mirgen, Üzürt Molat'ın elinde zor duruma düşer ve Altın Arığ gelir. Ay Mirgen'i kurtarır ve Üzürt Molat ile atını öldürür. Altın Arığ daha sonra Altın Taycı'nın yanına gider. Alıp Huu İney'in dokuz toygar kuşunu alarak yerin altına son katına indiğini fark eder. Altın Arığ, Ay Mirgen'e üç boğumlu ak otu bulmasını ve ölenleri diriltmek için buna ihtiyaçlarının olduğunu ama bu otu bulmanın zor olduğunu ve zorlu yollardan geçmesi gerektiğini söyler. Bu yola da sadece yorga kula atın dayanabileceğini söyler. Bütün bunların doğrultusunda Ay Mirgen, yorga kula at ile yola koyulur. Altın Arığ ise Alıp Huu İney'in topraklarına dokuz toygar kuşunun peşine gider.

Altın Arığ oraya vardığında atına çağırdığı zaman gelmesi gerektiğini söyler. Okunu üzerinde saklayarak ve Üzürt Han'ın kızı olan Uçan Arığ'a dönüşür. Böylelikle Alıp Huu İney'in evine rahatlıkla girer. Altın Arığ'ın gelmesinden korktuğunu Altın Arığ'ı yok etmek için de dokuz toygarı kendisine vermesi gerektiğini söyler. Böylelikle dokuz toygarın yerini öğrenir ve Alıp Huu İney'i ve yanındakileri öldürür. Daha sonra dokuz toygarı alır ipek eşarba sarar ve yeryüzüne döner. Altın Arığ, dokuz toygarı çıkarır, tütsüler ve o esnada Ay Mirgen yetişir. Üç boğumlu otu da

getirir. Altın Arığ daha sonra Altın Taycı'yı, Alıp Hırçatay'ı ve Altın Teek'i diriltir. Altın Teek ile Alıp Hırçatay ülkelerine dönerler. Altın Arığ, Altın Taycı'ya Alıp Küreldey'in ülkesine gitmesini söyler. Orada Altın Taycı'nın alacağı eş Han Sabah için yapılacak olan karşılaşmaya katılması gerektiğini söyler. Altın Taycı karşılaşmanın olduğu yere gider ve çok fazla kalabalık olduğunu görür. Bu kalabalığın içerisinde Tozay Han'ın ablası Tolay Arığ, oğlu Toz, Möke, Hara Han'ın oğlu ve Timur Han'ın oğlunu da görür. Bu karşılaşma da Tolay Arığ Altın Taycı'ya Altın Arığ'ın gelip gelmeyeceğine sorar. Altın Arığ'ın Alp Han Hıs'ı suçsuz yere öldürdüğünü söyler. Altın Taycı ise alaycı bir şekilde cevap verir. Alıp Küreldey karşılaşmanın şartlarını açıklar. Bir takım yarışmalar koyar ve bunun sonucunda söylenenleri yapan kişinin Han Sabah ile evleneceğini söyler. Herkes mücadeleye başlar. Altın Taycı'nın sarhoşluğu geçince o da mücadeleye başlar. Mücadeleye katılanlardan Tozı Möke Altın Taycı'nın kızıl geyiğin boynuzunu kesip aldığını görür ve onun elinden almaya çalışır. Fakat yetişemez. Alıp küreldey'in ülkesine varırlar ama Tazı Möke sonucu kabul etmez ve Altın Taycı ile birebir savaşmak ister ve öyle de olur. Dövüşmeye başlarlar ve Altın Taycı zorlanmaya başlar o esnada atı görür ve yardım çağırmaya gider.

Altın Arığ gelir ve Altın Taycı'yı kurtarır ve bunlar birleşerek Tozı Möke'yi ve Tolay Arığ'ı öldürürler. Altın Taycı ile Altın Arığ beraber Alıp Küreldey'in ülkesine gelirler. Altın Arığ dövüşü Altın Taycı'nın kazandığını ve diğer istenilenleri de Altın Taycı'nın yerine getirdiğini söyler ve düğünün yapılmasını söyler. Alıp Küreldey'de kabul eder ve düğün için eğlenceler başlar. Eğlencelerde sarhoş olan Altın Arığ kendine geldiğinde 6 günün geçtiğini görür ve eğlencelerin yedi günü geçmemesi gerektiğini Altın Taycı'ya söyler. Han Sabahı çağırmasını söyler. Altın Taycı bunların üzerine Han Sabah'ın yanına gider ve gitmeleri gerektiğini söyler. Fakat Han Sabah Altın Taycı'yı umursamaz. Altın Taycı da Altın Arığ'ın yanına gelip olanları anlatır ve başka biriyle evlenebileceğini söyler. Altın Arığ daha sonra Han Sabah'ın hazırlanmasını söyler. Han Sabah hazırlanır ve annesi ile babası üzüлp ağlayarak dualarla kızlarını yolcu ederler.

Altın Arığ, Altın Taycı ve Han Sabah Altın Taycı'nın ülkesine gelirler. Eğlenceler başlar. Daha sonra günlük hayatlarına devam ederler. Yine bir akşam at sesleri duyulur. Hizmetçi kız Altın Arığ ve Ay Mirgen'i Altın Taycı'nın çağırıldığını söyler.

Çarlı Han'ın oğlu Çarlı Kök'ün Altın Arığ ile evlenmek istediğini söyler. Kabul ederler ve Ay Mirgen şenlikleri başlatır. Yedi gün düğün yapılır ve sonunda Çarlı Kök'ün memleketine gitmek üzere hazırlanırlar. Zaman geçtikten sonra Han Sabah hamile kalır ve kız çocukları olur gün geçtikçe de büyümeye başlar. Bir süre sonra Ay Mirgen'i Kök Han'ın ülkesine götürürler. Kızı Kögin Arığ'ın olmasının doğru olduğunu söylerler. Altın Taycı'nın ülkesinde yine at sesleri duyulur. Daha sonra Altın Taycı ile Han Sabah olanları öğrenirler ve Altın Taycı zırhını kuşanarak yola koyulur. Ay Mirgen orada olan dövüşte yenilir ve bunu duyan yengesi de ordakilerle dövüşür, kazanır ve Kögin Arığ'ı alıp eve dönerler. Ay Mirgen'in düğüne aile yakınları olan Altın Arığ, Çarlı Kök, Altın Orçal da gelir. Tam dönecekleri zaman Han Sabah Altın Arığ'a oğluna isim vermesini ister. Bunun üzerine Altın Arığ'da zırhını Altın Taycı'nın çocuğuna verir ve adını Samur tüylü koyu al atlı Han Tolay Arığ koyar. Daha sonra hep birlikte yola çıkarlar. Közer Han'ın ülkesine gelirler ve Altın Taycı ile Kögey Kös'ün Gök dağın tepesinde mücadele ettiklerini görürler. Dokuz gün süren mücadele sonunda Ottıg Kös ölür. Hannıg Kös'ü de Altın Orçal öldürür. Köser Han dua edip saçı yapar. Dua ederken gök kayanın kapısının açıldığını görür. Daha sonra açılan kapıdan kılıç boynuzlu boz boğa ortaya çıkıyor ve Han Tolay'a saldırıyor. Aralarında mücadele başlamış.

Kögey Köy tam yenilecekken sise dönüşüp ortadan kaybolur. Altın Arçol ise peşinden gitmek isterken birden kendini kırk dişli der. İşleme aletinin içinde bulur. Bütün bunlar urken Han Tolay Arığ kılıç boynuzlu boz boğa ile mücadele etmeye devam eder. Bir süre sonra boğanın gücü tükenir ve Han Tolay Arığ boğayı öldürür. Daha sonra dağa doğru yola çıkar. Bu esnada Artın Arçol da deri işleme aletinin içinden kurtulur ve o da yola koyulur. Altın Arçol, Han Toay Arığ Alıp Hırçatayın oğlu Hannıg Hılıs hep birlikte buraya ulaşırlar. Tepede toplanırlar ve ayrılmadan önce Hannıg Hılıs'a babası Alıp Hırçatay'ı ve Altın Teek'i iyileştirmesini söyler. Altın Taycı'nın atı dile gelir ve Gök kır altı Kögey Kös tarafından yolda pusuya düşürüldüğünü ve babasının cesedinin bozkırın orta yerinde kaldığını söyler. Han Tolay Arığ bunu duyar duymaz babasının cesedini getirmeye gider bozkırın ortasında bulur ve alıp eve götürür. Babasını yalnızca bengi su ile yaşam suyunun iyileştireceğini söyler ve bunun için gidilecek yerlerin zor olduğunu oru yollardan geçileceğini söyler ve bu zor görevi de Han Tolay Arığ'a verir. Han Tolay Arığ da bunu başaracağını söyleyip yola koyulur. Han Tolay Arığ bütün bu zorlu yollardan

geçerek ortaya ulaşır ve kayanın üzerindeki yazıyı görür. “Bengi su ile yaşam suyu ölmüş kalmış diriltir.” Şeklindeki yazıyı okur.

Bu esnada Bengü su ile yaşam suyunun birleştiği noktaya yuvarlanıp düştüğünü fark eder. Sudan önce alıp atına verir. Atı ayaklandıktan sonra bu sudan alıp babasına götürmek üzere yola çıkarır. Sonunda ulaşır ülkeye ve bunu gören herkes sevinir. Suyu babasına içirirler ve hepsi mutlu mesut masanın etrafında otururlar. O esnada nelerle karşılaştığını anlatır. Altın Arçol daha sonra Kibis Han’ın kızı Kipeley Han için bir karşılaşma düzenlenir ve ona katılmak için tekrar yola koyulur. Yapılan karşılaşmayı kazanır. Daha sonra ülkelerinde düğünleri düzenlenir ve düğüne Altın Taycı, Han Sabah, Ay Mirgen ve Kögin Arığ’ da düğüne katılırlar.

Altın Taycı bütün bunlardan sonra hanlık makamını Ay Mirgen’ den alır ve oğlu Altın Kiris’e verir. Ay Mirgen ve Altın Taycı artık köşelerine çekilirler. Atlarını da lazım oldukları zaman çağırdıklarında gelmek üzere sürüye katarlar. Ah Han’ın çocukları mutlu mesut bir hayat yaşamaya başlarlar. Düşmanları Kahramanlıklarını duyup korkar ve saldırmazlar. Aynı zamanda yakında olan düşmanları ise kahramanlıklarını gördükleri için saldırmaya cesaret edemezler ve her şey güzel bir şekilde devam eder.

III. BÖLÜM

KAVRAMSAL TEMELLENDİRME VE HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ

3.1. Türk Kültüründe Şekil Değiştirme (Metamorfoz)

TDK Türkçe Sözlükte “şekil değiştirme / metamorfoz kavramını karşılamak için başkalaşmak kelimesinin madde başı olarak alındığı görülür: “1. Başka bir varlığa, niteliğe dönüşmek, değişmek, farklılık kazanma. 2. Biçim değiştirmek, istihale etmek. 3. Kötüleşmek, bozulmak.” Başkalaşım başlığında ise: “Bir kütlenin kütlece ve fizikçe değişmesi, istihale, metamorfizm.” olarak tanımlamıştır.³³

Şekil değiştirme, biçim değiştirme, değişim, dönüşüm, başkalaşım, başkalaşma, metamorfoz ile ifade edilen bu değişim süreci halk hikayelerinde ve destanlarında ise don değiştirme kavramı ile karşılanmıştır. Edebi ürünlerde sıklıkla karşılaştığımız bu motif, esasen biyoloji biliminin ana konusudur. Biyolojide daha çok başkalaşım olarak bilinen bu terim şu şekilde tanımlanmaktadır: “Yun. meta: sonra; morphe: biçim, şekil, Alm. metamorphse, Fr. métamorphose, İng. metamorphosis, Osm. istihale 1. Özellikle böceklerde ve ambyumlarda, bir hayvanın embriyo evresinden ergin olana kadar geçirdiği şekil ve yapı değişikliği. 2. Stamenin petale değişmesi gibi bir yapının başka bir yapıya şekil değiştirmesidir”.³⁴ Biyoloji bilimi içerisinde de yer alan don değiştirme şekil, fiziki bir değişim olarak çok sık kullanılmaktadır.

Kabulgan Türk, Altay ve Moğol mitolojisinde “Şekil Değiştirme” kavramına verilen addır. Metamorfoz, transformasyon anlamındadır. Kubulgan veya Kabulgak da denir. Moğollar Hubılğan olarak söylerler. Don Bürünme (Ton Bürgünme) veya Donuna Girme (Tonuna Girme) şeklinde de ifade bulur. Başka bir varlığa dönüşmektir. Genelde silkinilerek gerçekleşir. Donuna girmek şeklinde de ifade bulur. En çok kuş ve geyik donuna girme yaygındır. Erenler güvercin ve geyik tonuna bürünürler. Kabulmak (Kabulgamak, Kubulmak) fiili ile de kullanılır. Ancak Türk geleneğinde “donuna girmek, dona bürünmek” şeklinde de kullanılabilen don değiştirme tabiriyle, genel anlamda, dış görünüşün fiziksel açıdan bir değişime uğraması

³³ TDK Türkçe Sözlük 1, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.238

³⁴ Murat Elmalı, “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz”, *Acta Turcica*, Sayı:2-1, (2012), s.2,

kastedilebilmektedir. Terim olarak ise bu kavram, “canlı veya cansız varlıkların kendilerine has niteliklerini (bazen geçici olarak) kaybederek cansız veya canlı varlık haline dönüşmesi” şeklinde tarif edilmektedir. Ayrıca don değiştirme, “kahramanların kendilerini saklayabilmeleri veya koruyabilmeleri amacıyla bir yaratık, insan, hayvan veya bitki suretine dönüşmesi şeklindeki evrensel bir motif” olarak da tanımlanmaktadır.³⁵ Don değiştirme canlı, cansız varlıklarda hem dış görünüş değişimi hem de içte olan bir değişim olarak yer almaktadır. Farklı amaçlarla dış görünüşte başlayan bir değişim yer almaktadır. Varlıklarda, nesnelerde bazen kendilerini korumaları açısından bazen gelişmeleri açısından değişimler meydana gelir. Varlığın, nesnenin kendinde var olan özelliğinin dışında farklı gerekli özelliklere dönüşme çok sık yer almaktadır.

Folklor araştırmalarında sıkça rastlanılan bu motif, bu alanın araştırmacıları tarafından “İnsanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesi; cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde haline gelmesi; dönüşüm (biçim değiştirme).” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁶

Fiziksel değişim, şekil ve dış görünümün değişmesi anlamına gelir. Fiziksel değişimde, değişime uğrayanın sadece şekli, rengi, görüntüsü değişmekte “kimliği” değişmemektedir, geri dönüşüm sağlanır. Örneğin suyun buz olması, buhar olması sadece şeklinin değişmesidir oysa “su” kimliğini korumaktadır. Suyun okyanusta olması, dereye akması, bir bardakta olması şeklinin değişmesine neden olur oysa kimliği yine su olarak kalmaktadır. Suyun içine atılan şekerin erimesi de şeklinin ve görüntüsünün değişmesine neden olur ancak şeker kimliği değişmez. Değişseydi suyun içinde tadı bozulur başka bir tat olurdu. Şeker moleküllerinin suyun içinde çözünmesi ve su moleküllerinin arasında rahatça ve özgürce dolaşması ile bir şekil değiştirme olmaktadır. Şeker kimliği ve su kimliği değişmez. İnsanın oluşumu, doğarak bebeklikten yaşlanmaya kadar olan fiziksel değişimleri de onun insan kimliğini değiştirmez.³⁷ Değişim gerçekleştiği an kendi öz benliğinde bir değişme olmaz dış görünüşe tabi olan bir değişim söz konusudur. Kendi haline geri dönüşüm

³⁵ Arslan Küçükyıldız, Satranç ve Don Değiştirme (Kabulgan), https://www.academia.edu/9860123/Satran%C3%A7_ve_Don_De%C4%9Fi%C5%9Firme_Kabulgan

³⁶ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul, Gerçek Yay.1973, s.76.

³⁷ Arslan Küçükyıldız, Satranç ve Don Değiştirme (Kabulgan), https://www.academia.edu/9860123/Satran%C3%A7_ve_Don_De%C4%9Fi%C5%9Firme_Kabulgan

gerçekleştğinde öz benlik korunmuş olarak değişim göstermeden kalmaktadır. İnsanda olan kişilik de aynı şekildedir değişim dış şekilde gerçekleşen bir olaydır. Bir insan farklı bir nesne ya da varlık haline dönüştüğünde onda var olan kişilikte herhangi bir değişim olmamaktadır.

Metamorfoz ile ilgili olarak ele alınması gereken diğer bir konu ise hulûl ya da suret değiştirme olarak bilinen kavram ile şekil değiştirme arasındaki ilişkidir. Bu iki kavram arasında farkı ortaya koymak oldukça zordur. Bu konu ile ilgili araştırma yapanların pek çoğu bu iki kavram arasında net bir ayrıma gitmemişlerdir. Genel olarak her iki kavram aynı anda zikredilmiş, her iki kavramla da sadece dönüşüm vurgulanmıştır. Sıradan ve olağanüstü varlıklardaki değişim ele alınırken olağanüstü varlıklarda görülen değişime don değiştirme denilmiştir.³⁸

Suret değiştirme ve şekil değiştirme arasındaki en önemli fark ilkinde değişikliğin sıradan varlıklarda görülmesine karşın ikincisinde ilahi varlıkların söz konusu olmasıdır. Suret değiştirmede değişiklik ilahi varlığın elindedir fakat şekil değiştirmede değişime uğrayan kişi için her zaman bu söylenemez. Suret değiştirmede dünyayı ve insanlığı kurtarmak için değişiklik gerçekleştirilir. Şekil değiştirmede ise böyle yüce bir amaç yoktur. Zaten değişime uğrayan kişinin elinde çoğu zaman değişimi tercih etme imkânı da yoktur. Şekil değiştirme çoğu zaman ödül ve ceza olarak gerçekleştirilir. Dolayısıyla her iki kavram birbirinden farklıdır. Bununla birlikte konuya başka açıdan bakıldığında her iki durumda da bir farklılaşma söz konusudur. Varlığın kendi halinden başka bir hale geçmesi söz konusudur. Öz aynı kalmaktadır. Her ne kadar uhrevi varlıklarda sabit bir fiziki beden söz konusu olmasa da değişim yine fiziksel özellikleri ilgilendirmektedir. Yine her ikisinde de ister bilinçli ister bilinçsiz bir şekilde olsun esas kimliğin saklanması söz konusudur. Yani bir tebdil-i beden söz konusudur. Her iki durumda da şu veya bu şekilde değişim olduğundan hareketle iki olguyu da çalışmamıza dâhil etmemiz gerekmektedir. Her iki olgu birbirinden farklıdır, fakat her ikisi de metamorfozu, dönüşümü ilgilendirmektedir.³⁹

³⁸ Namık Aslan, “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”, **Milli Folklor**, 2004 Sayı:64, s.38.

³⁹ Murat Elmalı, “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz”, **Acta Turcica**, Sayı:2-1, (2012), s.14.

Efsane ve masallara bu kadar çok konu olan bu motif elbette araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Tarihin her döneminde ve dünyanın pek çok yerinde meydana gelen efsaneler, masallar ve menkıbelerde yer alan metamorfoz örnekleri çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiş, bu motifin insanın şuur altından ve yine onun yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların ifadesi olduğu ileri sürülmüştür. İnsanoğlunun hayal gücünün mahsulü olan bu motif anlatıcıların ve yazarların oldukça işine yaramış, onların sıkça başvurduğu süsleyici bir unsur haline gelmiştir.⁴⁰

Şekil değiştirme, ya da bizdeki adıyla don değiştirme denilen bu motifin masallardaki tezahürü daha çok sihri bir özellik arz etmektedir. Ancak şunu hemen belirtelim ki şekil değiştirme gücü masallarda genellikle olumsuz karakterlerin bir fevkaladeligi gibi sunulmuştur. Evliya menkıbelerinde olduğu gibi kahraman açısından Tanrısal bir güç, bir fevkaladelik olmaktan öte ideal olmayan tiplerin ideal karakterlere karşı kullandıkları bir zulüm aracı fonksiyonundadır. Masallarımızda bu motifin ortaya çıkışı genel olarak şöyledir: Kahramanlar, “cadı” veya “dev” tabir olunan varlıkların sihirli güçleriyle başka bir bedene hapsedilirler, ya da don tabir olunan sihirli bir giysi giyerler. Bu bazen sihirli bir yüzük, sihirli bir iğne, sihirli bir inci vb. de olabilir. Bir kısım masallarda ise kahramanlar, kendilerinden başka kimsenin bilmediği bir sırda yaşarlar. Dışarıda farklı bir beden taşıırken eve girince insan şekline dönüşürler. Efsanelerdeki şekil değiştirmenin tezahürü, sözlü edebiyat yaratılarının diğer türlerindeki şekil değiştirmelerden çok daha farklı bir özellik arz eder. Efsanelerde umumiyetle yasakla alakalı olan bu motifin, diğer sözlü mahsullerdeki tezahüründen asıl farklılığı, dönüşümünün olmamasıdır.⁴¹

Saim Sakaoğlu şekil değiştirmeyi şu şekilde tanımlar:

Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felaketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir. Değişikliğin temel sebebi cezadır. Felaketten veya sonu felakete varabilecek bir tehlikeden kurtarma ikinci derecede kalır.⁴² Efsanelerde daha çok ceza mahiyetinde şekil değiştirmeler mevcuttur ve değişimler genelde geçici

⁴⁰ Elmalı, “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz”, s.2-3.

⁴¹ Elmalı, “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz”, s.40-42.

⁴² Saim Sakaoğlu, “**Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**”, Ankara, 1980, s.29.

değil, kalıcıdır. Masal ve destanlarda gerçekleşen şekil değiştirmeler geçicidir o anki tehlike geçtiği an tekrar eski haline dönüşüm mevcuttur.

Türk efsaneleri arasında en yaygın olan motiflerden biri şekil değiştirme motifidir.

“Şekil değiştirmenin alt bölümleri şu şekildedir.

- Taşa dönme(Taş kesilme)
- Hayvana dönme
- Bitkiye dönme
- Dağa, tepeye ve toprağa dönme
- Deniz, göl, nehir ve pınara dönme
- Uzay cisimlerine dönme
- Tabiatüstü varlıklara dönme
- Tabiat hadiselerine dönme
- Madene dönme
- İnsana dönme
- Eksik anlatılanlar⁴³

Şekil değiştirme sürekliliği olmayan manevî bir yolculuğun ve zihnî tasavvurların ürünüdür. Dönüşüm sağlanan hayvanlar, bitkiler, cansız nesneler kutsaldır. Eski Türk topluluklarında her şeyin bir ruhunun olduğu inancı bu Mehmet Emin BARS 176 varlıklara kurtarıcılık vasfını kazandırmıştır. Değişim gizlenme, mücadele etme, haber alma gibi eylemleri beraberinde getirmektedir. Şekil değiştirme bir kişinin cezalandırılması/mükâfatlandırılması/korunması şeklinde gerçekleşir. Kişi bazen kendi iradesiyle bazen de iradesi dışında herhangi bir sihirli obje veya tanrılar tarafından şekil değiştirir. Orta Asya’dan Anadolu’ya gelerek Anadolu’yu yurt edinen Türkler İslamiyet’i kabul etmesiyle birlikte sosyal, siyasal ve kültürel yapılarında çeşitli değişim, dönüşüm ve gelişimler yaşanmış Şamanizm öğelerinin yerini İslamiyet ve tasavvuf anlayışı almıştır. Yüzyıllar süren İslamlaşma sürecine rağmen İslamiyet öncesi inanç sistemlerine ait bazı unsurları yeni dine taşıyıp onun yapısına uydurmuşlardır. Türk kültür tarihi süresince Şamanizm’e ait bazı inançlar günümüze kadar yaşatılmıştır. Türk sözlü geleneği dairesi içerisinde yer alan mitolojide bu inançlara ait izleri fazlaca görmek mümkündür. Şekil değiştirme, kuş donuna girme motifi bu mitolojik öğelerden olup Orta Asya’dan günümüze kadar

⁴³ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, Ankara, TDK Yay., 1997, Cilt.1, s.174

devam etmiş.⁴⁴ Veliler bir hayvan kılığına girdiği ve bununla sembolize edildiği bilinir.

Şaman ve sufi/veliler verdikleri mücadelelerde/engelleri aşmada metamorfozu kullanırlar. Böylece fizikî, aklî ve büyüsel bir güç kazanırlar. Şaman ve sufi/veli dönüşerek farklı bir kimlik kazanır, kılığına girdiği varlıkların özelliklerine sahip olur. Şaman yeraltına iniş ve göğe çıkışlarında çeşitli hayvanların şekline girer. Şamanizmde şekil değiştirme geniş yer tutar. Şaman yardımcı ruhun şekline girer, kişiliği o ruhun içinde görünmeye başlar. Şaman ayı, kurt, sığır, geyik, tavşan gibi hayvan; kaz, karga, kartal, baykuş gibi kuş türünden birinin şekline girer. Şamanların yaptığı her ayinde mutlaka bir hayvan yer almaktadır. Şaman, düşman ruhlarla hayvanlar aracılığıyla savaşır, gökyüzüne/yeraltına yaptığı seyahati hayvanlar aracılığı ile yapar. İki şaman yine şekil değiştirerek savaşır. Bu tür savaşlarda şamanların ruhları, hayvan ana/atalarının şekline bürünür. Şamanın hayvan ana/atasının zarar görmesi ya da ölmesi şamanın da ölümü ile sonuçlanır.⁴⁵

Şamanistlik açıdan şekil değiştirme; dini, mistik ve daha çok da şiirsel bir özellik olarak; Şamanın ayin esnasında yardımcı ruh olarak adlandırılan ruhların şeklini, gücünü ve yardımını alması olarak düşünülür. Şamanın hangi hayvana dönüştüğünü anlamak için onu izlemek yeterlidir. Örneğin; yılanı dönüştüyse yılan gibi kıvrılır, bükülür vs. Bu itibarla Şamanın farklı cinslerden birden çok yardımcı hayvanı olmasına rağmen, kuşun uçabilme yeteneği, onu diğerleri arasında öne geçirir.⁴⁶ Şamanın “manyak” diye adlandırılan giysisi de onun, ayin esnasında hangi hayvanın şekline büründüğüne dair bilgi veren önemli bir materyaldir. Çünkü giysi, Şamanın seans esnasında dönüştüğü hayvanın şekli dikkate alınarak hazırlanır. B.Ögel’in aktardığı gibi, Orta Asya ve Sibiry’a Şaman giysileri, “hayvan ata” dikkate alınarak kuş, geyik ve ayı tipinde yapılmaktadır. Örneğin; sadece kuş tipi elbiseye sahip Şamanlar göğe uçabilir.⁴⁷

⁴⁴ Cerrahoğlu, Münir, “Türk ve Yunan Mitolojisinde ‘Şekil Değiştirme/Kuş Donuna Girme’ Motifinin Mukayesesi”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2011, 49: 269-285.

⁴⁵ Türkan, Kadriye, Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler, **Türkbilgi**, 2008, 15: 136-154.

⁴⁶ Türkan, Kadriye, Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler, **Türkbilgi**, 2008, 15:150.

⁴⁷ Bahattin Ögel, **Türk Mitolojisi 1.(Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, Ankara, TTK Yay., 1998, s.37.

Eski Çağ insanının kafasında yeryüzünde mevcut her cisim, her madde, bir kuvvetin taşıyıcısıdır. Ayrı görünseler de, neville arasında esasta yine de birtakım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şekil değişikliklerine yol açarlar. O halde bir cisim birden fazla görünüşler altında tezahür edebilir; bir insan, hayvan veya bitki yahut bir eşya biçimine girebilir. Fakat bu görünüşte değişik şekilleri geçici olup o cismin asıl mahiyetini değiştirmezler. Pek çok araştırmacıya göre; destan, masal, efsane ve menkıbelerde görülen şekil değiştirme motifi, insanın şuur altından ve yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların yansımasıdır. Bu benliğini tamamıyla hazmedememiş ferdileşme aşamasında bir şahsiyetin hüviyet sembolü olarak değerlendirilebilir.⁴⁸

Metamorfoz ya da farklı isimlerle anılan bu motif Türk halk hikâyelerinde, efsanelerinde, masallarında sıklıkla kullanılan bir motiftir. Her dönem içerisinde sözlü veya yazılı anlatılarda yer alan bu motif Türk kültürünü eskilere kadar götürmektedir.

Stith Thompson, Motif- İndeks’inde (Motif – İndeks of Folk Literatür’de) şekil değiştirmeyi magic (büyü) bölümünde ele almıştır. Thompson’ ın eserinde şekil değiştirmeye yer veren bölümlerin alt dalları şu şekildedir. Hakas destanlarında meydana gelen değişimler Thompson’un büyü bölümünde yer alan değişimler ile örtüşmektedir.

D. Sihir (Büyü)

D0-D99 Şekil Değiştirmeler

D10-D99 İnsanın Farklı insan şekline dönüşmesi

- D10 İnsanın farklı insan şekline dönüşmesi
- D20 İnsanın sosyal sınıf değiştirmesi
- D30 İnsanın farklı ırka dönüşmesi
- D40 Bir başka kişinin suretine dönüşme
- D50 Sihirle insanda meydana gelen değişiklikler
- D90 İnsanın başka insana dönüşmesi - Çeşitli

⁴⁸ Türkan, Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler, s.150.

D100-D199 İnsanın Hayvana Dönüşmesi

D110-D140 İnsanın Memeli Hayvana Dönüşmesi

- D110 İnsanın vahşi hayvana dönüşmesi
- D130 İnsanın evcil hayvana dönüşmesi
- D150 İnsanın kuşa dönüşmesi
- D170 İnsanın balığa dönüşmesi
- D180 İnsanın böceğe dönüşmesi
- D190 İnsanın sürüngenlere ve çeşitli hayvanlara dönüşmesi

D200-D299 İnsanın Nesneye Dönüşmesi

- D210 İnsanın bitkiye dönüşmesi
- D230 İnsanın mineral bir maddeye dönüşmesi
- D250 İnsanın imal edilmiş nesneye dönüşmesi
- D270 İnsanın nesneye dönüşmesi – Çeşitli

D300-D399 Hayvanın İnsana Dönüşmesi

D310-D349 Memeli Hayvanların İnsana Dönüşmesi

- D310 Vahşi hayvanın insana dönüşmesi
- D330 Evcil hayvanın insana dönüşmesi
- D350 Kuşun insana dönüşmesi
- D370 Balığın insana dönüşmesi
- D380 Böceğin insana dönüşmesi
- D390 Sürüngenlerin ve çeşitli hayvanların insana dönüşmesi

D400-D499 Değişmenin Diğer Şekilleri

- D410 Bir hayvanın başka bir hayvana dönüşmesi
- D420 Hayvanın nesneye dönüşmesi
- D430 Nesnenin insana dönüşmesi
- D440 Nesnenin hayvana dönüşmesi

D450 Nesnenin bir başka nesneye dönüşmesi

D470 Nesnenin taş kesilmesi

D480 Değiştirilmiş nesnenin boyutları

D500-D599 Değişmenin Araçları

D510 Yasağın ihlali ile değişme

D520 Büyülü sözler sonucu değişme

D530 Deri, elbise, vs. giyerek değişme

D550 Yeme ve içme sonucu değişme

D560 Çeşitli vasıtalarla değişme

D600-D699 Çeşitli Değişme Olayları

D610 Tekrarlanan değişme

D620 Aralıklı değişme

D630 İrade ile büyüden kurtulma değişme

D640 İsteyerek değişme sebepleri

D660 Başka insanların değişmesi için şartlandırma

D670 Büyü kuvvetiyle uçuş

D680 Çeşitli değişme şartları

D700-D799 Sihir Bozma

D710 Zor kullanarak büyü çözme

D720 Büyülenmiş kişinin örtüsünün kaldırılmasıyla büyüünün bozulması

D730 İtaat neticesiyle büyüünün bozulması

D750 Başkalarının yardımıyla büyüünün bozulması

D760 Çeşitli araçlarla büyüünün bozulması

D790 Büyünün bozulmasına yarım eden unsurlar

D800-D1699 Sihirli Nesneler

D800 Sihirli nesne

D810-D859 Sihirli nesneden kazanç

D810	Sihirli nesnenin hediye edilmesi
D830	Hile ile sahip olunan sihirli nesneler
D840	Sihirli nesneleri bulma
D850	Bulunan başka sihirli nesneler
D860	Sihirli nesnenin kaybı
D880	Sihirli nesnenin tekrar elde edilmesi

D900-D1299 Sihirli Nesnenin Çeşitleri

D900	Sihirli hava
D910	Sihirli su
D930	Sihirli kara parçasının özellikleri
D940	Sihirli ormanlar
D950	Sihirli ağaç
D960	Sihirli bahçeler ve bitkiler
D980	Sihirli meyveler ve sebzeler ⁴⁹

Kahramanların şekil değiştirmelerinde belli bir amaçları vardır. Değişimlerde ortam, sebep, sürekli farklılık gösterir.

3.2.Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme Biçimleri

3.2.1.Canlı Varlıkların Başka Canlı Varlıklara Dönüşmesi

3.2.1.1.Ota Dönüşme

Bitkiye dönüşme Hakas destanlarında çok fazla kullanılan motiflerdendir. Bu motif Hakas destanlarında zor kalınan durumdan kurtulma sebebiyle gerçekleşir. Bitkiye dönüşmeler eserde sıklıkla insanların şekil değişimleri etrafında gerçekleşir, insanın dışındaki varlıklarda pek görülmez. Düşmandan korunmak in kahraman çocuklarını, malını ve halkını ota, çiçeğe dönüştürüp bahçede zarar görmeden yetiştirmelerini,

⁴⁹ Thompson, Stith, **Motif-Index of Folk-Literature Volume One A-C**, Bloomington- London: India University Press, 1975.

büyümelerini sağlar. Bitkinin tercih edilme sebebi aslında o anki zor durum geçinceye kadar koruma altına alınanlarını, olumsuz durumla karşılaşmadan büyümelerini sağlamaktır Ot, çiçek doğada var olan güzel bitkilerdendir su ve güneş görünce gelişip büyümektedirler. Bu yüzden şekil değiştirmede tercih edilmektedir.

Ot doğada kendiliğinden var olan bir bitkidir. Dönüşüm içerisinde dikkat çekmemesi açısından tercih edilmektedir. Ak Molat kurda görünmemek için kendisini tezeğe dönüştürür. Ak Han bozkurdun ona yaklaştığını görünce onu tanımaması için ota dönüşür. Böylelikle etrafı rahatça gözetleyip kendisini korumaya alır ve kurt kılığına giren Kuğu İney'i de yakalar.

Us xulas sinnig xuu püür sığara oylaan.
Ani körp, Ax Molat
Attan tüze segirgen,
Aran-cula adin tepkende,
Us çıldağı xuu tizek polip çadıbsxan.
Al pozi tirlada siliginibisken.
Ugder ot polip, uluğ kürgennin üstünde
Os parğan polip odirbsxan.

Uç kulaç boylu bozkurt koşarak çıkmış
Onu görüp Ak Molat
Attan inip seğirmiş,
Yiğit atını tepip.
Us yıllık boz tezeğe dönüştürmüş
Kendisi silkinmiş
Üger?, ot olup, büyük kurganın üstünde
Büyüyüp oturmuş.⁵⁰

Ak Han bozkurdun yaklaştığını görünce atını korumak için onu ota dönüştürür.

Ani istip, Xara Xusxun,
Tarınıp kil çooxtança:
- Alın parğan Ay Xara at polba.
Mindağı çooxtaň andağı nime
Xaydi tiň polari - tip,
Ay Xara atxa xamcı pir çör.
Sinap taa arğalığ sinda,
Six kilip körze, xadarğan malin.
Çurtaan çonin kör tapti
Ax malnın tastinda,
Çurtaan coninin kistinde
Ax payzanni kör tapti.

Onu işiten Kara Kuzgun,
Öfkeyle konuşuyor
- Alınan Ay Kara at olma.
Buradaki sözle oradaki şey
Nasıl denk olacak - deyip,
Ay Kara ata kamçı vuruyor.
Gerçekten de yüksek sıradağ üzerinde
Çıkıp baktığında otlatılan malını.
Yaşayan halkını gördü.
Ak malın dışında,
Yaşayan halkın arkasında
Ak sarayı gördü.

⁵⁰ Ekrem Arıkoğlu, **Hakas Destanları**, Ankara, TDK Yay., 2007, s.188-189.

At pazınan azıra çaçırıp,
Ay Xara attı Xara Xusxun
Ax ölene xubuldırdı

Atın yanından sıçrayıp,
Ay Kara atı Kara Kuzgun
Ak ota dönüştürdü.⁵¹

3.2.1.2.Çiçeğe Dönüşme

Doğada var olan en güzel nesnelerde biri de çiçektir. Çiçeğe dönüşme Hakas destanlarında sıklıkla başvurulan bir motif olarak karşımıza çıkar. Hara Tarğah doğum yaptıktan sonra savaş bitene kadar halkını ve malını korumaya aldığı gibi çocuklarını da korumak için oğlunu gümüş çiçeğe, kızını da altın çiçeğe dönüştürür. Altın ve gümüş değerli madenler olduğu için çocuklarını da bu şekle dönüştürüp gizlemeye çalışır.

İki palazın Xara Tarğax
Toğis xati oxsanıp alğan,
Xolinda tutxan torğı pladı
Xarax çazına xayıl parğan.
İki palazının ipçi tudina,
Ax payzannan sığara pasxan.
Oray xalçatxan oolağazın
Kümüş kök porço idibisken.
Ças pala xizicağın,
Altın ax porçoğa aylandırıp
Ax payzañ xirinda öskir salğan.

Hara Tarğah iki yavrusunu
Dokuz defa öpüp kokladı,
Elinde tuttuğu ipek örtüyle
Gözyaşlarını sildi.
İki yavrusunu tutarak,
Ak otağdan dışarı çıktı.
Küçük oğlancığını
Gümüş yeşil çiçek yaptı.
Yeni doğan kızını,
Altın ak çiçeğe dönüştürüp
Ak sarayın bahçesine dikti.⁵²

Değerli madenlere dönüşme Hakas destanlarında kullanılan motiflerdendir. Altın ve gümüş madenleri yer alır. Saf altın olarak değil bunların yanında nesnelerle birlikte dönüşümler yer alır. Altın bıçak, altın yüzük, altın püskül gibi eşyalara dönüşümler yer almaktadır.

3.2.1.3. Kuşa Dönüşme

İnsanoğlu geçmişten bugüne kadar her alanda kuşlara önem verir. Kuş motifinin tercih edilmesinde doğal çevre etkilidir. Kuş uçan bir hayvandır, ruhun da uçucu

⁵¹ Ali Ilgın, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, Ankara, TDK Yay., 2008, s.45-47.

⁵² Erhan Aktaş, **Hakas Destanları III Han Orba**, Ankara, TDK Yayınları, 2011, s.32.

olma özelliği dikkate alındığında kuş destanlarda gidilemeyecek uzak ülkelere ulaşmada sıkça tercih edilir. Türk coğrafyasında kuşlar önemli bir yere sahiptir. İslamiyet öncesinde de Türklerin eserlerine yansıyan, duvar süsleme sanatlarında, mezar taşlarında, sözlü, yazılı eserlerde kendisine yer bulan bir hayvandır. Kuşa dönüşüm motifi Türk destan ve özellikle efsanelerinde de sıklıkla karşılaşılan bir motiftir. Hakas destanlarında da çok fazla yer alan motiflerden biridir. Kuş ve sivrisinek motifi daha çok gidilmeyecek yerlere gidebilmek, girilmeyecek yerlere girebilmek için meydana gelen şekil değişimleridir.

Mücadele esnasında gökyüzüne giden kişilere ulaşmak ya da uzak ülkelere daha hızlı gidebilmek için kuş motifi kullanılmıştır. Kuş türlerinden; karga, leylek, güvercin vb. türler de şekil değiştirmede tercih edilir. Kuşun eserlerde bu derece yer almasının sebebi kuşların gökyüzüne uçabilmeleri, o sonsuz boşlukta durabilmeleridir. İnanç sistemlerinde de yer alan bu motif Tanrıya daha yakın olduğu için eserlerde yer alır.

Ay Huucın göğe yükselir ve onu bulmak isteyen iki çocuk gökyüzüne çıkmak isterler. Gökyüzüne gitmek kolay değildir ve insanlarda oraya gitmelerini sağlayacak özellik yoktur. Gökyüzüne çıkmak için bazı hayvanlarda var olan uçuş özelliği gereklidir. Ay Huucın'ı bulmak için Akkuşa dönüşüp göğe yükselirler:

Ay Xuucın çacabisti	Ay Huucın ablamızı
Min dee sürzem, xalbaspın	Ben de takip etsem, geride kalmam,
Turğannañ iki pala	Kalkarak iki çocuk
Tırlada siliginibiskenner,	Parıldayıp silkinmişler,
Arğalığ sinniñ üstünde	Ormanlı zirve üstünde
Ax xusxa xubulğannar,	Akkuşa dönüşmüşler. ⁵³

Destanda ülkelerinden uzakta kalan ve oraya ulaşmak isteyen üç kardeşin ülkelerine gitmek için farklı bir dona dönüşmeleri yer alır. Ülkelerine dönüş yolu yüksek, dağlık, engebelerdir. Kendi benliklerinde o bölgeden ayrılıp ülkelerine ulaşmaları güç olacağı için Ay Huucın Boz Lâçin kuşa dönüşür, iki çocuk Akkuşa dönüşerek dağları aşır ülkelerine ulaşırlar:

Izebi çox Ay Xuucın:	Korkusuz Ay Huucın:
"İrkelerim, mindağ pözik çirge	"Kardeşlerim, böyle yüksek yere

⁵³ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.612-613.

Nime polğanda sıx kilgezer?

Çarabas çaxsı çirde

Çat taa izarzar,

İlebes çaxsı çirinde

İrtip tee xalarzar.

Adabis çaxsi

Aylanıp, nan köreeñer".

Tırlada siliginip,

Üs çaxsı xusxa xubulibisxannar.

Ay Xuucin, xıs-çaxsız,

Aylanıp, odıra tüsken-

Munzurux la uliinca

Pora narçın xus polğan.

Arığ-siliğ iki pala

Xardan ax ax xus polğannar

Niçin çıkıp geldiniz?

İyi kötü bir yerde

Yatıp kalırsınız,

Yaramaz güzel yerde

Ölüp kalırsınız.

Atamızın güzel yurduna

Dönüp gidelim".

Patırdayıp silkinmişler,

Üç güzel kuşa dönüşmüşler.

Ay Huucin, kız güzeli

Dönüp, oturmuş,

Burun büyüklüğünde

Boz Lâçin kuş olmuş.

Arı sili iki çocuk

Kardan ak, akkuş olmuşlar⁵⁴

Altın Harlıh kız kendi ülkesine daha çabuk varmak için altın guguk donuna girer. Hakas destanların çoğunda kuş donuna girmeye yer verilmiştir. Ak kuş, Boz Lâçin kuş ve guguk kuşu donlarına dönüşen insanları görmekteyiz. Gittikleri coğrafyanın uzak olması kendi ülkelerine dönüşte zorluk yaşamamak ve çabuk varmak amacıyla kuş donuna dönüşmeler mevcuttur. Gökyüzü ilahların yasakladığı ve kutsal olan bölgelerdir. İlahi olan kutsal bölgelere giden kahramanların geri dönmemeleri üzerine oraya gitmek için kuş donuna giren çocuklara, eşlere, rastlarız:

Altın Xarlıx xis,

Altın köök kibine kirip,

Xara çirdeñ ködirilip,

Pu çirni üs xati ibire uçuşıp,

Ada çirinzer parıbıxan

Altın Harlıh kız,

Altın guguk donuna girip

Kara yerden havalanıp,

Kara yerin üstünde üç defa uçup

Baba yurduna vardı.⁵⁵

⁵⁴ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.616-617..

⁵⁵ Aktaş, **Hakas Destanları III Han Orba**, s.134.

3.2.1.4.Sivrisineğe Dönüşme

Sinek donuna girme eserlerde çok fazla rastlanan bir motif değildir. Dönüşüm şekli olarak sineğin tercih edilmesi aslında onun uçabiliyor olması ve en önemlisi küçük olduğu için çok fazla görünmez olmasından kaynaklı tercih edilmiştir. Sivrisinek kılığına giren kahraman kolayca düşman yurduna giderek bilgi toplayabilmektedir.

Kahramanın gideceği mesafe uzak olmasından dolayı atı ona klavuzluk eder ve şekil değiştirmeleri gerektiğini belirtir. Atın bu şekilde yönlendirme yapması daha fazla yol gidecekleri için at ile gitmenin zor olduğundan ve düşmanların onları bu şekilde daha çabuk bulabileceğinden dolayıdır. Kara Kuzgun sivrisineğe dönüşmüştür:

Ax payzann, kör tapti.	Ak sarayı gördü
At pazinañ azıra çaçırıp,	Atın yanından sıçrayıp,
Ay Xara attı Xara Xusxun	Ay kara arı Kara Kuzgun
Ax öleñe xubuldırdı	Ak ota dönüştürdü
Ax payzann, kör tapti.	Ak sarayı gördü
At pazinañ azıra çaçırıp,	Atın yanından sıçrayıp,
Ay Xara attı Xara Xusxun	Ay kara arı Kara Kuzgun
Ax öleñe xubuldırdı	Ak ota dönüştürdü
Pozı Xara Xusxun,	Kara Kuzgun,
Sarığ seekke xubulıp,	Sivrisineğe dönüşüp,
Ax npayzannı köre uçğıbıxan.	Ak saraya doğru uçu. ⁵⁶

Altın Saraç'ı kardeşini kurtarmak ve hızlı hareket etmek amacıyla sivrisineğe dönüşmüştür. Sinek gözle görülemeyecek derecede küçük olmasından dolayı tercih edilmiştir. Sineğin bir türü olan sivrisineğe dönüşmeye eserde yer verilmesinin sebebi tehlikelere karşı kendini iğnesi sayesinde koruyacak olmasındandır.

Alp töreen Altın Saraçı,	Alp doğmuş Altın Saraçı,
At pazinañ azıra çaçırıp,	At başından ayrılarak,
Ot pazı Sarığ Saraatti.	Ot başı sapsarı atı

⁵⁶ Ilgın, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.46- 47.

Ax öleñe ol xubuldırdı.
Pozi, tizen, xoyca
Sarığ seekke xubulip,
"Sinap taa collas parigan
Minin picem minda polbazın",
-tip,
Ax payzanni köre uçğıbıstı.

Ak ota dönüştürdü.
Kendisi ise koyun gibi
Sivrisineğe dönüşüp
"Gerçekten de dosdoğru gitti
Benim kardeşim burada olmalı",
deyip,
Ak saraya doğru uçtu.⁵⁷

3.2.1.5. Tilkiye Dönüşme

Tilki, Türk kültüründe kurnazlık, uyanıklık kavramlarıyla bilinen bir hayvandır. Tilki çok iyi koku aldığı için ve kurnazlığı sayesinde çevreden gelebilecek tehlikeleri önceden anlar bu sayede kendisini çok iyi korur. Düşmanlarından kolay bir şekilde kurtulmayı ve onlardan kaçmayı çok iyi bilen bir hayvandır. Destanlarda dönüşüm açısından daha çok bu özellik için tercih edilmektedir. Tilkilerin kürkleri çok değerli olduğu için avcılar tarafından hedef olarak görülür ve öldürülürler.

Tilkilerin kurnaz olma özellikleri eserlere de yansımıştır. Tilkiye sözlü anlatılarda; hikâyeler, masallar vb. eserlerde de yer verilir. Bu konuda, "Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği kürkçü dükkânıdır." diye bir atasözü de türetilmiştir. Tilkiler ormanlık alanlarda yaşarlar. Kurnaz, hızlı hareket eden düşmanlarından kurtulma yollarını çok iyi bilen bir hayvandır.

Türk kültüründe daha çok hikâyelerde, masallarda yer alan tilki Hakas destanlarında da kendini gösterir. Hakas destanlarında tilkinin kurnazlığı, hızlı olma özelliği ve önceden tehlikeyi sezme gibi özellikleri üzerinden eserlere yansıtılmıştır. Destanda geçen mısralarda Han Kızın altın eşarbını çıkararak çocukların nereye gittiklerini bulmaya çalışması ile dışarı çıkanlar iki kara tilki olup yer altına inmişler. Burada çocukları götüren kişiler tilki donuna girerek tilkinin hızını öne çıkarmışlardır. Destanda kahramanın çocuklarını kaçırap yer altına götüren düşmanlarının tilkiye dönüşmeleri yer almaktadır.

Hakaslardaki Huu İney (Ak Ana) karakteri motifi sahtekârlığın, uyanıklığın sembolü olan Kara Tilki kılığına girmekle ruhun dönüşmesini de aksettirmektedir.

⁵⁷ Ilgın, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.80-81.

S.Neklyudov, herhangi bir dönüşümü ruhun çeşitli varlıklara aktarılması şeklinde açıklamıştır.⁵⁸

Destanda tilki donuna dönüşüp kahramanın çocuklarını kaçırıp götürən düşmana yer verilmiştir. Burada tilkinin hızlı olmasından kaynaklı dönüşmenin gerçekleştiği bir motif yer alır. Huu İney'in (Ak Ana) destanda kara tilkiye dönüşümü bünyesinde barındırdığı sahtekârlığın, uyanıklığın sembolü olarak kendini hissettirir:

Izebi çox Xan Xis,	Korkusuz Han kız,
Altın stoldan tur parip,	Altın masadan kalkıp,
Pas çastıgın xodiribisxan,	Baş yastığını yırtmış,
Pas çastixtiñ istinen	Baş yastığı içinden
Tüünçektig arçol sıgarğan,	Düğümlü başörtüsü çıkarmış
Altın arcolin sistibisken,	Altın başörtüsünü çözmüş,
Ay köstik, kün köstik sıgarğan,	Ay ayna, güneş ayna çıkarmış,
Altın stolin anglabizip,	Altın masasını temizleyip,
Altın stolğa turğıstan,	Altın masaya koymuş
İki köstikti körüp odır.	İki aynaya bakıyor
Ax payzañ ib alınan	Ak saray ev önünden
Oylap-paribisxan	Koşup gitmiş
An külügi tülğüler,	Av yığidi tilkiler
Aal tobira oylazıp,	Oba içinden koşuşup,
Arğalığ sinni as parğannar.	Ormanlı zirveyi aşmışlar.
İzin istep, Xan Xis	Yerin bacasına ulaşmışlar.
İki tööy xara tülğü	İki benzer kara tilki
Xara çir altına tüzibiskenner	Kara yer altına inmişler. ⁵⁹

Destanda mücadeleden sonra düşmanları kahramanı kendi ülkesinden kaçırıp gizlice çıkarmak isterler. Uçan Arıg kahramanı kurtarmak için tilki donuna dönüşüp düşmanların peşinden gider. Burada hızlı olmak için tilki donuna dönüşmeye yer verilir:

Üzüt Xan Xızı çooxtap turadır

Üzüt Han'ın kızı söylemektedir:

⁵⁸ Aktaş Erhan, Hakas Destan Araştırmaları I, (Türkçe Makalalar Seggisi), Konya, Kömen Yayınları, 2020, s.103.

⁵⁹ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.530-531.

“Adañ Xara Xanniñ azı çitpes pe?
Aarlap-sıylap, çaxsı çooxtassa,
Idök tee çaradıbxay Altın Taycı".
Idi çöpteziñ alıp, çortçañ xula attı
Altın teekteñ sistip,
Altın Taycının xirina çidin kilgenner.
Kizin tirgiden çibek arğamcını sistip,
Çadıpçatxan Altın Taycının
İki xoltix altmañ al kilip.
Köksinen salii palğabıxannar.
Sözirtip pariza, tasxa urunip,
Pazı saybal parbazın tip,
Çalaalığ pöriin pazına ipti kizirte,
Tulağazın tuu tartıbxannar.
Alcaasxa tüsken Altın Taycını
Çortçañ xula attıñ xuzuriına
Azırılbas ide palğabıxannar.
Xara Ninci, xis çabali,
Xusxun xara adına altanibisxan.
Uçan Arığ, Üzüt Xan xizi
Üs xulas sinniğ xara tülgee
xubulibisxa

Baban Hara Han'ın ikramı mı yetmiyor?
Ağırlayıp güzelce konuşulsa
Öylece de razı olurdu Altın Taycı".
Öylece anlaşıp, yorga kula atı
Altın direktan çözüp
Altın Taycı'nın yanına geldiler.
Arka terkiden ipek urganı çözüp
Yatmakta olan Altın Taycı'nın
İki koltuk altından geçirip
Göğsünden dolayarak bağladılar.
Sürükleyerek götürürken, taşa çarpıp
Başı yarılmasın diye,
Sorguçlu miğferini başına iyice geçirerek
Yüz zırhını iyice çektiler.
Gaflete düşen Altın Taycı'yı
Yorga kula atın kuyruğına
Ayrılmayacak biçimde bağladılar.
Hara Ninci, kızın kötüsü,
Kuzguni yağız atına atladı.
Uçan Arığ, Üzüt Han'ın kızı
Üç kulaç boyundaki kara tilkiye
dönüştü.⁶⁰

3.2.1.6. Yılana Dönüşme

Yılan anlatmalık türlerde sıklıkla karşımıza çıkan bir hayvandır. Yılan karşımıza hem olumlu hem de olumsuz özellikleri ile çıkmaktadır. Hakas destanlarında sık kullanılan bir hayvan motifi değildir. Yılan burada sürünen değil uçan bir yılan hayvan olarak karşımıza çıkar. Kötü karakterin büründüğü bir kılık değişmesidir. Halk anlatılarından karşımıza çıkan yılan saldırgan bir hayvan olarak bilinir. Yılan, on iki hayvanlı Türk takviminde yer alan hayvanlardan biridir.

⁶⁰ Gülsüm Killi Yılmaz, **Hakas Destanları IV Altın Taycı**, Ankara, TDK Yay., 2013, s.92-93.

Alp Han'ın çocuğunu öldürdükten sonra Kuğu İney bölgeden uzaklaşmak için yılan kılığına dönüşür. Destanda bulunan yılan motifi iyi insanların dönüştüğü bir hayvan değildir. Bazı anlatılarda yılan yol göstericidir. Şifahi sebeplerle anılır yalnız bunu Hakas destanında göremeyiz. Düşmanların, kötü insanların dönüştüğü bir hayvan olarak yer alır. Ürkütücü, korkutucu ve kötülüğün sembollerinden biri olarak karşımıza çıkar:

Alip Xartığa, xırna xulax, çaba xulax Xuu Alp Hartığa, kepçe kulak, deri kulak
Kuğu

Iney,	Iney'le
Xaalada xatxırızıp, küülede külis turlar.	Kahkayla gülüşüyorlar:
Alip Xannin palazın	"Alp Hanın çocuğunu,
Tinox manat ödirdibis".	Çok güzel öldürdük
Anan aylanıp, Alip Xartığa	Sonra dönüp, Alp Hartığa
Xara xaltar adina altanibisxan,	Kara kula atına atlayıp,
Aylandıra tartıp, xamci saap,	Çekip döndürerek kamçı vurmuş,
Oylat paribisxan.	Koşturup gitmiş
Xuu Iney, altı xanattığ	Kuğu İney, altı kanatlı
Ala çılanga xubulip, uçux paribis	Ala yılana dönüşüp uçup gitmiş. ⁶¹

3.2.1.7. Köpeğe Dönüşme

Türk kültüründe köpek kutsal bir hayvan olarak görülmektedir. Mitolojide çok fazla yer verilir, on iki hayvanlı Türk takviminde yer alan aylardan biridir. Masal ve hikâyelerde daha çok yer verilen köpek destanlarda çok fazla yer verilmeyen bir hayvandır.

Radloff'un derlemiş olduğu Altay Yaratılış Destanında köpek Tanrı'nın görevlendirdiği bekçi olarak yer alır. Destanda köpek olumsuzluğu temsil etmektedir. Altay Yaratılış Destanında yer alan köpek Tanrı'nın sözünü dinlemeyen ona karşı gelen ve ilk günah işleyen varlıktır. İnsanlar onu takip ederek günah işlemeye yönelmişlerdir. Tanrı köpeği görevlendirir ve köpek şeytan olan Erlik'in kandırması sonucu yasak meyveyi yer ve insanların da bu meyveyi yemeleri için yönlendirir. Yasak meyveyi yiyen köpek artık Tanrı'nın yanında değil, Erlik'in yanında olup

⁶¹ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.70-73.

kötülüğün sembolü olarak Altay Yaratılış Destanında yer alır. Şaman dünyasında köpek kötü olan ruhların kılığında ve yaşamında bulunur. Köpek bazı eserlerde uysal, sadık olma özelliğinden dolayı kullanılırken burada kötü bir varlık olarak görülür.

Köpeğe dönüşme motifi Hakas destanlarında çok az kullanılan bir motiftir. Hakas destanlarında beddua sonucu bir dönüşüm meydana gelmiştir. Ardından bu bedduadan, dua sonucu kurtulma yer alır. Köpek kötü karakter olarak destanda yer almıştır.

Destanda Han Mirgen Alp, Kuzgun'a yardım etmediği için Alp Kuzgunun bedduası sonucu kara köpeğe dönüşmüştür. Destanda çok az rastlanan ilahi kaynaklı bir şekil değişimi mevcuttur. Beddua sonucu köpeğe dönüşen Alp Mirgen, burada cezalandırılmış olur. Köpeğin sadık, uysal olmasından kaynaklı değil köpeğin kötülük simgesi olarak görülmesinden kaynaklı bu şekilde beddua edilmiştir:

Xan xara suun kis parip,	Han kara suyu geçmek için
At-çaxsız Xan pozirax at,	At güzeli Han boz at
Altı xalixtap parip,	Dörtnala koşup gitmiş.
Andarilip, öle tüşken	Devrilip, ölü vermiş.
Izebi çox Xan Mirgen	Korkusuz Han Mirgen
Xara aday polip tura tüşken,	Kara köpek oluvermiş. ⁶²

3.2.1.8.Kurda Dönüşme

Kurt sözlü edebiyat ürünlerinde kutsal ve değerli bir hayvandır. Eserlerde kurtarıcı, yol gösterici, iyi, cesaretli olarak bilinir. Destanlarda yer alan kurt Türklüğün gücünü temsil eder. İslamiyet öncesi destanlarda çok fazla yer almaktadır. Ergenekon, Türeyiş, Bozkurt destanlarında da kimi zaman ana kimi zaman baba olarak yer alır, neslin başlangıcını ve devamını sağlar. Hakas destanlarında da kendini gösterir.

Kara Sarı Kulun, Hıyan Arığ'ın yanına gelip doğurmuş olduğu çocuğu alıp götürmüştür. Kara Sarı Kulun çocuğu götürdüğünü gören Pilo Harın Pis Tumzuh, bozkurt kılığına dönüşerek onları takip etmiştir:

Xıyan Arığ, oñarılıp, turip kilip,	Hıyan Arığ, doğrulup kalkarak
------------------------------------	-------------------------------

⁶² Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.554-555.

Ças palanı xara sarıǵ xulunǵa mündiribisken.	Küçük bebeǵı kara sarı kuluna bindirmiş.
Xara sanıǵ xulun ax payzañ ibniñ alnıan Turǵan çirdeñ segirgen.-	Kara sarı kulun ak sarayın önünden, Durduǵu yerden seǵirmiş.
Kistinde turǵan çir pözigi	Arkasında duran yer yükseǵi
Kirim sinnin üstünde tura tüsken.	Kirim zirvenin üstünde durmuş.
Tura tüskende, arǵalıǵ sinnin üstünde	Durduǵunda ormanlı zirve üstünde,
Pilö Xarin Pis Tumzux	Pilo Harin Pis Tumzuh
Xara sarıǵ xulunni kör xalǵan,	Kara sarı kulunu görüvermiş,
Pilö Xarin pis Tumzux, pir siliginip,	Pilo Harin Piz Tumzuh, silkinip,
Xuu pürge xubulip, oylap parǵan.	Bozkurda dönüşüp koşup gitmiş. ⁶³

3.2.1.9. Dokuz Bozkurdun Dokuz Kara Kadın ve Dokuz Kara Alp Olması

Kara renk dünya mitolojisinde genellikle olumsuz anlamları ifade eder. Karanlık, ölüm, korku, boşluk, üzüntü, kötülük genellikle kara renk ile ifade edilir. Kara rengin Şamanlar açısından ifade ettiǵi anlamlar hakkında Abdülkadir İnan şu bilgileri vermektedir: “Altaylıların akidelerinde ruhlar aru (pak, temiz, arı) veya kara (habis) zümrelerine ayrılırlar.

Bunlara Tös de denir. Tös denilen bu ruhlardan Karatös grubuna yer altı tanrısı Erlik de dâhildir. Altaylılar en ağır ve elemli felaketleri Erlik’in faaliyetleriyle alakadar bilirler. Erlik yer altında kara çamurdan yapılmış sarayında oturur. Erlik, büyük kara ruh sayılır.”⁶⁴

Kurt destanda menfi bir karakter olarak yer alır. Dokuz kara kurt dokuz yiǵide dönüşür. Destanda Alp Kara Alp’in yardımcıları dokuz kurt ve dokuz kara bozkurttur. Kurt ve yiǵitlik özdeşleşmiştir. Dokuz bozkurt kılık deǵiştirip dokuz kara kadın şekline dönüşmüş, dokuz kurt ise dokuz kara alp olmuştur:

Kök Xartıǵa aliptin	Kök Hartıǵa yiǵidin
Çipce tini uzilbin xalǵan,	Yenilecek ruhu yok olmadı,
Çibekçe tını tirig xalǵan.	İpek gibi ruhu diri kaldı.

⁶³ Arıkoǵlu, **Hakas Destanları I**, s.162-165.

⁶⁴ A.V.Anohin, “**Altay Şamanlıǵına Ait Maddeler**”, **Makaleler ve İncelemeler**, (Hzl. Abdülkadir İnan), Ankara, 1987, s.404-405

Aylan kilip, Xan Orba xis
Toğis xara püürlerni,
Tazırada körip, sapxan.
Toğis xara püürlernin
Toğis pazı üze sabildir.
Toğis xara püürge xubulip,
Toğis xara alıp çörcen poltır.

Han Orba kız, geri dönüp
Dokuz kara kurdu
Dışarıda görüp, vurdu.
Dokuz kara kurdun
Dokuz başı kopmuş
Dokuz kara kurt değışip,
Dokuz kara yiğit olmuş.⁶⁵

Çıplak oğul kurtlarla mücadele eder. Çıplak oğul kurtlarla mücadelesinde dokuz bozkurt dokuz kara kadın olur, dokuz kara kurt dokuz kara alp olur. Kurdun güçlü olma yönü ile alp kavramı arasında bir bağlantı mevcuttur. İkisinde de güç, kuvvet ön plandadır:

Çalaas ootax on xolin sıgarıp
Togis püürnin xuzuruğın,
Pir çirge çu tudıp, sapxanda,
Tigir tübi tik sooladı
Çir argazı üzilgence pildirdi.
Togis kök püür
Togis Xara Xat poltırılar
Xara plis azır puttar
Xara tasxa kipten xaldılar
-Paza xağınıncaan par polza,
Pazox xagıniş odır, Xara Alp.
Çalaas ootax çooxtandı
Xara Alp üs xati sığırğan,
Üs xati xayğılaan
Argalıgdan azıra togis
Xara püür aza xondılar
Oylazıp kilip, çalaas oolaxtı
Xon pudına çapsındılar.
İt açiın sidabin, ol
On xolin sigara tolğap,

Çıplak oğul, sağ elini çıkarıp
Dokuz kurdun kuyruğunu,
Bir yere çekip vurduğunda
Gök dibi hemen gürledi,
Yerötesinin kopuşu duyuldu.
Dokuz bozkurt
Dokuz Kara Kadın oldular.
Kara kırma çift sağrılar.
Kara taş dönuştüler.
-Başka çağıracağı varsa,
Yine çağır, Kara Alp.
Dedi Çıplak oğul.
Kara Alp üç kez ısılk çaldı,
Üç kez seslendi.
Tepe üzerinden dokuz
Kara kurt aşır indiler
Koşarak çıplak oğlun
Etli buduna yapıştılar.
Et acısına dayanmayıp,
Sağ elini çıkarıp dolayıp,

⁶⁵ Aktaş, **Hakas Destanları III Han Orba**, s.235.

Toğıs xara püürnin	Dokuz kara kurdun
Xuzuruxtarın pır çirge cıı tudıp,	Kuyruklarını bir yere toplayıp
Aylandır kil sapxanda,	Dönüp vurduğunda,
Toğıs xara pür	Dokuz kara kurt
Toğıs Xara Alıp poltır	Dokuz Kara Alp olmuş. ⁶⁶

3.2.1.10. Tayın Yiğit Ata Dönüşmesi

Türk halkının göçebe kültürünün temelinde at motifi vardır. Türk kültürünün birçok unsurunda atla insanın birbirine yakınlığı ve dostluğu belirtilmektedir. Atın Türk halkları tarihinde oynadığı rol, Türklerin ata karşı özel bir dünya oluşturmalarının başlıca sebeplerinden biri olmuştur. At, Türk kültüründe kutluluk derecesine varan bir önem taşır. O, yaptığı işler, sağladığı kolaylıklar ve asaleti ile insanın gönlünde her devirde önemli bir yer edinmiştir.

Tarih boyunca şairlere ilham kaynağı, efsanelere, destanlara, halk hikâyelerine konu ve kahramanlara arkadaş olan at, insanoğlunun hayatına en çok giren hayvanlardan biridir. İlkel çağlardan kalma mezarlarda bile, insan iskeletleri arasında at iskeletleri bulunuşu insanoğlunun, atı, tarihin ilk dönemlerinden beri kullandığının ve ona büyük değer verdiğinin bir göstergesidir. At, Türk anlayışında bir insanın kimliği gibidir. İyi at, uçan kuşa yetişir, hiç yorulmaz, düşmanı hisseder, sahibini önceden uyarır, kahramanın durumunu anlar, rengini değiştirir, ölen kahramanı bırakmaz vatanına geri götürür, yaralı sahibini iyi birisinin yanına yetiştirir. Altaylarda 1900’lü yılların başında dahi ölümler atlarıyla birlikte gömülmekteydi.⁶⁷

Türklerin inancı “Tengricilik”te atın çok önemli bir yeri vardır. Destanlarda batır doğduğunda atı da onunla aynı zamanda doğar. Bazen gökyüzünden (üst dünyadan) gelir. Bazen de sürü içerisinde bakımsız, cılız, hastalıklı ve göze batmayan bir atken, yiğit büyüüp güçlenince o da bir anda, kendine has özelliklerini kazanır ve güçlü bir at olarak ortaya çıkar. Köroğlu’nun Kırat’ı destanın farklı rivayetlerinde değişik olağanüstülüklerle sahiptir. Tulpar’dan türemiş denizaygırı, genellikle kanatları ve

⁶⁶ Ilgın, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.150-151.

⁶⁷ Nevriye, Çufadar, “Köroğlu Destanı’nda Atın Mitolojik Göstergeleri”, **Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**,(Ö5),(2019), s. 216-218

özel tonlarıyla, dünyalar arası seyahat etme yeteneğine sahiptir, efendisiyle mistik bir ilişki sürdürür, dilini anlar, tehlikeye karşı uyanık tutar ve korur.⁶⁸

Destanlarda hep farklı varlıkların şekline dönüşüm yer almaz, bazen de aynı cins varlığın olduğu zayıf, cılız, güçsüz durumdan daha üst bir duruma yani güçlü, kuvvetli vb. durumlara geçiş vardır. Tay güçsüz olmasından kaynaklı güçlü bir ata dönüşmüştür:

Azir çeçpe tözine	Çatal direk dibinde
Xızıl xoor çağa turçadadır,	Kızıl konur tay duruyor
Taxalan parğan tükteri	Yükselen tüyleri
Salbañnas parğan turadır.	Yalpalanıp duruyor.
Aylan kilip, ir-çaxsız	Dönüp gelerek, er güzeli
Azir çeçpeden siken,	Çatal direktan çözmüş,
Sanmaydan xaap siligibiskende,	Alnından tutup silkince
Aran çula at tura tükten-	Yiğit at oluvermiş. ⁶⁹

3.2.2.Canlı Varlıkların Cansız Varlıklara Dönüşmesi

3.2.2.1.Altın Bıçağa Dönüşme

Alp Altın Saraç'ı düşmanların eline geçtiğinde oğlu onu kurtarmaya gelir ve onu kurtarır. Alp Altın Saraç'ı kendisini kurtaran erkek çocuğunu korumak için altın bıçağa dönüştürüp altın cebine koyar:

Sarıg Saraattıg Altın Saraç'ı,	Sapsarı atlı Altın Saraç'ı,
Irke palazın tanıp salıp,	Erkek çocuğunu tanıyıp,
Attañ tüze segirip,	Attan inip seğirerek,
Xaap alıp, pir ustuğı talza,	Kara Alpin bir dizi uyuşsa,
Paza pir ustuğına talbipça,	Diğer dizini uyuşturunca,
Çapsıra tartıp xucaxtapça,	Sıkıca kucaklıyor,
"Asxan pozimni aylandırğan	"Ölen bedenimi diriltin
Çalğıs oolğım sin poltırzın,	Biricik oğlum senmişsin,
İrtken pozimni ibirgen	Ölen vücudumu çeviren

⁶⁸ Çufadar, "Köroğlu Destanı'nda Atın Mitolojik Göstergeleri", s. 216-218

⁶⁹ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.660-661.

Irkem, oolğım sin poltırzin", - tip,
Pala xuşça paxlanıstılar,
Ine xuşça irkeledistiler.
Çalaas polğan oolağın
Altın Saraç, altı püktem
Altın kistik idip,
Altın izep tübine saldı.

Oğlum senmişsin", - deyip
Yavru kuş gibi bakıştılar.
Ana kuş gibi seviştiler.
Çıplak oğlun
Altın Saraç'ı, altı çift,
Altın bıçak edip
Altın cebine koydu.⁷⁰

3.2.2.2. Altın Yüzüğe Dönüşme

Yüzük motifi sözlü ve yazılı anlatı ürünlerinde çok fazla yer bulan bir motiftir. Hakas destanında kahramanı mücadele esnasında kurtarmak amacıyla ve bir coğrafyadan farklı bir coğrafyaya giderken kolaylık sağlama açısından kullanılır.

Mücadele esnasında Han Mirgen'in oğlu ve kızı savaş esnasında esir düşmüştür. Han Mirgen çocuklarını esir oldukları yerden kurtarmak için kızını ve oğlunu altın yüzüğe dönüştürerek birini sol baldırının içine, diğerini sağ baldırının içine koyup saklar. Yüzük boyutundan kaynaklı görünmeyen bir etki sağlar:

Xan Mirgen, ir-çaxsi
Xızının tiline sidabaan.
Xanılabizip, xara aday
Tura segirgen
Sağın turgan ir-çaxsi
"Sin pozima kirim", -tip.
Sinnaza daa ir-külügi
Sin pozina kirgen.
Paannan sıxxan palazina
Paarap paarsabisxan.
Xapxan xis palani,
Xan Mirgen siligibisken-
Ang-silig xis palani
Altın çüstük itken.

Han Mirgen, er güzeli,
Kızının diline dayanamamış.
Havlayarak, kara köpek
Kalkıp seğirmiş.
Düşünüvermiş er güzeli
"Gerçek kimliğime döneyim." diye.
Gerçekten de er yiğidi
Gerçek kimliğine girmiş.
Bağrından çıkan çocuğunu
Bağına basmış.
Kırmış kız çocuğunu,
Han Mirgen silkelemiş.
Ari sili kız çocuğunu
Altın yüksük etmiş.⁷¹

⁷⁰ Ilgın, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.158-159.

⁷¹ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.564-565.

Altın Sas'ı ok yaşlı olduğu için hareket etmekte zorlanmaktadır. Sarı Hanın kızının düğününe gittikten sonra kendi ülkesine dönüşte zorluk çekmektedir. Altın Saraç'ı ihtiyarı silkeleyerek altın yüzüğe dönüştürüyor, veda edip yurtlarına doğru yola çıkıyorlar. Yüzüğün burada kolay taşınır olmasından dolayı dönüşümü mevcuttur.

Alip kizi Altın Saraç

"Çirliğ kizi çirime sanadım,

Suğlğ kizi suuma sanadım", -

Tip çooxtança

Sarığ Xan Altın Saraçını

Altın stolğa odirtip çör.

As-tamaxtın tadılıinan

Sıylazıp odırlar.

Alındağızın amdığı iççeler,

Amdığızın purunğı iççeler.

Sarığ Xan, apsax kizi,

Altın Sastı arda xolina pırce.

"Ayğa-künge tudip çör", - tipçe.

Altın Saraç Altın Sastı,

Siligip, altın çüstük idip,

Oñ izebine salıpça.

Alp Altın Saraç

"Yerli kişiyi yerime kabul ettim,

Yurtlu kişiyi yurduma kabul ettim", -

Dedi.

Sart Han Altın Saraç'yı

Altın sofraya oturtuyor.

Yemeğin tatlısından

Ziyafet çekiyorlar.

Öncekini şimdiki ediyorlar,

Şimdikini önceki ediyorlar.

İhtiyar Sarı Han

Altın Sas zorlanarak elini uzatıyor.

"Aya, güneşe tutun yaşa", - diyor.

Altın Saraç'ı Altın Sas'ı

Silkeleyip, altın yüzük edip

Sağ cebine bırakıyor.⁷²

3.2.2.3. Altın Püsküle Dönüşme

Hakas destanlarında dönüşüm amaçlı altının kullanılması değerli bir maden olmasındandır. Altın püsküle dönüşüm de koruma amaçlı taşınması daha kolay olduğu için tercih edilmektedir. Kara Künye ve Kara Mool dört kardeşin yurduna gelip ateş yakıp eğlence yaparlar ve Altın Saraç'ı bunların orada savaş çıkaracağını anlar, kardeşini korumak için kardeşi Han Çiçekey'i altı çatallı püskül yapıp cebine koyar:

Xara küye, Xara Mool -

Tört xarindastin çirinde

Otxa salıp odinar

Kara Küye, Kara Mool-

Dört kardeşin yurdunda

Ateş yakıp

⁷² Ilgın, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.116-117.

Tos xirin artispin
Tooza otxas salıp odıntır.
Xızıl torğı pladınan
Xamağı tirin çizın çör.
Xosti çörıp, xol tutti,
Izere çörıp, izen pirdi picezine.
Pice-tunma, ür togaspin,
Ine xuşça iklestiler,
Pala xuşça maxlastılar.
"Ayna çini arbalıǵ çir.
Üzüt ciri sırbaǵlıǵ çir", - tip,
Alıp-külük Altın Saraçı
Xan Çiçekey picezin,
Altı azır altın çaçax idip,
Sol izepkesuxtı.

Altın Tona düǵün, eǵlence bittikten sonra kendi ölkelerine gidecekken çocuǵuna zarar gelmemesi için Han Çiçekey'i Altı Çatallı Püsküle dönüştürüp sol cebine koyar. Han Çiçekey'i yolda başlarına gelebilecek tehlikelerden korumak için altın püsküle dönüştürür, cebine koyar:

Ax payzanda xalǵan aliptar:
"Çabis taa polza, taabis par,
Tayis taa polza, suubis par.
Xazıx polza, xayızarǵa,
Tinig polza, tees çörerǵe" - tip,
Çoon moyinnig pora attıǵ
Altın Tona, Xan Çiçekeyni
Altı azır altın çaçax idip,
On izeebinin tübine saldı.

Akaǵaç kabuǵunu bırakmadan
Hepsini ateşe atıp yakmış.
Kızıl İpek şalıyla
Alnının terini siliyor.
Yaklaşıp, tokalaştı.
İçeri girip selam verdi kardeşine.
Kardeşiyle çok görüşmediklerinden,
Anne kuş gibi kaygılandılar,
Yavru kuş gibi yakındılar.
"Şeytan yeri arpalı yer,
Üzüt yeri karışık yer", - deyip.
Alp yiǵit Altın Saraç'I
Han Çiçekey kardeşini,
Altı çatallı altın püskül yapıp.
Sol cebine soktu.⁷³

Ak sarayda kalan alplar:
Alçak da olsa, daǵımız var,
Sıǵ da olsa, suyumuz var.
Saǵlık olursa yardımlaşmaya,
Ömür olursa mücadeleye"- deyip.
İri boyunlu bora atlı
Altın Tona, Han Çiçekey'i
Altı çatallı altın püskül yapıp
Saǵ cebine koydu.⁷⁴

⁷³ İlgin, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.98-99.

⁷⁴ İlgin, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.206-207.

3.2.2.4.Miskete dönüşme

Alp Han kızın doğum zamanı geldiğinde ona doğum yapması için yardıma gelen iki gözü görmeyen kadın, Han kızın iki çocuğunu da kaçırmak ister. Doğumdan sonra Han Kızın iki çocuğunu da gözü görmeyen kadın silkeleyerek miskete dönüştürüp cebine koyar:

Abaxayın çaxsız Alip Xan Xis
Anda körinibisken.
Arıǵ-silig ala maños
Oolax töreen.
İki xaraǵı çox abaxay-çaxsı
Ças palanı siligibisken,
Altın mespek idip,
Izebine suǵıbıxan.
Xaraǵı çox xat,
Aylanıp, çooxtap turadır:
"Kizi alınına köp odırdım,
Sırtıpa sürmestig xizim,
Xaydaǵ nime polçatxanın
Tooza pılçeziñ, xizim,
Ax Çibek Arıǵnañ
Arıǵ suǵ timneñer".
Ax Çibek Arıǵ, xis külüǵi,
Pir nimeni onni çoǵıl,
Xan Xis, abaxay-çaxsı,
İkincizin körinibisken
Arıǵ-silig xis pala töreen,
Xis palanı xaap siligibisken
Altın eyre itken.

Kadının güzeli Alp Han Kız
O zaman doğurmuş
Arı sili yeni doğan
Oǵlan doğurmuş.
İki gözü görmeyen kadın
Küçük bebeǵi silkelemiş,
Altın misket? Etmiş
Cebine sokmuş.
Gözü görmez kadın,
Dönüp konuşuyor:
"Pek çok çocuk doğurttum,
Kısa belikli kızım
Nasıl olduğunu
Hep biliyorsun, kızım,
Ak Çibek Arıǵ'la
Temiz su hazırlayın.
Ak Çibek Arıǵ, kız yiǵidi,
Hiçbir şey anlamadan,
Han Kız, güzel kadın,
İkinci çocuǵu doğurmuş.
Ari sili kız çocuk olmuş,
Kız çocuǵu silkelemiş...
Altın misket? etmiş.⁷⁵

⁷⁵ Arıkoǵlu, **Hakas Destanları I**, s.526-527.

3.2.2.5. Kurşuna Dönüşme

Çilt Tas adlı yeraltı dünyasına ait kahraman ile Han Saraç'a mücadelesi sonucunda, Çilt Tas adlı yeraltı dünyasında yaşayan kahraman mücadeleyi kaybederek kara yerin altında kara kurşuna dönüşüp görünmez olur:

Amdi ol xara kizi,	Hemen kara kişi,
Purlux paririp, çooxtan çör:	Soluğu kesilip konuşuyor
- Ot pazi Sang Saraattığ	- Ot başı Sapsarı atlı
Altın Saraçının palazi	Altın Saraç'ının çocuğu
Ax Saraattığ Xan Saraçı,	Ak Sarı atlı Han Saraç'ı,
At xulağı tööy nanci,	At kulakları gibi yakın dost,
Inek müüzi inağ nanci polarbis.	İnek boynuzları gibi uyumlu dost oluruz.
Min çir eezi Çik Tas polcanmin,	Ben yer sahibi Çik Tas'ım.
Tik tabiraanca pozit,	Çabucak bırak,
Purlux parim,- tip, çalğanıp surinça.	Boğuluyorum, - deyip yalanıp yalvarıyor.
Anı istip, Xan Saraçı -	Onu işiten Han Saraç'ı-
Ispes xulax, körbes xarax –	Duymuyormuş gibi, görmüyormuş gibi
Sağaldan xaap kilip,	Sakaldan kavrayarak,
Aylandırıp sapxanda,	Çevirip vurduğunda,
Tutxan anın alibi	Tuttuğu alpı
Çir eezi Çik Tas,	Yer sahibi Çik Tas.
Xara xorğameıl polip,	Kara kurşun olup,
Xara çir altınzar xayılıp,	Kara yer altında eriyip.
Tüs çöribisti, körinmin	Görünmeden düştü. ⁷⁶

3.2.2.6. Taşa Dönüşme

Taş insanlığın ilk çağlarından beri yaşamlarında var olan önemli bir maddedir. Savunma amaçlı, koruma amaçlı insanoğlunun hayatında yer edinmiştir. Taşa dönüşme hikâyelerde, masallarda, efsanelerde, destanlarda halk anlatılarının tamamında yer alan bir motiftir.

⁷⁶ Ilgın, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.170-171.

Çıplak oğul ile kurtlar arasında geçen mücadelede kurtların sürekli şekil değiştirip en sonunda çift sağrıların taşa dönüşmesiyle sonuçlanır. Mücadelede taşa dönüşmelerinde çıplak oğulun gücü etkili olmuştur. Mücadelede gücün fazla olmasından doğan bir değişim meydana gelmiştir:

Xara Alip üs xati sığırğan,	Kara alp üç kez ıslık çaldı,
Üs xati xıyğılaan.	Üç kez seslendi.
Sax olox tušta	İşte o anda
Arğalığdañ azıra toğis kök püür.	Dağ sırtından dokuz bozkurt
Oylazip kilip, çalaas oolaxtın	Koşarak, çıplak oğulun
Paltır idine çapsındılar.	Baldırına yapıştılar
Pos salıp çirter polza,	Boşanıp koparabilseler,
Paltır idin tooza çeedeğler.	Baldırını tamamen yiyecekler.
Çalaas oolax, on xolin sığarip,	Çıplak oğul sağ elini çıkarıp
Toğis püürniñ xuzuruğın,	Dokuz kurdun kuyruğunu,
Pir çirge çil tudip, sapxanda,	Bir yere çekip vurduğunda
Tigir tübi tik sooladı,	Gök dibi hemen gürledi,
Çir arğazı üzilgence pildirdi.	Yerötesinin koğuşı duyuldu.
Toğis kök püür	Dokuz bozkurt
Toğis Xara Xat poltırlar.	Dokuz kara kadın oldular.
Xara plis azır puttar.	Kara kırma çift sağrılar
Xara tasxa kipten xaldılar.	Kara taşa dönüştüler. ⁷⁷

Ayazın Arıg eşini bulmak için çocuğunu bir kenara bırakır altın guguk kuş donuna girerek Çarılı Purhan'ın olduğu bölgeye gider. Bu yer kutsal sayılan bir bölgedir, giriş için ilahlar izin vermezi oraya iner inmez taşa dönüşür. Burada yasak olan bölgeye izinsiz girildiğinden dolayı cezalandırılma sonucu şekil değişimi meydana gelmiştir:

Çayan xızı Çarılı Purxannın	İlah kızı Çarılı Purhan'ın
Tuyux tuyğaxtığ at sixpasxa,	Kapalı toynaklı at çıkmamak üzere
Tülgü miistig ir sixpasxa	Tilki beyinli er çıkmamak üzere
Çayalğan çirī polğan.	Yaratılmış yeri vardı.
Annap-xustap parğannan,	Avlanmaya gittiğinde

⁷⁷ İlgin, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.148-151.

Çayannar çaratpaan çirge sıgıp,	İlahların izin vermediği yere çıktığında
Adı pozinañ tas polip,	Atı kendisiyle taş olan
Adañar am daa anda turça.	Atanız hâlâ orada durur.
İcener Ayazın Arığ,	Anneniz Ayazın Arığ,
Azaylığ çaspalazın tasti	Ak Han'ın taş olduğunu anlayıp
At pazınca altın köökke xubulip,	At başı kadar altın guguğa dönüşüp
Ol çirzer uçux paribisxan.	O yere uçup gitti.
Çarix Purxanniñ çirine çidip,	Çarix Purhan'ın toprağına ulaşınca
Ax oy attiñ sağırızına tüşken,	Açık kula tın sağrısına indi,
Köök soomi tas polip, andox xalğan.	Guguk biçiminde taşa dönüşüp öyle kaldı. ⁷⁸

3.2.2.7. Tezeğe Dönüşme

Kurumuş hayvan pisliği olan tezek doğada bolca bulunmaktadır. Hayvancılık bazı toplumlarda var olduğu için tezeğe dönüşme çok dikkat çekmeyecektir ve kimsenin şüphelenmeyeceği bir maddedir. Tezeğe dönüşme sözlü anlatı ürünlerinde çok fazla rastlanılan bir motif değildir. Hakas destanlarında da bir bölümde yer verilmiştir.

Ak Molat kurdun geldiğini görüp atına zarar vermemesi için atını orada üç yıllık boz bir tezeğe dönüştürür. Tezeğin üç yıllık olma sebebi aslında dönüşümün fark edilmemesi içindir. Taze bir tezek olsa idi anlaşılması mümkün olacağından üç yıllık olan boz bir tezeğe dönüştürür. Boz olma sebebi eskiden kalmış olmasını belirtmek içindir:

Tigirniñ tözi çirde	Göğün ufku yerde,
Aran-çula attiñ toozini,	Yiğit atın tozu,
Xan tigirniñ paarina	Han göğün bağına
Xara pulut çili tosxalap,	Kara bulut gibi yükselip,
Paza xatap çabırıl kiledir.	Yeniden yeri kaplıyor.
Ax öleñnig çazıda,	Ak otlu yazıda
Ax pora adınıñaxsın toxtada tartibisxan.	Ak boz atının ağzını çekmiş.
Uluğ kürgenge köli tartıp, kör turadır;	Takımyıldızını esas alıp, bakıyor,
Ax öleñnig ax caziniñ aarxi pazinañ	Ak otlu ak yazının öbür ucundan
Üs xulas sinniğ xuu püür sığara oylan.	Üç kulaç boylu bozkurt koşarak çıkmış.

⁷⁸ Yılmaz, **Hakas Destanları IV Altın Taycı**, s.66-67.

Ani körip, Ax Molat

Attañ tüze segirgen,

Üs çıldağı xuu tizek polip çadıbıxan

Onu görüp, Ak Molat

Attan inip seğirmiş,

Üç yıllık boz tezeğe dönüştürmüş.⁷⁹

3.2.2.8. İse-Dumana Dönüşme

Kara Kuzgun sivrisineğe dönüştüğünde Ak saraya doğru uçar, orada bütün kapılar kapalıdır, bir sineğin girebileceği kadar bile açık alan bulamaz. Ak saraya girmek için dumana dönüşür, kapı aralığından içeri girer:

Pozı Xara Xusxun,

Sarığ seekke xubulip,

Ax payzañı köre uçuğıbıxan.

Ax payzaña çidip,

ibire kör çördi

Kirer çir taap polbin,

isxa-tüdünge xubulip,

İzik çarığınañ kir çöribisken.

Kara Kuzgun,

Sivrisineğe dönüşüp,

Ak saraya doğru uçtu.

Ak saraya varıp,

Etrafa bakıyordu.

Gireceği yeri bulamayıp,

İse-dumana dönüşerek,

Kapı aralığından girdi.⁸⁰

3.2.3. Bir İnsanın Farklı Bir İnsana Dönüşmesi

3.2.3.1. Kuğu İney'in Puruhan'a Dönüşmesi

Ak Han çocuğu Altın Çüs'e Puruhan içki ikram eder. İçki içmeye devam ettiği sırada kendisine içki ikram eden kişinin Puruhan olmadığını Puruhan kılığına giren Kuğu İney olduğunu anlar. Kuğu İney Altın Çüs'ü bu şekilde güçsüz duruma düşürmek ister:

Altın Çüs pazın oyda siybanibisxan.

Ala saraani, iki xulaxtañ xaap,

ködiribisken.

Ala saraaliğ asti tooza izibisken.

Ala saraazın stolğa turğızibizip,

Tinanip odırçatsa, axsınañ ax çalın,

Altın Çüs başını eğerek sıvanmış.

Ala kadehi iki kulpundan kapıp kaldırmış

Ala kadehteki içkiyi bütünle içmiş.

Ala kabı masaya bırakıp,

Dinlenip oturduğunda, ağzından ak alev,

⁷⁹ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.188-189.

⁸⁰ Ilgın, **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, s.46-47.

Köksinen kök çalın sıgıp odırçadadır,
Axsın taptanı, tilin çalğanıp odıradır.
Tinox taa çaxsı as polğan tip,
Çooxtanıp odıradır.
Ekey, Puruxan Ariim,
Paza pireeni piribissen, çaxsı polarcix."
Puruxan Arığ ala saraani al parğan.
Tulax altinan sarığ tozor arağa suurip
alğan
Axsın talap, aar aylanıp urıp turza,
Ulamox sorığ as polğan:
Çalın oralıp, xıbın toolap turadır.
Ax Xan palazı Altın Çüs izirik.
Ireen xabırğa polip odiribisxan.
Oñnap-sinap körıp odırçadır:
Xırna xulax, çaba xulax Xuu Iney
Tolay Puruxan pol parğan,

Göğsünden gök alev çıkıp duruyor,
Ağzını şaplatıp dilini yalanıyor.
Pek de güzel içkiymiş deyip.
Söylenip duruyor.
"Heey, Puruhan Ağ'ım,
Yine bir kadeh verseydin iyi olurdu."
Puruhan Arığ ala kadehi alıp gitmiş.
Yatak altından sarı tulumdan içki almış.
Ağzını yırtıp öteye dönüp döktüğünde,
Çok daha güçlü içki imiş:
Yalım yükselip kıvılcım çıkıyor.
Ak Han çocuğu Altın Çüs esrik,
Eriyen kaburga gibi yığılmış.
Düşünüp taşınıp oturuyor:
Kepçe kulak deri kulak Kuğu Iney
Tolay Puruhan oluvermiş.⁸¹

3.2.3.2. Pilö Harın Piz Tumzuh'a Dönüşmesi

Ak Molat mücadele anında kardeşi Gök Molat'ın atının kara taş olan evin önünde olduğunu görür. Pilo Harın kılık değiştirerek Piz Tumzuh kılığına girer ve atı oradan almaya çalışır:

Kök Molat tuñmazının kök pora adı
Anda turçatxanı körinedir.
Ax Molat, anı körıp,
Arğalığ sinnañ inip tūs kili.
Arğalığ sinniñ ortoliğ tuşta
Attañ tüze segirip,
Ax pora adın tepken
Ax tabılğı ağas polip odiribisxan,
Pozi pir siliginibisken
Pilö Xarin Pis Tumzux polip tura

Gök Molat kardeşinin gök boz atının
Orada durduğu görünüyor.
Ak Molat, onu görüp,
Ormanlı zirveden inip geldi
Ormanlı zirvenin ortasında
Attan inerek segirip,
Ak boz atını tepmiş.
Ak erkeçsakalı olmuş,
Kendi bir kere silkinmiş
Pilö Harın Pis Tumzuh oluvermiş.⁸²

⁸¹ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.100-101.

⁸² Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.180-181.

tüsken

3.2.3.3. Üzüt Han Kızın Uçan Arıg'a Dönüşmesi

Altın Arıg ak kır atına binip Huu İney'in topraklarına gelir. Huu İney'in topraklarına geldiğinde atını bir yere bırakır ve ses verdiğinde yanına gelmesini atına söyler. Yanına ısıklı oku alır ve eteğinin altına saklar. Ardından Üzüt Han'ın kızı Uçan Arıg'a dönüşür. Alıp Huu İney'in evine ilerler, içeri girer:

Altın Ang xara tilolig	Altın Arıg kara tümsekli,
Xara palğastıg çirge sabil kilgen.	Kara balçıklı yere geldi.
Kök palarlıg köglic çim tobinp.	Gök yosunlu neşeli yeri geçip,
Çobağa töreen çortcañ xula attıñ	Tasa çekmeye doğmuş yorga kula atın
Çitir xırlıg çis obaani, çiti collap,	Yedi köşeli bakır obayı yedi iz bırakarak
Sözir panbisxan colin xayxap irtken.	Sürüklediği yolunu şaşkınlıkla geçti.
Xarğanalıg xara sarptıg çirge çitkende,	Sorguç otlu kara çalılı yere ulaştığında
Attan tüzip, mis külügy	Attan inip kızın yiğidi
Ax sabdar adina sölep turadır:	Ak kır atına söyler:
"Ayna çabalğa xaptırbin çör,	"Kötü iblislere yakalanma,
Xayda xiÄirzam, anda kilerzin!"	Nerede çağırırsam oraya gelirsin!"
Tirig xostozin sıgarp.	Diri ısıklı okunu çıkarıp
idek altına sugıp alğan	Eteğinin altına soktu
Annañar türlede siliginibisken,	Ondan sonra silkindi,
Üzüt xan xizi Uçan Arığa xubulip	Üzüt Han kızı Uçan Arıg'a dönüştü. ⁸³

3.2.3.4. Kuğu İney'in Yedi Kıza Dönüşmesi

Olumsuz ve olağanüstü özelliklere sahip olan Kuğu İney yedi kıza dönüşür. Kuğu İney, Altın Çüs'e yaklaşmak için şekil değiştirerek evde bulunan yedi kızdan birinin kılığına bürünür:

Altın Çus, Xara sinnin üstünde turip,	Altın Çüs, Kara zirvenin üstünde durup.
Ax payzan ibni tobora kör turadır.	Ak saray evin her yanını gözetliyor.
Ax payzan ibnin istinde	Ak saray evin içinde
Arıg-silig altı xis,	Arı sili altı kız.

⁸³ Yılmaz, **Hakas Destanları IV Altın Taycı**, s.138-139.

Çitincizi-altın çağalığ kip kis salğan.
Alton sürmes arğazında,
Ilig sürmes iñnine çayılıp,
Arığ-silig xis kizi odırçadadır.
Altın Çüs çaxsılaan onnap-körip turçats
Xirna xulax, çaba xulax Xuu Iney,
Çiti xisxa xubulip, anda odırçadır.

Yedincisi altın yakalı elbise giymiş,
Altmış beliği arkasında,
Elli beliği omzuna yayılıp,
Arı sili kız kişi oturuyor.
Altın Çüs, düşünüp baktığında,
Kepçe kulak deri kulak Kuğu Iney.
Yedi kıza dönüşmüş, orada oturuyor.⁸⁴

⁸⁴ Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, s.92-93.

IV BÖLÜM

HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME İŞLEVLERİ VE NEDENLERİ

4.1.Hakas Destanlarındaki Şekil Değiştirmenin İşlevleri

Destanlar toplumun hayatında birçok alana hizmet eder. Bir destan olduğu kültür devam ederse varlığını koruyabilir. İçinde bulunduğu topluma bir katkı sağladığı zaman uzun müddet varlığını devam ettirebilir. Destanların içerisinde yer alan motiflerde o destanın işlevsel olmasına katkı sağlar.

Malinowski'ye göre kültür; insanın fizyolojik, sosyal, bireysel, inançsal vb. gereksinimlerini gidermek amacıyla ortaya çıkardığı, ürettiği ve geliştirdiği somut ve soyut unsurların bütünsel bir toplamıdır. İnsan her şeyden önce organizmasının ihtiyacını karşılamak zorundadır. Beslenme, barınma ve korunma gereksinimleri başta olmak üzere yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmesi için insan birtakım düzenlemeler yapıp bazı etkinliklerde bulunmalı, yani ihtiyaçlarını karşılamalıdır. İnsanın her ihtiyacının karşılanması yeni bir kültür katmanı yaratır ve bu katman bir sonraki kültürel yapının temel hammaddesi niteliğindedir. Bu döngü çerçevesinde söz konusu kültürel çevrenin yeniden üretilmesi, sürdürülmesi ve yönetilmesi gerekir.⁸⁵

Dolayısıyla kültür, biyolojik ve toplumsal ihtiyaçları karşılayıcı, bir başka deyişle işlevseldir. Kültürel yapılar ve ilkeler, denenmiş ve başarıyla sonuçlanmış çözüm yolları olmakla beraber uyum ve doyum sürecinin neticesi olarak bütünleşmiş unsurlardır.⁸⁶ Folklor araştırmalarında işlev kuramının toplumsal ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıktığını görürüz.

Yani işlev teorisi, söz konusu bağlam çerçevesinde bir halk edebiyatı yaratmasının anlatıcı ve dinleyici başta olmak üzere çeşitli unsurlar açısından nedenlerini araştırır. Bir başka deyişle kuram, anlatıcının bu yaratmayı anlatma, söyleme ve icra etmesindeki nedenler ile dileyicinin bu ürünü dinleme, anlama ve kullanma sebepleri

⁸⁵ Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2010, s. 245-246

⁸⁶ Bozkurt Güvenç, **Kültürün ABC'si**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 55- 56.

üzerinde yapılacak incelemeleri kapsar. Halk edebiyatı metinlerinde mevcut olan değişkenlik, hacim ve içerik farklılaşması gibi sorunları çözmede yardımcı olan teori, bir ürünün nasıl, niçin ve nerede anlatılıp dinlendiğini incelemesi bakımından da oldukça önemlidir.⁸⁷

Hakas destanları içerisinde yer alan şekil değişimleri de destanların işlevlerini korumasında önemlidir. Destanlarda meydana gelen şekil değişimleri destana sağladıkları işlevler ve hizmet ettiği amaçlar birbiri ile benzerdir.

Halk edebiyatı ürünlerinin unutulmaması, kendi öz benliğini koruyarak, nesilden nesile aktarılması, kalıcılığının sağlanması açısından kullanılan motifler önemlidir. Bu yüzden özellikle sözlü anlatılarda sık sık motiflere yer verilir. Şekil değiştirme destanlarda, masallarda, efsanelerde en fazla rastlanılan motiflerdendir. Destan dünyasında en çok kullanılan motiflerden biri olan şekil değiştirme insanların, hayvanların, ağaçların, kayaların, taşların, canlı, cansız bütün varlıkların belirli sebeplerden dolayı farklı boyuta, görünümüne bürünmesidir. Özellikle canlı varlıkların hayatlarını devam ettirebilmeleri için bir mecburiyettir.

Hakas destanlarında en çok kullanılan motiflerden biri de “şekil değiştirme” dir. Şekil değiştirmenin incelediğimiz destanlarda benzer yönleri bulunur. İnsandan insana, hayvandan hayvana, insandan nesneye doğru yapılan değişimler silkelene sonucu meydana gelir. Destanlarda masallardaki gibi devler, cadılar, cinler vb. olağandışı varlıklar üzerinden değişimler gerçekleşmez. Dünyada var olan insanlar, hayvanlar, nesneler, yer altı dünyasında yaşayan varlıklar ve yurt mücadelesi bağlamında insanlarda, onlara yardımcı kişiler üzerinde meydana gelen değişimler yer alır.

Kahramanın büyü yapmasından dolayı şekil değiştirmeler meydana gelmektedir. Bu kahramanın özel yeteneklere ve olağanüstü güçlere sahip olduğunu gösterir, onu diğer insanlardan ayırır. Şekil değiştirmeler kahramanın kendi iradesi ile gerçekleşmektedir. Bu değişimler mücadeleler esnasında ve çıktığı bütün yolculuklarda onu koruyan, ona güç veren en önemli özelliğidir. Kahraman, düşmandan korunmak için hem kendisini, hem çevresindeki insanları, hem ona

⁸⁷ Metin Ekici, **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2011, s. 124.

yardımcı olan hayvanları korumak amacıyla doğada var olan farklı nesnelere, farklı boyutlara dönüştürür. Bu dönüşümler sayesinde önceden gelebilecek tehlikeleri gözetleme fırsatını yakalar ve önlemler alır. Destanlarda yer verilen şekil değiştirmeler orada ulaşılmak istenen amaca göre değişiklik gösterir. Şekil değiştirme kahramanın bazı olayları yaşarken bu olaylara hızlı çözüm üretme, amacına ulaşmasının kolaylaşması için gerçekleşir.

4.2.Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme Nedenleri

Hakas destanlarında şekil değiştirmenin farklı nedenleri, amaçları bulunur. Hakas destanlarında sadece kahraman ve çevresindeki kişiler kahramanın büyü yapması sonucu şekil değiştirmez, kahramanın düşmanı da büyü yaparak şekil değiştirmektedir. Mücadele anında hem kahraman hem de düşmanı kendi olağanüstü güçleri ile şekil değiştirip mücadeleyi kazanmak isterler. Şekil değiştirme en fazla kahraman ve ona yardımcı kişi, nesne ya da hayvanları etrafında kendini gösterir. Hakas destanlarında yapılan mücadeleler ve yurt savunmalarından dolayı meydana gelen şekil değişimleri kurtulma amacıyla gerçekleşir. Güç durumda kalan kişiler, nesneler, hayvanlar şekil değiştirmeye razıdırlar. Kuşa, yılan, bitkiye, madene vb. şekillere dönüşerek güç kalınan durumdan kurtulurlar.

Şekil değişimleri bilinçli ve bilinçsiz olarak karşımıza çıkar. Destanlarda çoğunlukla yurdunu, halkını korumak için bilinçli olarak yapılan şekil değişimleri söz konusudur. Zor durumda kalan karakterler, hayvanlar ve onlara yardımcı bitkilerin kalınan güç durumdan kurtulmak amacıyla meydana gelen değişimleri bilinçli, isteyerek gerçekleştirdikleri şekil değişimleridir. Kahramanlar şekil değiştirdikleri zaman onlara yardımcı olan diğer varlıklar, nesnelerde onlar gibi şekil değiştirir. Destanlarda hem kahramanın hem de düşmanlarının başına gelen şekil değişimleri bilinçlidir.

Şekil değiştirme bir iyiliğe karşı ödül (olumlu) veya bir kötülüğe karşı ceza (olumsuz) şeklinde meydana gelen bir değişim olarak dikkat çekmektedir. İlahi kudretli değişimler yok denecek kadar azdır destanlarda. Hakas destanlarında beddua ve dua sonucu meydana gelen değişimlerde yer alır. Dua sonucu meydana gelen değişimler ödül, beddua sonucu meydana gelen değişimler ceza olarak karşımıza çıkar. Bilinçsiz, istekleri dışında başlarına gelen değişimler destanda çok azdır ve güç

durumda kalan kişiye yardım edilmemesinden dolayı beddua sonucu meydana gelmektedir. Şekil değiştirme eserlerde iyi olan insanların iyi olmaları karşılığında zor kaldıkları bir durumdan kurtulmaları, kötü olan kişiler için ise yaptıkları kötülüğün karşılığında aldıkları ceza sonucu gerçekleşir.

Hakas destanlarında gizlenme sonucu meydana gelen değişimler daha fazla yer alır. İyi ya da kötü karakterlerin birbirlerini tanımamaları için yapmış oldukları değişimler mevcuttur. Gizlenme kimliğini belli etmemek için düşmanın yakını kılığına girme, düşmana yaklaşmak için onun olduğu bölgede dikkat çekmeyecek bir nesne kılığına girme şeklinde meydana gelir. Hakas destanlarında yapılan değişimler geçicidir. Tehlike anı geçtikten sonra kendi eski görünümüne dönüş vardır. Değişimlerde dış görünüşte bir şekil değiştirme söz konusudur. Kılık değiştiren varlığın kendi özünde herhangi bir değişiklik meydana gelmez, öz aynı kalır ve o an atlatıldıktan sonra kendi kılığına dönüşüm söz konusudur. Benliği, özü daima korunur.

Değişimlerde bazen kendinde eksik olan özelliği tamamlamak için yapılan dönüşümler mevcuttur. Hakas destanlarında hayvanlar genellikle sahipleri ile birlikte şekil değiştirmektedir. En fazla şekil değiştiren hayvan attır. At destanda hem binek hem de kılavuz olarak yer alır. Tay cılız, güçsüz bir durumda iken mücadele anında daha güçlü bir at kılığına dönüşür. Burada yurdu kurtarmak için kahramana yardımcı olmak istemesinden dolayı meydana gelen şekil değişimi mevcuttur. Aynı cinsten daha üst varlığa dönüşüm yer alır.

Hakas destanlarında görülen şekil değişimleri incelemiş olduğumuz destanlarda da görüldüğü üzere amaçsız değildir, her değişim bir amaca hizmet eder. Şekil değiştirmeler sayesinde bir zafer kazanılır ve yurt dağılmaktan kurtarılır. Destanda yapılan kılık değişimleri kahramanın yurdunu ve halkını düşmanlardan koruma amaçlıdır. Kahraman karşısına çıkabilecek engelleri kılık değişimleri sayesinde önceden görür ve önlem alır. Yapılan bu şekil değişimler sayesinde kahraman amacına ulaşır, çevresinde bulunan halkına yurduna zarar gelmeden zafer kazanır.

Şekil değiştirmeler yer, zaman, mekân ve kahramanın amacına göre değişiklik göstermektedir. Yazılı, sözlü halk anlatımlarında çok sık başvuru bir motiftir. Kahramanın önündeki engelleri kaldıran, ona kolaylık sağlayan, onun amacına ulaşmasında yardımcı olan en önemli silahıdır. Her şekle girmek mümkündür.

4.2.1.Uzak Ülkelere Gidebilmek

Destanlarda olağanüstü olaylara yer verildiği gibi olağanüstü yer ve mekânlara da yer verilmiştir. Destanlarda bu mekânların tasvirlerinde bulunur. Destan kahramanlarının olaylar esnasında uzak ülkelere gidip tekrar dönmelerine sıkça yer verilmiştir.

Destanların oluşturulduğu dönemlerde bir yerden başka bir yere gitmek o dönem imkânlarından dolayı güçlük yaşanmıştır. O dönemlerde ulaşım genelde at ile sağlanmaktaydı. Yalnız ülkeler birbirine göre çok uzak oldukları için at ile ulaşım da güçlük yaşanmaktaydı. Hakas destanlarını incelediğimizde bir yerden bir yere gidebilmek için farklı kılık değişimlerine dönüşerek sağlanmaktadır. Bu değişimler genelde uçuş özelliği etrafında kendini gösterir. Uçuş özelliği hayvanlarda var olan bir özellik olmasından dolayı uçan hayvanların kılıklarına dönüşümler mevcuttur. Kuş ve sivrisinek Hakas destanlarında şekil değiştirme için tercih edilen hayvanlardır. Hakas destanlarında Ak kuş, Boz Lâçin kuş, Guguk kuşu gibi farklı kuşlara dönüşümler mevcuttur.

Ay Huucın destanında ülkelerinden uzakta kalan ve oraya ulaşmak isteyen üç kardeşin ülkelerine gitmek için farklı bir dona dönüşmeleri yer alır. Ülkelerine dönüş yolu yüksek, dağlık, engebelidir. Kendi benliklerinde o bölgeden ayrılp ülkelerine ulaşmaları güç olacağı için Ay Huucın Boz Lâçin kuşa dönüşür, iki çocuk Akkuşa dönüşerek dağları aşp ülkelerine ulaşırlar.

4.2.2.Mücadele Anındaki Zor Durumdan Kurtulmak

Destandaki kahramanlar hep bir mücadele içerisinde. Bu mücadeleler yurt mücadelesi, varlıklarını sürdürebilmek, kahraman olabilmek uğrunadır. Kahramanlar zor durumda kaldıkları zaman kılı değiştirerek o güç kalınan durumdan kurtulmuşlardır. Hakas destanları yurt mücadelesi etrafında şekillenir. Mücadele anında kahraman ve ona yardımcı kişiler düşmandan kurtulmak için farklı şekillere dönüşürler. Bu dönüşümler doğada var olan düşmanın fak etmeyeceği varlıklara dönüşümler olarak karşımıza çıkar. Mücadeleler destanda çok fazla olduğu için meydana gelen dönüşümler de daha çok o zor, güç kalınan durumdan kurtulmak için yapılır.

Kara Kuzgun destanında Ak Molat kurda görünmemek için kendisini tezeğe dönüştürür. Ak Han bozkurdun ona yaklaştığını görünce onu tanımaması için ota dönüşür. Böylelikle etrafı rahatça gözetleyip kendisini korumaya alır ve kurt kılığına giren Kuğu İney'i de yakalar.

4.2.3.Cezalandırmak

Hakas destanlarında cezalandırma sonucu değişimler çok fazla görünmez. Destanda daha çok bilinçli isteyerek meydana gelen değişimler mevcuttur. Destanda bir bölümünde beddua sonucu meydana gelen bir değişim vardır.

Destanda Han Mirgen Alp, Kuzgun'a yardım etmediği için Alp Kuzgunun bedduası sonucu kara köpeğe dönüşmüştür. Destanda çok az rastlanan ilahi kaynaklı bir şekil değişimi mevcuttur. Beddua sonucu köpeğe dönüşen Alp Mirgen, burada cezalandırılmış olur. Köpeğin sadık, uysal olmasından kaynaklı değil köpeğin kötülük simgesi olarak görülmesinden kaynaklı bu şekilde dönüşüm vardır.

4.2.4.Gizlenip, Hissettirmeden Düşmanına Yaklaşmak

Mücadelenin yoğun olduğu Hakas destanlarında gizlenmek için yapılan şekil değişimleri de çok fazladır. Burada amaç düşmana hissettirmeden yaklaşıp bilgi toplamaktır. Tanınmamak, gizlenmek amaçlı insanlar birbirleri yerine şekil değiştirerek geçerler. Hakas destanlarında da yer verilen bir motiftir. Kişi kendisinden gizlenen şeyleri öğrenmek amacıyla şekil değiştirip düşmanının yakını kılığına geçerek düşmana hissettirmeden kolayca yaklaşır. İyi ya da kötü karakterler birbirlerine karşı üstünlük sağlamak için yakınları kılığına girerler. Bu değişimler sonucu istedikleri bilgileri rahatça elde ederler. Yurduna giden kahraman düşmanı onu görmemesi için de şekil değiştirmektedir.

Altın Çüs destanında Kuğu İney Puruhan kılığına girerek Altın Çüs'e yaklaşır, ona sürekli içki ikram edip onun güçsüz duruma düşmesini sağlar. Böylece fark ettirmeden Altın Çüs'ün yanına yaklaşır.

Altın Çüs destanında Ak Molat kurda görünmemek için kendisini tezeğe dönüştürür. Ak Han bozkurdun ona yaklaştığını görünce onu tanımaması için ota dönüşür.

Böylelikle etrafı rahatça gözetleyip kendisini korumaya alır ve kurt kılığına giren Kuğu İney'i de yakalar.

4.2.5.Bir Yerden Farklı Bir Yere Giderken Yükünü Hafifletmek

Destanlarda coğrafyalar birbirlerine uzak olduğu için kahraman bir yere giderken yanındakilerle birlikte gitmesi durumunda çok fazla zaman kaybetmektedir. Bazen gideceği noktaya daha hızlı varabilmek için yanında bulunan varlıkların şekillerini değiştirip bırakır ve gitmek istediği yere daha hızlı bir şekilde gider.

Kara Kuzgun Destanında; Kara Kuzgun Ay Kara atla birlikte Han Kızı kurtarmaya gider. Yüksek bir tepe ulaşan Kara Kuzgun burada atı insan diliyle konuşur ve yüksek sıradağ üzerinde gitmenin zor olduğunu onu orada ak ota dönüştürüp, kendisinin de sivrisineğe dönüştüğünde Han kızın yurduna daha hızlı gidebileceğini söylemiş. Kara Kuzgun bu dönüşüm sayesinde dağları, tepeleri aşarak istediği yere daha hızlı ulaşır.

4.2.6.Girilemeyecek Yerlere Girmek

Destanlarda mekânlar genelde geniş, ferah bölgelerdir. Destanlarda bazı hayvanların hızlı olmasından, girilmeyecek yerlere girme konusunda boyutlarının küçük olmasından, yüksek bölgelere uçarak gitme vb. özelliklerden dolayı tercih edilmiştir. Hakas destanlarında girilmeyecek yerlere girme konusunda meydana gelen şekil değişimleri bazı noktalarda kullanılır.

Kara Kuzgun destanında kahramanın gideceği Ak Saraya gitmek ister ve Ak Saray da bulunan bütün kapılar kapalıdır, kendi kılığında gittiği zaman bu kapılardan girmesi çok zor olacağı için şekil değiştirir. Sinek dahi bu kapalı kapılardan içeri giremez. Bundan dolayı Kara Kuzgun buraya geldiğinde ise- dumana dönüşüp kapı aralığından içeri girer.

4.2.7.Gökyüzüne Çıkabilmek

Uzak ülkelere gitmelerinin sebepleri bazen bir savaş uğruna, bazen de savaşta ölenler için hayat sularını bulmaya yöneliktir. Altın Taycı destanında; Altın Taycı bir pusu sonucu ölür ve onu ancak bengi su ile yaşam suyunun iyileştireceğini bilen Han

Tolay Arıg kanatlı kuşların, yıticı hayvanların bile giremeyeceği gidemediği kara yerin kenarı, gökyüzünün dibi olan yere gitmesi gerekmektedir.

4.2.8.Kendinde Eksik Olan Bir Özelliği Tamamlamak

Hakas destanlarında şekil değiştirmeler daha çok savaş olgusundan kaynaklı doğmaktadır. Destanlarda yurt mücadelelerinden dolayı kahraman ve ona yardımcı kişilerin güçlü olması gerekir. Destanda at çok önemli bir yere sahiptir. At kahramanın en büyük yardımcısıdır.

Ay Huucın destanında cılız at kahraman herhangi bir şekilde yardımcı olamaz. Bir anda silkinerek güçlü bir ata dönüşür ve kahramana yardımcı olur.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi destanlarda birden fazla sebeplerle şekil değişimleri karşımıza çıkmaktadır. Birkaç örneklendirme yapıldı. Kahramanın değişimindeki amacı, tanınmama ve çeşitli sorunları bu vasıtayla çözmektir.

SONUÇ

İnsanlar var oldukları anlardan itibaren gelenek, görenek, örf, adet gibi yaşamlarının her alanına hâkim olan olayları gelecek nesillere aktarmak isterler. Her kuşak da bunları öğrenmek ister. Bu bir toplumun kültürünü oluşturur. Türkler tarihleri boyunca birçok coğrafyaya hâkim olmuş ve buralarda varlıklarını sürdürmüşlerdir. Geniş coğrafyalarda hâkimiyet kurmaları onların edebiyatlarının da zengin olmasını sağlamıştır. Destanlarda bu zengin edebiyatın bir parçasıdır. Toplumların ilk edebî ürünlerini destanlar oluşturur. Türklerde de ilk edebî ürünler destan çevresinde kendini gösterir.

Bir milleti derinden etkileyen, onların hayatlarında derin izler bırakan, savaş, göç, doğal afet vb. olayların manzum biçimde anlatılmasına destan denir. Destanlar var oldukları toplumların ortak değerlerini, yaşam biçimlerini, yaşam mücadelelerini temsil etmesinden dolayı millî özellik taşır. Destanlar yüzyıllar öncesine ait insanların, atalarımızın yaşamlarını ve bakış açılarını gösterir. Destanlar genelde bilinmeyen zamanların, doğa tasvirlerinin anlatımıyla başlar. Yapılarında çeşitli mitolojik unsurlar barındırırlar ve kahramanların olağanüstü güçleri dikkat çeker.

Destanlarda tarihî olaylar, kahramanlar toplumun ortak düşünce yapısını, isteklerini, beklentilerini, değer yapılarını, aile içi ilişkileri gözler önüne serer. Destanlarda çeşitli motifler yer alır. Bu motifler aslında ait oldukları toplumun iç dünyasını gösterir. Destanlarda yer alan motifler kahramanlar ve olaylar ile iç içedir. Türkler bozkır yaşamına bağlı millet oldukları için eserlerinde kullandıkları motifler bozkır yaşamına bağlı kendini gösterir. Destanda yer alan önemli motiflerden biri “şekil değiştirme” motifidir. Bu motif kahraman çerçevesinde şekillenip kahramanın her anında ona yardımcı olan bir motiftir.

Destanda meydana gelen şekil değişimleri yeniden var olma amacı ile değil daha çok anlık başına gelebilecek durumdan korunmak amacıyla gerçekleşir. Varlığın dönüşümü, isteyerek dönüştüğü ya da istemeden dönüştürüldüğü nesneler ve dönüşmeler iyi-kötü, olumlu-olumsuz özellikleri, kişinin o an ihtiyacı olan konum ekseninde değer kazanır. Şekil değiştirme motifi destanlarda, kahraman ya da düşman olan kişilerin kendilerini mücadele esnasında korumaları amacıyla onlara yardımcı olan en büyük silahtır. Kahraman düşmanına yakın olmak, bilgi toplamak,

oluşabilecek tehlikelerden korunmak amacıyla nesne veya farklı varlıkların kılığına bürünür. Şekil değişimler genelde mücadele esnasında kendini göstermektedir. Şekil değişimler birçok varlık etrafında kendini gösterir. Hakas destanlarında bitkiye dönüşme, hayvana dönüşme, görülmeyecek derecedeki ve doğada var olan varlıklara dönüşme, doğal madenlere dönüşme gibi farklı dönüşümleri bünyesinde barındırır.

Bitkiye dönüşme motifi ota, çiçeğe dönüşme olarak Hakas destanların iki başlık halinde kendini gösterir. Bitkiye dönüşme en çok insanlar üzerinden gerçekleşir hayvanlarda ya da nesnelerde bitkiye dönüşmeye çok az rastlanır.

Destanlarda insan ya da nesnelerin çeşitli sebeplerden dolayı tür değiştirerek hayvan şekline girmesi olarak belirtilen durum hayvana dönme veya hayvana dönüşme motifi olarak karşımıza çıkar. Hayvana dönüşme motifinde; genelde hızlı, uçma özelliğine sahip olan, küçük yerlerden geçebilecek özellikleri olan hayvanlar tercih edilmiştir. Hayvana dönüşen kişi şekline girdiği hayvanın gücünü, kuvvetini, bünyesinde barındırdığı o an gerekli olan özelliğini kendi arzuları doğrultusunda kullanır. Hayvanın gücünü ve var olan bir takım özelliklerini genelde insanların iyiliği, mutluluğu için gerekli olan bir zorunluluktan dolayı kullanır ve destanın ilerleyen bölümlerinde tekrar mutlaka kendi suretlerine dönüşür.

Madene dönüşme destanlarda daha çok değerli madenler etrafında şekillenir. Altın, gümüş gibi madenlere dönüşümler yer alır. Kahraman değer verdiği halkını, çocuklarını korumak için değerli madenlere dönüştürür.

Görülmeyecek, dikkat çekmeyecek boyuttaki nesnelere dönüşümler destanda ülkeleri uzak olduğu için daha çok taşınması kolay ve yolda karşılaşılabilecek düşmanlardan gizlenmek amacıyla gerçekleşir.

Güçsüz olan varlıkların kendi cinsinden güçlü olan bir varlığa dönüşümleri de destanlarda yer alır. Hakas destanlarında savaş olgusu ve burada kazanılacak mücadele açısından bakıldığında güçlü bir hayvan olan at daha çok yer almaktadır. Düşmana yaklaştığında genelde o kişinin dostunun kılığına dönüşmelerde yer alır. Öğrenmek istediği bilgiyi öğrenebilmek için düşmanın yakınının kılığına dönüşüp ona hissettirmeden bilgi toplamalar görülür.

Hakas kahramanlık destanlarında yurda saldıran çeşitli düşmanlar ile olan mücadeleler ve kahramanın yurda baskına gelen düşmanlara karşı mücadeleleri konu

edinilmiştir. Bu mücadeleler farklı motiflerle süslenmiştir. En dikkat çekici motiflerden biri olan şekil değiştirme motifi de Hakas kahramanlık destanlarında sık kullanılmıştır. Hakas destanlarında şekil değişimler genelde kahramanın isteği doğrultusunda gerçekleşir. Hakas destanlarında meydana gelen şekil değişimlerinde öz aynı kalır, değişim sadece dış görünüşte meydana gelir. Destanda şekli değişen kişi ya da varlığın destanın ilerleyen kısımlarında yine eski haline dönüşümleri yer alır. Kahraman etrafında kendini gösterir değişimler. Kahraman yurdunu, milletini, çocuklarını korumak, düşmanın yanına sokulmak, gibi çeşitli sebeplerle değişimler yaşar. Hakas kahramanlık destanlarında, nesnenin insana, hayvana, başka bir nesneye dönüşümü; insanın başka insana, nesneye, hayvana dönüşümü, hayvanın kendi cinsinden daha güçlü bir hayvana veya nesneye dönüşümü gibi şekil değişimleri yer alır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, E. (2020) **Hakas Destan Araştırmaları I**, (Türkçe Makalalar Seçgisi), Konya, Kömen Yayınları, s.103.
- Aktaş, E. (2011) **Hakas Destanları III Han Orba**, Ankara, TDK Yayınları, s.32-235.
- Aktaş, E. (2016) **Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları**, Konya, Kömen Yayınları, s.9-28.
- Anohin, A.V. (1987 “**Altay Şamanlığına Ait Maddeler**”, **Makaleler ve İncelemeler**, (Hzl. Abdülkadir İnan), Ankara, s.404-405
- Arıkoğlu, A. (2007) **Hakas Destanları I**, Ankara, TDK Yay., s.188-661.
- Aslan, N. (2004) “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”, **Milli Folklor**, Sayı:64, s.38.
- Boratav, P.N. (1973) **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul, Gerçek Yay. s.76.
- Cerrahoğlu, M. (2011) “Türk ve Yunan Mitolojisinde ‘Şekil Değiştirme/Kuş Donuna Girme’ Motifinin Mukayesesi”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 49: 269-285.
- Çobanoğlu, Ö. (2010) **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 245-246
- Çufadar, N.(2019) “Köroğlu Destanı’nda Atın Mitolojik Göstergeleri”, **Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**,(Ö5), s. 216-218
- Deliömeroğlu, Y. (1996) “Hakaslar Ve Tarihleri”, **Bilig**, sayı:3, s.53-54.
- Ekici, M.(2011) **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 124.
- Elçin, Ş. (1986) **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1986, s.72
- Elmalı, M.(2012) “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz”, **Acta Turcica**, Sayı:2-1, s.2-42.
- Ergun, M.(1997) **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, Ankara, TDK Yay., Cilt.1, s.174

- Gömeç, S. (2006) **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, s.304
- Güvenç, B.(2019) **Kültürün ABC'si**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 55- 56.
- İlgin, A. (2008) **Hakas Destanları II Kara Kuzgun**, Ankara, TDK Yay.,s.45-207.
- Killi Yılmaz, G. (2013) **Hakas Destanları IV Altın Taycı**, Ankara, TDK Yay.,s.92-139.
- Küçükyıldız, A. Satranç ve Don Değiştirme (Kabulgan),
https://www.academia.edu/9860123/Satran%C3%A7_ve_Don_De%C4%9Fi%C5%9Firme_Kabulgan_
- Oğuz, M.Ö .(2004) “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, **Milli Folklor**, Sayı:62, s.5-6.
- Ögel, B.(1998) **Türk Mitolojisi 1.(Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, Ankara, TTK Yay.,s.37.
- Özkan, F. (1997) **Altın Arığ Destanı**, Ankara, Bilig Yay.
- Sakaoğlu, S. (1980) “**Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**”, Ankara, s.29.
- Stith, T. (1975) **Motif-Index of Folk-Literature Volume One A-C**, Bloomington-London: India University Press.
- TDK Türkçe Sözlük 1,(1998) TTK Basımevi, Ankara, s.238.
- Türkan, K. (2008), Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler, **Türkbilig**, 15: 136-154.